

iktisat dergisi

aylık dergi

sayı: 477 5 YTL.

tarımda sancılı dönüşüm

A. Halis Akder - İsmet Arıcı - Sibel Doğan - Gökhan
Günaydın - Müge Kirmikil - Türkel Minibaş - Nevzat Evrim
Önal - Tayfun Özkaya - Erkan Rehber - Ahmet Şahinöz

Güneş'in olduğu yerde...
Mutluluk var!

Güneş Sigorta, geniş acente ağı ve başarılı uzman kadrosuyla hayatın her alanında sizinle. Evde, işte, trafikte ya da tatilde...

Güneş'in sıcaklığını hissetmek, sevdiklerinizle birlikte güvende olduğunuzu bilmek istediğiniz her an, her yerde!

www.gunessigorta.com.tr

0 212 355 65 65

GÜNEŞ SİGORTA

"Kendinizi iyi hissedeceksiniz"

İçindekiler

editörden **2**

32 İsmet Arıcı, Müge Kirmikil

Türkiye'de tarımın yapısal sorunları

Türkel Minibaş 3

Türkiye tarımının kapitalistleşmedeki sancılı dönüşümü

35 Tayfun Özkaya

türkiye'de tarımın çöküşünü

Ahmet Şahinöz 7

DTÖ ve değişen tarım politikaları

42 Sibel Doğan

tarım-gıda sisteminin küreselleşmesi ve çok uluslu şirketlerin artan önemi:

A. Halis Akder 15

doha gelişme gündemi ve Türkiye

56 Nevzat Evrim Önal

kırsal dönüşüm programlarının ekonomi politiği

Erkan Rehber 20

tarımda endüstrileşme ve küreselleşme

62 Kitap Tanıtımı

büyüyen kentler büyüyen gıda sorunu

Gökhan Günaydın 26

tarım politikalarında değişme ve eğilimleri analizi, türkiye yansımaları

63 Kitap Tanıtımı

İ.Ü.İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti'nin hakemli yayın organıdır* İktisat Dergisi, aylık olarak yayınlanır.

Kurucuları:

Nihat Batur, Oktay Emed, Reşat Umur Sahibi

İ.Ü.İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti adına

Yönetim Kurulu Başkanı:

Vahap Adıyaman

Genel Yayın Yönetmeni:

Serhat Aligil

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:

Hikmet Akçiçek

Yayın Kurulu:

Hikmet Akçiçek, İlker Aktükün, Serhat Aligil, Fuat Ercan, Gökhan Karabulut, Oğuz Oyan,

Yasemin Öztürk, Metin Sarfatı,

Şermin Marangoz

Mehmet Türkay, İşaya Üşür, Berna Uymaz

Editörler Kurulu:

Öztin Akgüç, Erdoğan Alkin, Mehmet Altan,

Kaya Ardic, Cengiz Arın, Taner Berksoy,

Ercan Eren, Nihat Falay, Tamer İşgüden,

Kuvvet Lordoğlu, Türkel Minibaş,

İzzettin Önder, Murat Özyüksel,

Nail Satılgan, Ümit Şenesen,

Gül Günver Turan

Yayın Kurulu Sekreteri:

Başak Ergüder

Hülya Doğan

Kapak Tasarım:

Yorum Ajans

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6

80090 Taksim / İSTANBUL

Tel: 0.212.250 50 34- 235 61 55

Fax: 0.212.255 17 73

E-posta: dergi@ifmc.org.tr

bilgi@ifmc.org.tr

Web: www.ifmc.org.tr

Ofset Hazırlık ve Tasarım

Kavuk Gazetecilik L.T.D.

Baskı

Şan Ofset

Abone Koşulları:

Yıllık: 50 YTL

Üye, Öğrenci, Arş.Gör.ve Öğretim Üyesi:

(Yıllık) 40 YTL

Yurtdışı: 90 \$

Abone Hesap No:

Garanti Bankası Harbiye Şubesi: 6299680

Akbank Taksim Şubesi: 41007

İş Bankası Taksim Şubesi: 709365

Dergide yayınlanan yazılar Cemiyeti

bağlamaz;

Görüşler yazarlara aittir.

Davet edilmiş olanların dışındaki yazılar

Hakem denetiminden geçer.

Yayının Türü: Yerel Süreli Yayındır.

*Hakemli dergi kuralları 2. sayfadadır.

iktisat

dergisi

AYLIK DERGI

Sayı: 477 EYLÜL 2006

Fiyatı: 5 YTL

ISSN 1302 3535

HAKEMLİ DERGI KURALLARI

Yayın Kuralları:

- İktisat Dergisi her ay yayınlanan hakemli bir dergidir.
- Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.
- Dergi'de yayınlanmak üzere gönderilen her tür yazı, yayın kurulu tarafından bir ön incelemeye tabi tutulduktan sonra, uygun görüldüğü takdirde hakem tespiti yapılacak ve ilgili hakemlere gönderilecektir.
- Davet edilmiş olanların dışındaki yazılar hakem denetiminden geçer.
- Makale konuları başta iktisat olmak üzere sosyal bilimlerin alanlarıyla sınırlıdır.

Teknik Özellikler:

- Makale Microsoft Word programıyla yazılmalıdır. Bir disket ve dört adet A4 boyutunda çıktıyla teslim edilmelidir.
- Makaleyle birlikte yazarın (yazarların) adını, ünvanını, çalıştığı kurumu, açık adresini kolay ulaşılabilecek iş ve cep telefonlarını, e-posta adreslerini belirten bir kapak yazısı yollanmalıdır.
- Makale sonlarında yazar soyadlarına göre sıralanmış bir kaynakça yer almalıdır.

editörden

İktisat Dergisi ekibi ilk kez "tarım" sayısını çıkardığında sene 2001'di. IMF stand-by anlaşmasının en tartışmalı reformu olan tarım reformunun hızlandırılması için yaptığı baskıyı artırmıştı. Her ne kadar günün hükümeti 9 Aralık 1999 tarihli Niyet Mektubu'nda tarım reformunu taahhüt ettiyse de uygulamaya geçmekte zorlandı. Bunda nüfusun neredeyse yansının tarımdan geçiyor olması, dolayısıyla siyasi arenadaki belirleyiciliğinin payı büyüktü.

İktisat Dergisi'nin 403 numaralı o sayısı tarım reformuyla birlikte ülke tarımında yaşanacak değişimin yanı sıra tarımın ekonomik ve politik gücünü ortaya koyan akademik bir platform niteliğindedir. Ne var ki, gelişmiş ülke ekonomileri durgunlukla henüz yüzleşemediğinden tarımdaki destek alanlarındaki uzlaşmazlıklar bugünkü kadar keskin değildi. Bu nedenle bizim ülke toplumu tarım reformunu girdi sübvansiyonlarının, destekleme, özendirme politikalarına son verilmesi şeklinde algıladı ve... Türkiye'nin yorulmamış toprakları, dört mevsime uygun ürün yetiştirme özelliği ve kendine özgü ama patentlemediği tohumluklarıyla nedeni önemli bir tarım pazar olduğunu görmezden geldi!

Geçen beş yıl tarım reformunun, üretim ve pazarlama sistemlerinin düzenlenmesini de kapsayan dolayısıyla kooperatif ve birlikleri piyasa kurumları haline dönüştüren, küreselleşmenin yönetim ve ulaşım politikalarına uyum yapmak anlamına geldiğini öğretti. Devletin tohum üretim ve satış alanlarından çekilerek alanı piyasa ekonomisine bırakması üretim maliyetlerini arttırırken... Çiftçilerin büyük kısmı örgütsüz olduğundan ürünü ederinin altında piyasaya satmak zorunda kaldı. Tarım Satış Kooperatifleri'ne ait sanayi tesisleri şirketleştirildiğinden küçük ve ortak ölçekli üretim yapan çiftçilerin bir çoğu tarımı bıraktı.

Durgunluğun yaygınlaştığı, tarım ve hayvancılık stoklarının arttığı, kaynak savaşının hızlandığı aynı süreçte başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkeler tarımdaki destekleri sürdürerek kendi ülke tarımlarını daha düşük maliyetle üretim yapan azgelişmiş ülke tarımları karşısında korumaya devam ettiler. Gelin görün ki, Türkiye çiftçisi ABD'li kadar destek alsa bile güçlü bir tarım ülkesi olarak uluslararası piyasalarda rekabeti yakalama şansı yok. Bunda, Türkiye tarımının sanayileşme serüveninin dış kredilere dayanan tarihinin yanı sıra... Tarımda geleneksel ilişkilerin sürmesi, çiftçinin teknolojiye karşı duruşu da etkilidir.

Ne var ki, 2006'da yeniden "tarım" başlıklı bir sayı hazırlamamızın nedeni sadece tarımda rekabet olanaklarının yitirilmesi ve tarımın piyasalaşması değil. 2006'nın ülke yasalarının Hizmet Ticareti Anlaşmaları (GATS) doğrultusunda biçimlendirilmesinin tamamlandığı; mal ve hizmet sektörlerinin bu doğrultuda birbirine uyumlandırıldığı bir yıl olmasından. İşte bu noktada tarım tüm hizmet sektörleriyle doğrudan ve en fazla ilişkili olan sektör olduğundan özel bir öneme sahip. Türkiye Tarım Sektörü ise, tohumluktan zirai ilaçlara, yol inşaatlarından nakil araçlarına kadar ulusötesi sermayenin gözdesi halinde. Öte yandan, Avrupa Birliği'ne katılım sürecinin temel alanlarından biri de hali hazırda devam eden tarım taramaları. 13 Ekim 2006'ya kadar 35 fasılda AB'ye uyumun tamamlanması gerekiyor!

Kısacası, küreselleşmeye bir yandan IMF'le imzaladığı stand-by anlaşması diğer yandan AB'ye katılım yoluyla eklenilen Türkiye'nin gündeminde "tarım" liste başı. İktisat Dergisi de üretici ve tüketicisiyle toplum yaşamını tümünden değiştirecek bu reformu sektörün bağımsız uzmanlarının kaleminden bir kez daha tartışmaya açmakta.

Dileriz bu akademik tartışma alanı Türkiye tarımının içine düştüğü yok olma rotasını tersine döndürme çabalarına yeni bir ufuk açar.

Türkel Minibaş
Tarım Sayısı Editörü

Türkiye tarımının kapitalistleşmedeki sancılı dönüşümü

"Yürü ya kulum!" diyen Allah'ın emri 945'te kadar sürdü galiba, 946, 947, 948'lerde işler bozuldukça bozuldu. Artık ne Alaman, ne de Alaman'ın palasını sallayanlar. Bir Amerikancılıktır başlamıştı. Daha sonraları renk renk, biçim biçim traktörler akmağa başladı Çukurova'ya. Ova bu alı, yeşilli, mavili, sarılı oyuncaklarla doldu. Pamuk yedi, hatta sekiz liraya satıldı, yerden biten mantarlar gibi apartmanlar, barlar, memleketin biçimini değiştirdi. Para deste deste kazanılıyor, oluk gibi harcanıyordu."

(Orhan Kemal, Eskiçi Dükkanı, s.20-21)

Türkiye tarımının 70 küsur yıldır süregelen dönüşümü aslında Türkiye'nin kapitalist sisteme eklemlenmesinin de tarihidir. 1930'lardaki devletçilik dönemiyle başlayan bu tarihte uluslararası boyuttaki krizler belirleyici olmuş; kriz sonrasında yaşanan yeniden imar ve inşa modelleri ülke tarımının gelişim seyrini de belirlemiştir. Zira tarım:

- gerek insan gerekse hayvanlar için zorunlu gereksinim malı üreten bir sektör olması, dolayısıyla sürekli talebinin bulunması;
- sanayi gibi nitelikli işgücü gerektirmemesi dolayısıyla emek maliyetlerinin düşük olması;
- gizli işsizliği emmesi nedeniyle kapitalizmin yeniden inşa dönemlerinin temel sektörüdür. Küreselleşmeyle aşmaya çalıştığı son krizde de tarım temel sektör özelliğini korumaya devam etmektedir. Zira, gelişmiş ülke ekonomilerinde toprakların teknolojik girdi kullanımı nedeniyle çok yorulmuş olması yeni toprak gereksinimini gündeme getirirken... Biyo ve gen teknolojilerindeki gelişmelerin tarımda kullanılmasıyla oluşan stoklar yeni pazar arayışlarını artırmaktadır. Bu nedenle de sorunu, kalkınma modelleri tarıma dayalı olmasına rağmen girdi ve teknoloji kullanımında dışa bağımlı, çevre yasalarının kısıtlı uygulandığı, düşük katma değerli ürünlerde sanayileşmiş ülke pazarlarına egemen olarak çözmeye çalışmaktadırlar. Kaldı ki bu kez sistem, Büyük Dünya Bunalımı'nda olduğu gibi yeniden inşayı savaş sonrasına bırakmadığı gibi kendi içinde görece de olsa uzlaşma halindedir. Tarımsal girdi üreten firmaların çok uluslu hatta ulus ötesi nitelik kazanması bu uzlaşmayı zorunluluk haline getirmektedir.

Bilindiği gibi, gelişmiş ekonomiler az gelişmişler üzerinde kurdukları bağımlılık ilişkisini hep toprak ve sermayenin en basit bileşimi olan tarım üzerinden oluşturmaktadırlar. Bu nedenle de tarımın sisteme eklemlenmesi diğer sektörler göre "gecikmeli" ve daha sancılı gerçekleşmektedir. Gecikme ve sancının şiddeti, sistemin krize yarattığı çözüm politikalarına, bu politikaların uygulandığı ülkenin siyasi kırılma noktalarıyla örtüşmesine ve tarım üzerinden kurulan bağımlılık ilişkisinin niteliğine göre farklılaşmaktadır. Örneğin II. Paylaşım Savaşı sonrasında uluslararası işbölümünde tarım düşük katma değerli olduğu için görece olarak az gelişmişlere bırakılırken... 1994'te Uruguay Roundu'nun tarım anlaşmasıyla uluslararası sermaye hareketlerinin odağına yerleşmiş... Az gelişmişleri açık tarım pazarı haline getirmiştir. Oysa, 1947'de Cenevre'deki ilk GATT Konferansı'ndan Uruguay Roundu sürecine kadar gerçekleşen GATT müzakereleri içinde doğrudan tarım sektörüne yönelik bir anlaşma bulunmamaktadır.

Öte yandan, II. Savaş sonrasındaki yeniden inşa döneminde tarımın tamamen az gelişmişlere bırakıldığı ve tarım politikalarını oluşturmada bağımsız olduklarını söyleyemeyiz. Türkiye örneği bunun tipik örneklerinden biridir. Bilindiği gibi, Truman Doktrini, New Deal Programı ve Marshall Planı doğrultusunda 1949, 1950, 1954'de Türkiye'ye gelen dış borç kredileri öncelikle tarım alet ve makine ithalatı ile yol yapımı amaçlı proje kredilerinden oluşmuştur. Tarımın makineleşmesi verimliliği dolayısıyla tarıma dayalı kazançları arttırmış... Toprak sahipleri düşük faizli kredi, ucuz tohumluk ve destekleme alımlarından yararlanabildikleri ölçüde süreçten daha az ve/veya gecikmeli etkilenmişlerdir.

Ne var ki, tarımın sanayileşmesi amacıyla girilen dış borçlanma süreci, dış borç kredilerinin geri ödeme riskinin büyüklüğü nedeniyle tarımı ithalata bağımlı hale getirmiştir. Zira, gelişmiş ekonomiler refah dönemlerinde tarım ve bağlı sektör ürünlerinde ithalata yönelseler de kriz dönemlerinde tarımın yukarıda sayılan özellikleri nedeniyle bu eğilim tersine dönmektedir. Tarım ürünlerine dayalı ithalatı kısip, ülke içi üretimi artırıcı politikalara geçmektedirler. Yine de tarım,

Türkel Minibaş*

Gelişmiş ekonomiler az gelişmişler üzerinde kurdukları bağımlılık ilişkisini hep toprak ve sermayenin en basit bileşimi olan tarım üzerinden oluşturmaktadırlar.

*Ülke İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi

kapitalizmin sermayeyi küreselleştirerek aşmaya çalıştığı bu son krizine kadar az gelişmişliğin kısıtı olarak kabul görmeye devam etmiştir.

20.yüzyılın son çeyreğinde gen teknolojilerindeki ve tarım alet makinelerinde kullanılan teknolojilerdeki hızlı gelişmeyle tarımda verimliliğin artması, desen çeşitliliği, yapay ürünler tarımın sermaye için önemini yeterince ortaya koymasına rağmen Türkiye gibi az gelişmişlerce bu önem zamanında algılanamamıştır. Bunda iktidarların Keynezyen politikalar doğrultusunda devam eden devlet desteklerini tarım pazarındaki değişiklikleri yakalayacak biçimde kullanmamaları etkili olmuştur. Hem de Uruguay Round'uyla neo-liberal politikalar doğrultusunda piyasalaşmaya geçildiğinin netleşmesine ve bu doğrultuda yenilenen GATT anlaşmasının tarım ve tekstil-konfeksiyon olmak üzere sadece iki sektörü kapsamına rağmen!

Kapitalistleşmenin tarımdaki 1980 öncesi durakları Uruguay Round'unun tarım anlaşması ve sonrasındaki Doha müzakereleri tarım sektörünün prim, destekleme alımları, düşük faizli kredilerle devlet tarafından desteklenmesine dayalı politikaları değişime uğratmıştır. Küresel sermayenin hareket alanını özgürleştirmek amacıyla yaratılan bu değişimde aynı destek fiyatı ve ortak fiyat uygulaması yerini gelir desteği ve kırsal kalkınmaya bırakmıştır! Böylelikle toprak sahipliğinden, tarım alet ve makinelerine, gübre ve tohumluklardan girdi ve nihai ürünün nakline, kredi faizlerinden ürünün tüketiciye ulaşımına kadar tüm safhalarda piyasanın yani küresel sermayenin kontrolüne geçmektedir. Çiftçinin üretim üzerindeki egemenliğini kaybettiği alıcı konumdaki firmaların pazara egemen olduğu bu süreçte üretici-ulus devlet arasındaki bağımlılık ilişkisi üretici-ulus ötesi firma ilişkisine dönüşmektedir. Ulus devletin tarım kredileriyle Dünya Bankası üzerinden kurduğu dış borç ilişkisi de ulus devlet-uluslararası finans kuruluşu-ulus ötesi firma zincirine dönüşmektedir. Dolayısıyla, tarım üzerinden kurulan bağımlılık ilişkisinin tarihini kapitalizmin bu son krizinden ve küreselleşmeden bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Zaten, 2000-2003 yıllarını kapsayan ve büyük olasılıkla 2006'ya uzayacak "programın" içeriğini belirleyen 9. Aralık.1999 tarihli Niyet Mektubu'nda (2) 'Yapısal Reform' başlığı altında 57 Hükümet, "... kamu sektörüne ilişkin faiz ödemelerinin yükünü düşürmeyi, şeffaflığı ve ekonomik etkinliği artırmayı ve kamu sektörünün vukuu muhtemel yükümlülüklerini azaltmayı" hedeflediğini ve bu hedefe ulaşmak amacıyla yoğunlaştığı sektörlerin başında da tarım gelmektedir. Dolayısıyla, bu-

gün Türkiye tarım kesiminin "Tarım Reformu"yla girdi dönüşümü "niyet mektupları"nda belirtildiği gibi sadece "tarım kesiminin kamu maliyesi üzerindeki payının azaltılması" olarak algılamak mümkün değildir. Kaldı ki, 1929 Büyük Dünya Bunalımı'ndan bu yana oluşan tarih böyle bir algılama sapmasına izin vermemekte... Ülkeyi tarım üzerinden sisteme eklemlen politikaların oluşturduğu bağımlılık ilişkisini açıkça göstermektedir.

a- İki Paylaşım Savaşı Ara Dönemi :

Türkiye tarımının kapitalist sisteme eklemlenmesi genellikle Marshall Yardımları doğrultusunda verilen proje kredilerine (1949) bağlansa da tarihi "Devletçilik" politikalarıyla başlatmakta yarar vardır. Zira, Devletçilik politikalarının devreye girdiği 1930'lara kadar sermaye birikimi amacıyla tarımdan kaynak aktarımını sağlayacak mekanizmalar bulunmamaktadır. Buna karşılık Avrupa paraları istikrarsızken, emisyonun sabit tutulması ve denk bütçe politikaları; yabancı sermaye girişinin devam etmesi ve bunun ticaret açığı üzerindeki olumlu etkisi; kısa vadeli sermaye hareketlerinin de etkisiyle ekonomideki geçici tıkanıklıklar giderilebilmiştir (1).

Öte yandan, 1929 Büyük Krizle örtüşen devletçilik politikalarının uygulandığı yıllar tarım ürünleri fiyatlarında hızlı düşüşlerin yaşandığı, gerek iç gerekse dış ticaret hadlerinin tarım üreticisi aleyhine seyrettiği yıllar olmuştur. Üreticinin pazara ulaşımını kolaylaştırmak için 1935'te Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri, 1937'de Zira-i Kombinalar, 1938'de de başta buğday olmak üzere doğrudan beslenmeyi sağlayan tahıl fiyatlarına müdahale etmek için Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kurulmuş; Ziraat Bankası'nın kredi portföyü genişletilmiştir. Böylelikle çiftçinin örgütlenmiş kredi piyasasına girmesi dolayısıyla devlet eliyle tarıma dayalı sermaye birikiminin hızlanması hedeflenmiştir. 1929'da yüzde 52.6 olan tarım kesiminin payı, 1934'te yüzde 43.2'ye düşmüş, sanayi kesiminin payı ise yüzde 7.9'dan yüzde 12.9'a yükselmiştir (2). Tarım ürünlerinin aksine, sanayi ürünlerinin fiyatlarındaki düşüşün az olması GSMH içindeki payın artmasında etkili olmuştur. Tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki düşmeler ise ihracatın düşmesine dolayısıyla dış ödemeler dengesinin açık vermesine neden olmuştur (3). Buna karşılık, devletin tarım üreticisine yönelik yardımlarının önemli kısmı (4) kriz nedeniyle kaldırıldığından (5) maliyetler artmış; kırsal kesimdeki yoksullaşma hızlanmıştır. Büyük toprak ağaları ve büyük tüccarın gelirden aldıkları pay artarken ABD gibi tarım ürünleri ticaretinde büyük paya sahip ülke tarımcılarıyla olan fark büyümüştür.

Kapitalistleşmenin
tarımdaki 1980
öncesi durakları
Uruguay
Round'unun
tarım anlaşması
ve sonrasındaki
Doha
müzakereleri
tarım sektörünün
prim, destekleme
alımları,
düşük faizli
kredilerle
devlet tarafından
desteklenmesine
dayalı politikaları
değişime
uğratmıştır.

Tarımın kapitalist sisteme eklenmesini "Devletçilik"le başlatmamızın bir diğer nedeni : Devletçilik döneminde çıkarılan yasaların savaş sonrasının yeni dünya düzeninde Türkiye tarımının konumu ve gelişiminin zemini hazırlamasıdır. Örneğin savaşın başlamasıyla birlikte kitleye, karborsaya neden olmak için tahıl fiyatlarına müdahale etmek yerine fiyatlar önce serbest bırakılmıştır. Tüccarın stok alımlarını arttırmasıyla başlayan fiyat artışı Toprak Mahsulleri Vergisi'yle kontrol altına alınmaya çalışılmış ama süreç tüccardan ziyade küçük üreticinin aleyhine işlemiştir. Bu süreçteki en çarpıcı örneklerden başında 1940'da çıkarılan Millî Koruma Kanunu gelir. Zira, Kanun savaş ekonomisi gereğince uygulamaya sokulmuş gibi gözükse de özel işletmelerin üretim hedeflerine minimum emek maliyetiyle ulaşmasını sağlamak amacıyla çıkarılmıştır. Devlete üretim hedeflerine ulaşmayan kurumlara el koyma, çalışma saatlerini günde 3 saat arttırma, vatandaşlara ücretli iş mükellefiyeti yükleyen hükümler bunu açıkça göstermektedir. Kaldı ki savaş ekonomisi gereğince uygulamaya sokulan benzeri yasaların çoğu savaş sonrasında da uygulanmaya devam etmiştir.

Bir diğer neden ise, tarımın temel bileşeni olan toprak mülkiyetiyle ilgilidir. 1934'e kadar topraksız köylüyü topraklandırmaktan söz edilemeyen Ankara Ziraat Fakültesi'nin 1934-35'te, Tarım Bakanlığının 1938'de anket çalışmaları yapmıştır. 1945'teki Toprak Reformu Kanunu'na temel oluşturacak bu çalışmaların dışında Mustafa Kemal'in 1936'daki Meclis Açılış konuşması (6) feodal üretim biçiminin tasfiyesini hedeflemiştir.

b- 7 Eylül kararlarıyla başlayan bağımlılık dönemi

Türkiye tarımının miladı, sanılanın aksine tarım alet ve makine kredilerinin başladığı 1949 ya da 1950'li yıllar değil, 1945'teki kırsal kontrol altında tutmaya dayalı siyasi dönüşümle başlamıştır. 1946'daki "7 Eylül Kararları" doğrultusunda yapılan devalüasyonla da kesinlik kazanmıştır. 1 sterlin 5.69 liradan 11.30 liraya, 1 dolar

1.27 liradan 2.80 liraya çıkar. O tarihlerde tarım dışında ihracat ürünü bulunmayan Türkiye'nin iç piyasada fiyatlar ucuz, dünya fiyatları yüksekken devalüasyona gitmesi hem tarım kesimi için sancılı bir dönemin başladığını göstermekte... Hem de Savaşa taratılan ülkelerin tarım stoklarının eridiği, iktisaden faal nüfusun azaldığı bir sırada yapılmış olması nedeniyle Cumhuriyetin uluslararası işbölümündeki yerini de tanımlamaktadır. Türkiye artık, düşük katma değerli tarım ürünlerini devalüasyonla ucuzlatıp ulusal parasının değerini düşürdüğü için, yüksek katma değerli tarım alet ve makinelerinin daimi alıcısıdır. Kısacası, savaşın yarattığı tahribatın finansörüdür.

1945'te 4753 sayılı "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu"yla başlayan kırsal kontrol altında tutmaya dayalı siyasi dönüşüm bu açıdan çok önemlidir. Kanunla ilgili Meclis görüşmeleri sırasında Adnan Menderes, Emin Sazak gibi muhalefetteki büyük toprak sahibi milletvekilleri topraksız köylünün topraklandırılmasına şiddetle karşı çıkmışlardır (7). Seçmenin yüzde 70'sinden fazlasının kırsalda oy kullandığı 1950 seçimleri öncesinde bu karşı çıkış Türkiye'nin dünya pazarlarındaki rekabet alanını da belirlemiştir.

Kaldı ki Kanun, bu grubun siyasette liberalleşme istemiyle yayınladığı "Dörtlülük Takrir"nin ardından çıkarılmıştır, ama... Muhalefetteki Demokrat Parti (DP)'nin engellemeleri yüzünden uygulanamamıştır. DP'nin bu çabaları 1950 seçimlerinde büyük toprak sahiplerince ödüllendirilecektir. Seçim sonuçları sıradan bir hükümet değişikliğini değil; büyük toprak sahipliğinin tarım kesimi üzerindeki egemenliğini kesinleştirirken sanayi sermayesinin oluşumunu da netleştirmiştir. Demokrat Partinin birinci iktidar dönemini bitirmeden Köy Enstitülerini kapatmasıyla tarım kesimi iç dinamiklerini kendine lehine dönüştürebileceğini yitirmiştir. Kısacası, bu süreçte "Köylü efendimizdir"den "Büyük toprak sahipleri ve fabrikatör efendimizdir"e geçildiğini söylemek hiç de yanlış olmaz.

Her ne kadar dış borç kredileriyle tarımda makineleşmeyle verimlilik arttıysa, kırsaldaki bir

Türkiye tarımının miladı, sanılanın aksine tarım alet ve makine kredilerinin başladığı 1949 ya da 1950'li yıllar değil, 1945'teki kırsal kontrol altında tutmaya dayalı siyasi dönüşümle başlamıştır.

Tablo 1: Tarımın ekonomideki yeri.

	Toplam Nüfusun Kırsal Nüfusa Oranı %	Yıllık Büyüme Hızı %	GSMH içinde Tarım %
1950	74,96	9,4	42
1955	71,21	7,9	39
1960	7,9	3,4	38

Kaynak : DİE, Tarımsal Göstergeler 1998

çok yerleşim bölgesi yol ve elektrikle tanıştıysa ve pazara ulaşım kolaylaştıysa da tarım emekçisinin yaşam düzeyi aynı kalmıştır. Devlet politikalarının ağırlık sisteminin devamına izin vermesi, ak-rabalık ilişkilerinin de kullanılarak emeğin sınıfsal bir nitelik kazanmasını engellemiştir (5). Dönemin tanıkları tarımda makineleşmeden faydalanan köylülerin oranı yüzde 1'i geçmediğini "çiftçilere dağıtılan resmi kredilerin yüzde 25'ini bu ailelerin kullandığını" ileri sürmektedirler. Küçük ve orta ölçekli üreticinin kredi edinme ve ürünü pazara ulaştırma sırasında karşılaştığı zorluklar kapitalistleşmelerini engellemiştir.

1946'daki 7 eylül kararları ve 1952'deki Ağustos stand-by'ındaki tarımsal girdi ithalatına yönelik anlaşmalarla traktör, gübre ve tarım ilaçlarında hızlı bir dışa bağımlılık süreci başlamıştır. DP'nin kredi dağılım ve kullanımı, tohumluk-

lar ve fiyatlandırmayı kapsayan ulusal tarım politikasının bulunmaması Ziraat Bankası, Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası gibi kuruluşları dış sermayenin köprüsü haline dönüştürmüştür.

Yukarıda da belirtildiği gibi, yeni uluslararası işbölümü tarım sektörünü Türkiye'ye bırakmamış, tarım girdilerini Dünya Bankası kredileriyle gelişmiş ekonomilerden ithal eden, ikili anlaşmalarla dış pazardaki gücünü kontrol ettiği pazarını yaratmıştır. Küresel kapitalizmin bugün devlet desteklerinin kalkması ve tarımın piyasa ekonomisi kurallarına göre işlenmesini dayatmasının temelinde bu politika yoksunluğunun süregelmeye vardır. Gelin görün ki, Türkiye tarımının kapitalistleşmesini geciktiren bu durum, sistemin işleyişini aksatmamakta aksi-ne merkezin tarım sanayiinde etkin ülkeleri lehine işlemesine neden olmaktadır.

Kaynaklar

AYDIN, Zülküf; "Yapısal Uyum Politikaları ve Köylünün Beka Stratejileri", Toplum ve Bilim, Bahar 2001.

AYSU, Abdullah; Türkiye'de Tarım Politikaları, Özgün Yayınları İstanbul 2001.

BARBER, J. William, İktisadi Düşünce Tarihi, Şule Yayınları, İstanbul, 1997.

BORATAV, Korkut, Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1980.

İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi (İGEME), GATT-Uruguay Roundu Uluslar arası Ticarette ve İş Çevrelerine Etkisi, İGEME, İstanbul Kasım 1996, s.4.

Köymen, Oya (1999), "Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve

Dipnotlar

1) Minibaş, Tükel; Çağ Atlatma Serüveni 1453-1980, Bağlam Yayınları, İstanbul 1994, s. 83

2) TTOSO ve Ticaret Borsaları Birliği; 1923-1981 Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye, Tablo 18

3) Örneğin incir ve tütün yüzde 50, pamuk yüzde 49, üzüm yüzde 43, fındık ve ayon fiyatları da yüzde 73 düşerek rekor kırmıştır. Yakup Kepenek, Türkiye Ekonomisi-Tarih Yayınları, 1980

4) Hazinesin traktör sahiplerine verdiği "mevaddı müsteile rusumu tazminatı" 1926'da 659.638 TL iken 1927'de 1.624.922'ye, 1928'de 1.697.671 TL'ye yükselir. Kaynak : Küçük, Y. Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978), s. 160, Ekim 1977, Tekin Yayınevi İstanbul

5) Tarım alet ve makinelerine yönelik bakım ve onarım atölyeleri-

Tarım Politikaları", in 75 Yılda Köylerden Şehirlere, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, s. 1-30.

Minibaş, Tükel; "Arjantin Usulü Kurtarma Modeli", Cumhuriyet Gazetesi 9 Nisan 2001.

Minibaş, Tükel; Bu Kaz Düşmanın Adı : Terör, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2005.

Minibaş, Tükel; Çağ Atlatma Serüveni 1453-1980, Bağlam Yayınları, İstanbul 1994, s. 83.

TEKELİ, İlhan-İLKİN, Selim; Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, ODTÜ Ankara 1974.

TÖKİN, İsmail Hüsrev; Türkiye Köy İktisadiyatı, İletişim Yayınları İstanbul 1990

TTOSO ve Ticaret Borsaları Birliği; 1923-1981 Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye.

nin bulunmaması ve de 1930/753 sayılı yasa ile tarım makineleri üzerindeki yakıt muafiyetinin kaldırılması gibi etkenler sonucu traktör sayısı 1844 olduğu tahmin edilen traktör sayısı 1933'te 1382'ye, 1936'da da 1308'e gerilemiştir. Kaynak : Aysu, Abdullah; Türkiye'de Tarım Politikaları, s. 70

6) "Bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve hiçbir suretle bölünemez bir mahiyet alması...büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğini arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre sınırlamak lazımdır."

7) Avcıoğlu, Doğan Türkiye'nin Düzeni s. 402, Dünya Bankası yetkililerinden William H.Nicholls'un "Investment in Agriculture in Underdeveloped Countries, American Economic Review 1955 ten

dtö ve değişen tarım politikaları

Giriş

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) bundan on yıl önce yerini aldığı GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) ile aynı idealleri paylaşmaktadır: "Ekonomik gelişme ve tam istihdam için ticari engellerin dünya ölçeğinde yok edilmesi gerekmektedir." GATT'tan farklı olarak DTÖ, ticari kuralların uygulanmasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümünde birtakım yetkilerle donatılmıştır. 1995-2005 döneminde yılda ortalama 300'den fazla şikayet dosyası "Anlaşmazlıklar Çözümleme Kurulu"nda işlem görmüştür (Siroën, 2005: 72).

Günümüzde DTÖ küreselleşmesinin baş mihmanı olarak algılanmakta ve dünyamızın karşı karşıya bulunduğu geri kalmışlık, yoksulluk, açlık, işsizlik ve eşitsizliklerden sorumlu tutulmaktadır. "Büyük bir hayal kırıklığı" yaratmış (Stiglitz, 2002) ve dünyanın öteki yansını sistem dışına itmiş bulunan "seçkin küreselleşme"ye karşı sosyal tepkiler DTÖ'nün varlığına yöneltilmiş durumdadır. Ancak, DTÖ dünya ticaretinin yüzde95'ini temsil etmekle birlikte, çok uluslu şirketlerin kendi aralarında gerçekleştirdiği ve dünya ticaretinin yüzde40'ına denk gelen bir bölümün denetim dışı kalması, DTÖ'nün piyasa ve ekonomik birimler üzerinde doğrudan müdahale yetkisinin bulunmaması ve nihayet "Anlaşmazlıklar Çözümleme Organı"nın yaptırım gücünün sınırlı olması DTÖ'nün icra etkinliğinin zayıflamasına neden olmaktadır.

Devletlerin egemenlik hakları ile DTÖ'nün yaptırım gücünü uzlaştırmak pek de kolay değildir. "Bir ülke bir oy" gibi demokratik bir sistem ile işleyen karar alma süreci ise DTÖ'nün ileriye dönük politika oluşturma yeteneğini zayıflatmaktadır. Sayıları 150'yi bulan üyelerin tümünün çıkarlarını örtüştüren çözümler üretmek, özellikle de sosyal bir boyutu bulunan ve dünyanın her bir coğrafyasında farklı nitelikler taşıyan tarım gibi bir sektörde gerçekten de çok "güç bir zanaat" olsa gerekir. Bu bakımdan 2005 yılı sonunda bitirilmesi öngörülen Milenyum Round'un "bitmeyen senfoni"ye dönüşme olasılığı hiç de az değildir. 1999'da Seattle'da ve 2003'te Cancun'da yaşanan başarısızlıklar, ABD ve AB'nin kendi aralarında sağladıkları anlaşmanın artık otomatik olarak uluslararası bir anlaşmaya dönüşmediği, gelişmekte olan ülkeler ile "başka bir dünya"nın mümkün olabileceğini savunan Si-

vil Toplum Kuruluşları'nın da hesaba katılması gereken taraflar olduğunu ortaya koymuş bulunmaktadır.

DTÖ ve Tarım Politikaları

Doğal faktörlere olan bağımlılığı ve sosyal yapı içerisindeki ağırlığı, tarım kesimini piyasa mekanizması dışına çekmiş ve ona uzunca bir süre, uluslararası ticaret kurallarına karşı yaygın bir muafiyet sağlamıştır. Bu bağlamda tarım kesiminin, II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan neoliberal politika ve ticari serbestleşme hareketinin ilk aşamada dışında kalabildiğine tanık olduk. Dünya piyasalarını ticari engellerden arındırmak için GATT'ın sık sık müzakereler düzenleyerek yoğun çabalar sarfettiği bir dönemde Ortak Tarım Politikası (OTP) gibi çok müdahaleci bir politikanın uygulamaya girebilmesi "tarımsal muafiyet" in somut bir göstergesidir. Gıda güvencesi gibi stratejik hedeflerin müdahaleci tarım politikalarının oluşmasında en az diğer unsurlar kadar etkili olduğunu belirtmeliyiz.

Ancak, tarım kesimi 1986 yılında başlayan Uruguay Round'un hem en önemli düzenleme gerekçesini hem de yedi yıllık çok taraflı görüşmeler boyunca en kritik gündem maddesini oluşturmuştur. Çünkü, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde talebi ancak arkadan izleyebilen tarımsal arz, özellikle AB'nin OTP sayesinde net bir tarımsal fazla yaratması ile 1980 sonrası tarımsal talebi aşmış ve dünya pazarlarında "sübvansiyonlar savaşı"na varan bir rekabete ve ticari karmaşaya yol açmıştır. İşte bu durum tarım kesimini, çok uzun ve çetin geçen müzakereler sonunda ayrıcalıklı konumundan çıkarıp serbest rekabet ilkelerine göre politika tanımlayan ve ticaret yapan diğer ekonomik kesimlerle özdeş hale getirmiştir. Tarım kesimi artık, liberal küreselleşme yörüngesine oturmuş ve uluslararası ekonomik gelişmelerin aslı bir unsuru olmuştur.

Uruguay Round sonrasında, Nisan 1994 tarihinde imzalanan DTÖ Tarım Anlaşması, tarım politikalarını devlet müdahalesinden tedricen arındırıp, üretim ve ticareti piyasa mekanizmasının yönlendirmesine bırakma eğilimindedir. Söz konusu anlaşma, yalnızca ihracat sübvansiyonlarının ve gümrük vergilerinin azaltılması gibi dış ticareti ilgilendiren geleneksel uluslararası anlaşma çerçevesi ile sınırlı kalmamış, ulusal tarımsal destekleri de

Ahmet Şahinöz*

Devletlerin egemenlik hakları ile DTÖ'nün yaptırım gücünü uzlaştırmak pek de kolay değildir. "Bir ülke bir oy" gibi demokratik bir sistem ile işleyen karar alma süreci ise DTÖ'nün ileriye dönük politika oluşturma yeteneğini zayıflatmaktadır.

*Hacettepe Üniversitesi İktisat Bölümü

denetim altına almıştır. Çünkü, ulusal tarım politikaları müdahaleci olan ülkelerin, uluslararası piyasalarda serbest ticaret kurallarına göre davranamayacağı, OTP örneğinden de çok iyi anlaşılmış bulunuyordu. Bundan böyle tarım, sosyo-politik ve doğal niteliklerinden tamamen arındırılacak ve salt bir ekonomik sektör işlemi görecektir. Ancak, tarım politikalarında bu köklü dönüşümü hızlı bir biçimde gerçekleştirme doğrultusunda DTÖ Tarım Anlaşması'nın gerekli önlemlerle donatıldığı söylenemez.

Tarım Anlaşması, liberal politikalar çerçevesinde öncelikle, müdahale fiyatı, destekleme alımları, girdi, kredi ve ihracat sübvansiyonları gibi piyasanın işleyişine müdahale eden, ya da DTÖ'nün tanımla "ticareti engelleyen" (WTO, 2005: 138) doğrudan devlet müdahalelerini hedef almıştır. Üretim ve ticarete olan saptırıcı etkisi nedeniyle "kırmızı kutu" kapsamına alınan söz konusu destek ve müdahalelerin, Anlaşma'da belirtilen oranlar ve süreler dahilinde hızlı bir biçimde tasfiyesi öngörülmüştür. Piyasalara dolaylı müdahale niteliği taşıyan telafi edici ödeme (AB'de "aides compensatoires", ABD'de "deficiency payments") ve üretim kotası ile nadas primleri gibi üretim ve ticareti dolaylı olarak etkileyen destekler "mavi kutu"ya yerleştirilmiş ve indirim taahhüdü dışında tutulmuştur. Üretim ve fiyatlarla ilişkilendirilmeden tarımsal üreticilere devlet bütçesinden sağlanan doğrudan gelir destekleri ise, "yeşil kutu" içine alınarak yasaklar ve indirim programları dışında tutulmuştur. Daha çok gelişmekte olan ülkeleri ilgilendiren kırsal kalkınma, gıda güvenliği ve kalitesi, bulaşıcı hastalık ve afet denetim hizmetleri, pazarlama ve reklam hizmetleri, bölgesel ve çevresel destekler çerçevesinde yapılan devlet yatırımları ve sağlanan destekler de indirim programlarının dışında tutulmuştur.

1999 yılında Seattle Konferansı ile ilk adımı atılan "Milenyum", yani "yeni bin yıl" diye adlandırılan DTÖ'nün yeni çok taraflı müzakere süreci, 2001 Doha ve 2003 Cancun Konferanslarının ardından Kasım 2005 Hongkong Zirvesi ile sona erecektir. Neoliberal politika karşıtı Sivil Toplum hareketleri nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanan Seattle Konferansı bir yana, Doha ve Cancun toplantılarının en çetin müzakerelerini, Uruguay Round'da olduğu gibi tarım dosyası oluşturmuştur. Öyle anlaşıyor ki, tarım kesiminin piyasa ekonomisine koşulsuz uyumu, hem gelişmiş hem de özellikle yapısal sorunlarını henüz çözmemiş gelişmekte olan ülkeler açısından pek kolay olmayacaktır.

Doha Konferansı, ABD ile ihracatta sübvansiyona ilke olarak karşı olan Cairns Grubu'nun AB'ye yönelik eleştirilerine tanık olmuştur. DTÖ Tarım Anlaşması yükümlülüklerini yerine getirmesine karşın

AB'nin tarımsal sübvansiyonları hala yüksek bir düzeyde bulunmaktadır. Aslında, Uruguay Round tarım ürünleri üretimine ve ticaretine tam anlamıyla bir serbestleşme sağlamaktan çok, piyasa mekanizmasını işleyişini engelleyen unsurları tespit etmek ve bu unsurları sınırlandırarak denetim altına almak hedefini gütmüştür. Oysa Yeni Bin Yıl Roundu, tarım kesiminin işleyişini tamamen piyasa mekanizmasına bağlayacak önlemleri almaya niyetli gözükmemektedir.

Ancak, AB başta olmak üzere çok sayıda gelişmiş ülke geçmişin ağır müdahaleci mühtesebatından kolayca kopamayacağından, gelişmekte olan ülkelerin ise henüz piyasa tarımına hazır olmadıklarından dünya tarım politikalarında tam bir serbesti sağlamak çok kolay olmayacaktır. Kaldı ki, en liberal politika önerilerinde bile birtakım çevresel ve sosyal unsurlar kendilerine yer bulabilmektedir. Ekonomi dışı unsurların, piyasa güçlerinin yönlendirilmesine bırakılmış bir politika taslağında yer alması, son yıllarda yoğunlaşan ve kendilerini "bir başka dünya mümkündür" sloganı ile ifade eden "altermondialist" akım ile refah toplumlarında çevreye ve insan sağlığına karşı artan duyarlılıklara bağlıdır. Burada söz konusu olan koşullu bir serbest ticaret içeren "yeni bir küreselleşme modeli"dir ve temelde, daha doğrusu GATT'ın esinlendiği Keynesyen düşünceye ilkesel olarak pek ters düşmemektedir. GATT'ın Keynesyen kökeni dış ticaretin, tüm dünyada kaynakların en etkin dağılımını gerçekleştireceğini ileri süren Klasik İngiliz ekolünden çok, ekonomik büyümenin bir ateşleyicisi olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu bakımdan GATT-DTÖ'nün ticari kuralları, serbest ticarete birtakım koşullu müdahale ve korumacılığa her zaman izin vermiştir.

Koşullu serbest ticaret taleplerinin, öncelikle liberal politikaların olduğu toplumlarda ortaya çıkması, sosyo-ekonomik sistemlerin kendilerini yeniden üretip geliştirmelerine yönelik bir süreç olarak algılanabilir. Gerçekten de, kapitalist sistemin son iki asırlık evrimi göz önüne alındığında, koşullu serbest ticaret akımının, mevcut küreselleşme sürecinin yol açtığı sorunların üstesinden gelebilmek ve 2000'li yıllara hazırlanmak için Keynesyen gelecekte etkilenip geliştirilmiş yeni bir uyum mekanizması olduğu düşünülebilir.

Yeni bir dünya düzeni için koşullu serbest ticaret talepleri, Cancun'da gerçekleştirilen son DTÖ Konferansı'nda "Kuzey-Güney" çekişmesi biçiminde kendini göstermiştir. Mevcut sistemin işleyişine yapılan muhalefetin başını bu kez, sivil toplum örgütlerinin de yoğun katkılarına karşın, Güney yarımküre ülkeleri çekmiştir. Dünya nüfusunun yüzde 40'ından fazlasını barındıran ve dünyanın en di-

Koşullu serbest ticaret taleplerinin, öncelikle liberal politikaların olduğu toplumlarda ortaya çıkması, sosyo-ekonomik sistemlerin kendilerini yeniden üretip geliştirmelerine yönelik bir süreç olarak algılanabilir.

namik ekonomilerine sahip olan Brezilya, Hindistan ve Çin gibi üç ülkenin öncülüğünde oluşturulan "G22" isimli yeni grup, Konferans gündeminin oluşturulmasında ve DTÖ kararlarının alınmasında Güney'in de bundan böyle en az Kuzey kadar söz sahibi olması gerektiği tezinden hareketle, gelişmekte olan ülkelerin sorunlarını, tartışma platformuna taşımaya çalışmıştır. DTÖ'nün, ekonomik kalkınmasında söz sahibi olan Dünya Bankası (DB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin aksine, "bir ülke bir oy" ilkesi gibi demokratik bir biçimde karar alma sistemi ile çalışması, uluslararası ilişkilerde gelişmekte olan ülkelere ilk kez seslerini duyurma olanağı vermiştir. Küreselleşme sürecinde Güney'in mevcudiyetini etkili bir biçimde ortaya koymaya çalışan G22 için, Brezilya Dışişleri Bakanı Celso Amorim, "Gelişmekte olan ülkeler arasında ideolojik temelde değil, somut sorunlar üzerinde ittifak yapmanın mümkün olduğunu göstermiş olduk." demiştir (Le Monde, 16 Eylül 2003).

Cancun'da, her zaman olduğu gibi, Kuzey yarımküre tarafından hazırlanıp masaya konan tarım dosyası, Güney yarımküre temsilcileri tarafından hem içerik hem de karar tasarımları açısından yetersiz bulunmuştur. Tarım dosyasının mevcut haliyle, ağırlıklı olarak gelişmiş ülkeler ile onların Çok Uluslu Şirketleri'nin sorunları ile ilgili olduğu ve gelişmekte olan ülkelerin özgün konularının dahi gelişmiş ülkelerin bakış açısı ile değerlendirildiği ileri sürülmüştür. Sonuç olarak, gelişmiş ülkeler tarım ticaretinin genelleştirilmiş bir biçimde serbestleştirilmesi üzerinde anlaşma ararken, gelişmekte olan ülkeler Doha'da kararlaştırıldığı gibi, kalkınma sorunlarını tarım görüşmelerinin ana gündem maddesi haline getirmek ve Kuzey'in geniş tarım pazarlarından daha fazla pay alabilmek için kendi aralarında güç birliği oluşturmuşlardır. Koşulsuz bir serbestleşme hareketinin, Kuzey ve Güney arasındaki teknolojik farklılaşmaya dayalı rekabet gücü sapsamalarını hesaba katmadığı gibi, tarım kesiminin sosyal niteliklerini de göz ardı ettiği çok iyi bilinmektedir. İki milyar insanın, günlük ortalama 2 dolar yoksulluk sınırının altında yaşamaya çalıştığı bir dünyada, küresel sosyal istikrarın sürdürülebilmesi için kalkınma sorunlarının öncelikle ele alınması kaçınılmaz bir gerekliliktir.

2003 Cancun Konferansı'nda ağır bir sarsıntı geçiren DTÖ, müzakerelere yeni bir ivme kazandırabilmek için Şubat 2004'te yeni bir müzakere taslağı üzerinde çalışma başlatmıştır. Tarım başta olmak üzere pamuk, tarımsal olmayan piyasalara giriş ve yatırım, ticaret, rekabet, kamusal şeffaflık gibi Singapur konularını içeren çerçeve anlaşma çalışmaları 31 Temmuz 2004'te sonuçlandırılmıştır. DTÖ'nün 31 Temmuz 2004 tarihli Taslak Karar

Metni, Cancun'da Güney'in gelişmiş ülkelerin tartışmasız hakimiyetine gösterdiği direnişin oldukça etkili olduğunu gösteren unsurlar içermektedir. Kasım 2005 tarihinde sona erdirilecek olan DTÖ çok taraflı müzakerelerine çerçeve oluşturan söz konusu metinde AB ve ABD, G22'lerin talepleri doğrultusunda, ihracata sağladıkları sübvansiyonları ilerde tamamen kaldırmayı ve iç destekleri sınırlandırmayı kabul etmişlerdir. Diğer yandan Doha Konferansı'nda alınan kararlar doğrultusunda gelişmekte olan ülkelere teknik yardım ve kalkınma konularına da söz konusu metinde yer verilmiştir. Uluslararası ticarete, çok taraflı bir çerçevede kural oluşturma olanağı, dolayısıyla DTÖ'nün varolma nedenini tehlikeye atan Cancun bozgununun Güney'in oluru ile aşılması, sürdürülebilir bir küreselleşme için hafif de olsa bir umut ışığıdır. Ancak, Cancun anlaşmazlığı, eğer Güney'in beklentileri doğrultusunda bir çözüme ulaşılamaz ise sonuç itibarıyla yine Kuzey'e yarayacaktır. Çünkü, anlaşmazlık halinde Kuzey'den yana mevcut uluslararası sistem yürürlükte kalacaktır.

Müzakereler için bir "yol haritası" niteliğinde olan "DTÖ Çerçeve Metni" aşağıdaki başlıkları içermektedir:

a) İç destekler: İç desteklere dair genel prensip, ticareti bozucu olduğu kabul edilen desteklerde önemli ölçüde indirim gerçekleştirilmesi ve uygulama miktarı yüksek olan üyelerin yüksek oranda indirim yapmasıdır. GYÜ'lere yönelik olarak ise özel ve lehte muamele hükümleri geçerli olacaktır.

Getirilen disiplin ile her üyenin, uyguladığı nihai toplam AMS (toplu destek ölçümü), de minimis ve mavi kutu desteklerinin toplamından oluşan genel destek miktarı üzerinden, bant yaklaşımı ile indirim yapması öngörülmektedir. İlk dilim indirimin genel destek seviyesinin yüzde20'si kadar olması hükme bağlanmaktadır.

De minimis: Çerçeve metni, de minimis'te indirime yönelik bir müzakere sürecine işaret etmektedir. Ancak GYÜ'ler açısından bu müzakerelerde özel ve lehte muamelelerin dikkate alınacağı ve düşük gelirli çiftçilere de minimis kapsamında yapılan desteklerin indirimden muaf tutulması bir esneklik olarak ortaya konulmaktadır.

Mavi Kutu: Mavi kutu ile ilgili olarak mevcut Tarım Anlaşmasında yer alan tanım genişletilerek mavi kutu önlemlerinin üretim şartı aranmaksızın kullanılabilmesi öngörülmekte; ayrıca ilave bazı kriterlerin de tartışılacağı ifade edilmektedir.

Mavi kutuya dair bir diğer önemli disiplin bu kapsamdaki uygulamaların, ilgili üye ülkenin toplam tarımsal üretiminin yüzde5'i ile sınırlı tutulmasıdır.

Uluslararası ticarete, çok taraflı bir çerçevede kural oluşturma olanağı, dolayısıyla DTÖ'nün varolma nedenini tehlikeye atan Cancun bozgununun Güney'in oluru ile aşılması, sürdürülebilir bir küreselleşme için hafif de olsa bir umut ışığıdır.

Yeşil Kutu: Yeşil kutu ile ilgili kararlar bu tür desteklerin muhafaza edilmesi şeklinde metne yansıtılmıştır. Bununla birlikte, bu tür önlemlerin ticareti bozucu etkilerinin ortadan kaldırılması ya da en az düzeye indirilmesi için yeniden değerlendirilmesi öngörülmektedir.

b) İhracat Sübvansiyonları:

Metinde ihracat sübvansiyonları ile eş etkili uygulamaların, müzakere sürecinde belirlenecek makul bir tarihte ortadan kaldırılması karar altına alınmaktadır. Kaldırılması öngörülen sübvansiyonlar arasında ihracat kredilerinin ihracat sübvansiyonu özelliği taşıyan unsurları, gıda yardımları ile Kamu İktisadi Teşekküllerinin faaliyetleri yer almaktadır.

c) Pazara Giriş: Çerçeve metni uyarınca tarife indirimlerinin bant yaklaşımı ile tarife yapılarındaki farklılıkları dikkate alacak şekilde bağlı oranlar üzerinden gerçekleştirilmesi karara bağlanmıştır. Bant sayısı ve bu bantlar içinde hangi formül ile indirim yapılacağı müzakere sürecinde belirlenecek olmakla birlikte, GÜ ve GYÜ'lere tek tip formül uygulanması söz konusudur. EAGÜ'ler dışında kalan tüm üyelerin sürece katkı sağlamaları beklenmektedir.

Hassas Ürünler: Hassas ürünler (sensitive products), pazara giriş bölümünün önemli bir unsurunu teşkil etmektedir. Müzakerelerle belirlenmesi öngörülen uygun sayıda tarife satırı ile sınırlı tutulacak olan bu ürünlerin GÜ/GYÜ ayrımı yapılmaksızın, ülkeler tarafından belirlenmesi hükme bağlanmaktadır. Ancak bu ürünler için de tarife indirimi ve bazı hallerde tarife kotası açılması suretiyle esaslı bir iyileştirme öngörülmektedir.

GYÜ'lerin üzerinde durdukları "özel ürünler" (special products) konusuna da yer verilmekte ve bu kapsamda değerlendirilecek ürünlerin daha esnek bir muameleye tabi tutulacağı karara bağlanmaktadır. Metin uyarınca GYÜ'lere yönelik olarak Özel Korunma Önlemleri Mekanizması'nın da kurulması öngörülmektedir.

DTÖ Tarım Anlaşması ve Uygulamalar

DTÖ Tarım Anlaşması'nın, uluslararası tarım ticaretine eksiksiz bir serbesti getirmekten çok, serbest ticareti engelleyen ve sapıran haksız rekabet unsurlarını tespit edip denetim altına almayı ve ardından bunları aşamalı olarak sınırlandırmayı amaçladığını bir kez daha yineleyelim. Bu bağlamda, tarımsal faaliyetlerin başlangıcından en son aşamasına kadar, üretime, ihracata ve ithalata verilen destekler ve uygulanan kısıtlamalar, anlaşma metninde belirlenen takvime ve oranlara uygun olarak indirim tabi olacaklardır. Bu uyarı, Tarım Anlaşması ile ilgili uygulamaları değerlendirmemi-

ze belirli bir hareket noktası oluşturacaktır. Bu arada DTÖ Tarım Anlaşması'nın reform sürecini aynı doğrultuda sürdürmek için DTÖ Genel Konseyi'nin Mart 2000 tarihli kararı ile "İleri Tarım Müzakereleri" başlatılmıştır.

Uygulamanın başlangıç tarihi olan Ocak 1995 tarihinden bu yana geçen yaklaşık 9 yıl içerisinde, tarımsal serbestleşme alanında önemli somut adımlar atılmıştır. DTÖ'ye göre, Uruguay Round sonuçlarının uygulanması, tarımsal koruma ve destek yönünden bir U-dönüşünü içeren büyük bir adımdır (WTO, 2005: 137). Bu konuda öncelikle uygulanması gereken olgu, ülkelerin uluslararası taahhütlerine bağlılık konusunda gösterdikleri duyarlılıktır. Duyarlılığın göstergesi ise, gelişmiş ülkelerin Anlaşma'nın öngördüğü tarihte (1995-1999) ve ölçülerde (ihracat sübvansiyonlarının yüzde36 ve iç desteklerin yüzde20 oranında azaltılması, gümrük tarifelerinde yüzde36 oranında indirimle gidilmesi) taahhütlerini yerine getirmeleri olmuştur. Ancak, yine DTÖ'nün raporlarına göre (WTO, 2005: 140) ticareti engelleyen kırmızı ve mavi kutu destekleri milyarlarca euro, dolar ve yeni bulmaya devam etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için on yıl olan (1995-2004) bu süreç halen devam etmekte ve daha düşük oranlarda saptanan indirim taahhütleri (ihracat sübvansiyonları ve gümrük vergileri yüzde24, iç destekler yüzde13,3) yerine getirilmemektedir. Bu arada, Türkiye gibi IMF ile Yapısal Uyum Programları imzalayan kimi gelişmekte olan ülkeler ise, DTÖ Tarım Anlaşması taahhütlerini aşan liberal tarım politikalarına yönelmek durumunda kalmışlardır.

Ancak, DTÖ 1995 Tarım Anlaşması sonrasında liberal tarım politikaları yönünde atılan kaydağar adımlar, dünyamızda, özellikle de gelişmiş ülkelerde tarımsal sübvansiyonların mutlak olarak azaldığı anlamına gelmemektedir. Tarım kesimi için devlet müdahalesi ve korumacılık, diğer ekonomik kesimlere göre yüksek bir düzeyde devam etmektedir. Örneğin, 1990'lı yılların başında OECD ülkelerinde 220-230 milyar dolar civarında olan yıllık toplam tarımsal sübvansiyon miktarı, on yıl sonra, yani günümüzde 310 milyar doları aşmış durumdadır. Aynı biçimde, sanayi ürünleri için OECD ülkelerinde yüzde3'lere inmiş bulunan sanayi gümrük tarifeleri, tarımsal ürünler için yüzde30-40 düzeylerine yükselebilmektedir. Ortalama olarak verdiğimiz bu oranın, şeker, et ve süt gibi temel gıda ürünlerinde yüzde70'leri aştığını söylemeliyiz. Kısaca, Uruguay Round öncesi olduğu gibi ne yazık ki bugün de çoğu tarım piyasalarında rekabet gücü, ülkelerin kamu finansman olanakları tarafından belirlenmektedir (WTO, 2005: 139).

DTÖ Tarım Anlaşması'nın, uluslararası tarım ticaretine eksiksiz bir serbesti getirmekten çok, serbest ticareti engelleyen ve sapıran haksız rekabet unsurlarını tespit edip denetim altına almayı ve ardından bunları aşamalı olarak sınırlandırmayı amaçladığını bir kez daha yineleyelim.

Üstelik yerküremizin bu zengin ülkeleri, Tarım Anlaşması'ndan kaynaklanacak serbestleşmenin etkilerini en düşük düzeyde tutabilmek için, indirim takvimi ve teknik tanımları kendi koşullarına uygun bir biçimde oluşturmuşlardır. Örneğin, Uruguay Round sonunda "asgari giriş" ya da "asgari ithalat" diye adlandırılan ve temel tarım ürünlerinde, gelişmiş ülkelere toplam tüketimlerinin yüzde5'i kadar ithalat zorunluluğu getiren bir kural kabul edilmiştir. Ancak, bu kuralda yer alan "ürün" sözcüğü Fransa'nın önerisi ile "ürün grubu" olarak değiştirilerek Tarım Anlaşması'na konulmuş ve böylece AB'nin yıllık tahıl ithal etme zorunluluğu ortalama 3,2 milyon ton azalmıştır (AB ve GATT., 1997: 134). Yine aynı doğrultuda, Uruguay sonunda ihracat sübvansiyonları indirimlerine referans dönem kabul edilen 1986-90 aralığı AB'nin girişimi ve ABD'nin onayı ile 1991-92 aralığına alınarak, 5 yıllık süreç içerisinde AB'ye 8,1 milyon ton ve ABD'ye ise 7,5 milyon ton daha fazla sübvansiyonlu buğday ihracat edebilme olanağı verilmiştir (AB ve GATT., 1997: 136).

Gelişmiş ülkelerde Ulusal Gelir ve istihdamda yüzde3-5'ler gibi, artık ihmal edilebilecek marjinal paylarla temsil edilen tarım kesiminin, ısrarla yoğun bir biçimde desteklenip korunmaya devam edilmesi, ülkelerin "gıda güvenliği" gibi stratejik kaygıları ile açıklanabilir. Temel gıda ürünlerinin diğer tarımsal ürünlerden daha yüksek bir korumaya ve devlet desteğine tabi olması, söz konusu kaygının açık bir göstergesidir.

DTÖ Tarım Anlaşması taahhütlerine sadık kalan gelişmiş ülkelerin tarımsal sübvansiyonlarını arttırabilmeleri, destek aktarım kanallarında yapılan değişiklikler ile mümkün olabilmektedir. DTÖ'nün yasakladığı ve indirim öngördüğü "kırmızı kutu" destekleri azaltılırken, geçici muafiyet tanınan "mavi" ya da indirimle gerek olmayan "yeşil kutu" destekleri artırılmıştır. Nitekim, AB başta olmak üzere OECD ülkeleri, söz konusu dönemde destekleme fiyatlarını kademeli olarak aşağıya çekerken, üreticilerin gelirlerinde meydana gelen düşüşler, mavi kutu kapsamında bulunan telafi edici ödemeler ile karşılanmıştır. Aynı süreç içerisinde tarımsal üreticilere; doğal dengeli, kırsal mirası ve istihdamı, insan ve hayvan sağlığını korumaya yönelik faaliyetler çerçevesinde, yeşil kutu kapsamında bulunan doğrudan gelir destekleri sağlanmıştır.

Aktarım mekanizması ne olursa olsun tüm ekonomik desteklerin üreticilerin gelirlerini ve nihai olarak da üretim kapasitelerini arttırdığı şüphe götürmez bir gerçektir. Avrupa'da sulanan tarım arazilerinin tarım fazlasının bulunduğu 1985-2002 döneminde yüzde20'lik bir artış göstermesi bu durumu yansıtan bir örnektir (SIWI, 2004: 3). Üretim ka-

pasitesi artışları ise, şu an var olan tarımsal fazla sorununu daha da ağırlaştırmaktadır. Son çeyrek asırdır dünyamız, fazla üretimin neden olduğu değişik olumsuzluklarla karşı karşıya bulunmaktadır. Çok yoğun bir girdi kullanımı gerektirdiği için onarılması güç çevre sorunlarını beraberinde taşıyan fazla üretim, neden olduğu mali yükten dolayı da toplumsal bir refah kaybına yol açmaktadır. Örneğin, 1986-88 ve 2000-2002 dönemleri arasında, OECD ülkelerinde tarımsal sübvansiyonların vergi mükelleflerine olan yükü 56 milyar dolar'dan 91 milyar dolar'a yükselmiştir (Alternatives International, Ekim 2003).

Fazla üretimin dış etkileri ise dünya tarım piyasalarında kendisini göstermektedir. Dünya piyasa fiyatlarını yapay olarak düşüren fazla üretim, ihracata sübvansiyon sağlama olanağından yoksun gelişmekte olan ülkelerin dış rekabet gücünü ve ihracat olanaklarını ortadan kaldırmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin iç pazarlarını da istila eden sübvansiyonlu ürünler, yerli tarımsal üreticilerin varlıklarını tehdit etmektedir. Kısaca, Kuzey'in üretim fazlası, Güney'i bir yandan dünya tarım pazarlarından silip atarken diğer yandan, ekonomilerinin temeli olan tarım kesimini yok edecek dinamikleri harekete geçirmektedir. Kuzey'in tarımsal sübvansiyon sistemini Dünya Bankası iktisatçılarından N. Stern, şu şekilde nitelendirmektedir: "politik açıdan modası geçmiş, ekonomik bakımdan anlamsız, doğal çevre için yıkıcı ve etik açıdan savunulamaz". Tarımsal sübvansiyon ısrarından artık "vazgeçme zamanı gelmiştir" (Le Monde, 25-09-2003). Net gıda ithalatçısı ülkeler ise, haklı olarak sübvansiyonlarının kaldırılması ile, tahıl gibi temel gıda ürünlerinin fiyatlarının, doğal olarak da ithalat maliyetlerinin artacağı endişesini taşımaktadır (WTO, 2005: 139).

Bu arada, ihracat sübvansiyonlarına karşı olan ve dış ticarete tam bir serbestleşmeden yana olan Cairns Grubu da, Uruguay sürecinde olduğu gibi ABD-AB hakimiyetine karşı muhalefetini sürdürmüştür. Avustralya ve Yeni Zelanda gibi dış pazarlar için üretim yapan iki ülkenin başını çektiği bu grubun G22 ile, AB-ABD blokuna karşı ortak çıkarları yalnızca ihracat sübvansiyonlarının sona erdirilmesinde örtüşebilmektedir. Bunun ötesinde, Cairns Grubu uluslararası ekonomik ilişkileri salt ekonomik bir etkinlik çerçevesinde ele alırken, G22'yi de oluşturan Güney ülkelerinin attıkları her adımda, hesaba katmak durumunda oldukları, kalkınma başta olmak üzere sayısız yapısal sorunu mevcuttur. Bu bakımdan, sosyal bir boyut içermeyen ekonomik ilişkiler Güney için, küresel ekonomi ile bütünleşmenin değil, ancak eklemlenmenin bir aracı olabilir. Brezilya, Arjantin, Endonezya ve Filipinler

Dünya piyasa fiyatlarını yapay olarak düşüren fazla üretim, ihracata sübvansiyon sağlama olanağından yoksun gelişmekte olan ülkelerin dış rekabet gücünü ve ihracat olanaklarını ortadan kaldırmaktadır.

gibi üyelerinin bir bölümü, G22'yi yaşama geçiren ülkelerden oluşan Cairns Grubu, kendi iç çelişkilerini aşıp bütüncül ortak bir amaç etrafında toplanabilmiş değildir. Bu somut durum, Cairns ve G22'nin, ABD-AB eksenine karşı etkin bir politik güç oluşturmamasını engellemektedir. Kaldı ki G22 içinde de, özgün sosyo-ekonomik koşullar gereği tam bir çıkar ve çözüm birliği mevcut değildir.

Müzakere Sürecinde

Kuzey-Güney Anlaşmazlığı

Dünya ekonomi düzeni konusunda farklılıklar çok eskilere uzansa da, oyunun kurallarının tanımında Güney'in alternatif sunma konumuna geldiğini gösteren ilk somut adımlar Cancun Konferansı'nda (2003) atılmıştır. Kuzey-Güney anlaşmazlığı yalnızca toplantı sonunda alınacak kararlara sınırlı kalmamış, toplantı boyunca ele alınacak konular açısından da söz konusu olmuştur. Kuzey, DTÖ'yu salt ticari faaliyetlerle sınırlandırmak isterken; Güney, ekonomik kalkınma sorunlarının ticaret politikalarından soyutlanamayacağı görüşünü dile getirmiştir. Bu bağlamda Kuzey, Singapur Konferansı'nın konuları olan yabancı yatırımlar, haksız rekabetin önlenmesi, kamu piyasalarında şeffaflığın sağlanması, iletişim, bankacılık, sağlık ve eğitim dahil hizmet sektörünün dışa açılması, ticaretin kolaylaştırılması gibi konuları görüşme masasına koymaya çalışırken, Güney ise Kuzey'in iç pazarlarını Güney'in sanayi ürünlerine daha çok açması, tarım ürünleri ihracatına sağlanan sübvansiyonların derhal kaldırılması, fikri ve sınai mülkiyet haklarının korunmasında Güney'in sanayileşme sürecinin dikkate alınması gibi daha çok kalkınma sorunlarına bağlı konuları gündeme getirmeye gayret etmiştir. "Eğer bizim için, -kalkınma bile demiyorum-ölüm-kalım meselesi olan konular gözardı edilecekse, round müzakerelerini sürdürmenin ne yararı olabilir ki?" (Le Monde, 16.04.2003) diye yakınan Senegal Ticaret Bakanı, Kuzey-Güney farklılığını da en yalın biçimde ortaya koymaktadır.

Son 20-30 yıldır dünyamızı saran küreselleşme hareketi Kuzey-Güney eşitsizliğini daha da derinleştirerek ekonomik kalkınma sorunlarının aciliyetini artırmış bulunmaktadır. Örneğin, 1970-2000 döneminde kişi başına ortalama yıllık gelir, en zengin ülkelerde yüzde2,1 oranında artarken, en yoksullarda artış yüzde0,2 ile sınırlı kalmıştır. Sonuç olarak, 1970 yılında, yoksul ülkelerin kişi başına ortalama geliri, satın alma gücü paritesine göre, zengin ülkelerinkinin yüzde10'una denk gelirken, 2000 yılında yüzde6'sı düzeyinde kalmıştır (Problèmes économiques, no: 2743, 9-01-2002). Bu koşullarda kalkınma sorunlarına öncelik tanımayı öngören Doha Konferansı'ndan Cancun'a geçen iki yıllık

dönemde kayda değer somut bir adımın atılmaması, sorunun sahibi ülkelerin kendi sorunlarına sahip çıkma kararlılığını artırmıştır. OECD ülkelerinde tarıma sağlanan destek maliyetinin kalkınma yardımları toplamının 8 katı olması, Güney'in sorunlarına Kuzey'in ilgisinin bir ölçüsü olarak anlamlıdır (Le Monde, 12.04.2003).

Asıl konumuz olan tarım dosyasına gelirsek, öncelikle Cancun'da geleneksel ABD-AB anlaşmazlığının, yerini Kuzey-Güney sürtüşmesine bıraktığına tanık olmaktadır. Cancun'da gerçekleştirilen girişimin ilk belirtileri 2000 yılında görülmüştür. Latin Amerika, Afrika ve Asya'dan 15 civarında ülke, tarım müzakerelerinde seslerini duyurabilmek için, 2000 yılında DTÖ'ye "Kalkınma kutusu" adı altında bir bildiri sunmuşlardır (Grain de sel, Haziran 2003). Kutu özetle, gıda güvencelerini güçlendirebilmeleri için gelişmekte olan ülkelere, ulusal tarım politikalarının oluşturulmasında DTÖ'nün biraz daha fazla esneklik göstermesini isteyen bir dizi öneriyi içermektedir. Ancak, Güney'in bu önerisini hiç hesaba katmadan Cancun'a, Uruguay Round'un sonunda yaptıkları gibi tarım konusunda kendi aralarında planladıkları bir ön anlaşma ile gelen AB-ABD, Güney'in kararlılığı karşısında şaşırılmış ve hayal kırıklığına uğramıştır. Aslında, Kuzey-Güney farklılığının temelde Kuzey'in çifte standartlı politikalarından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Genelde serbest ticaret ilkelerini savunan Kuzey, yüksek iç desteklerle yarattıkları tarımsal fazlayı yine yüksek sübvansiyonlarla dünya piyasalarına sürmektedirler. Kısaca, "Benim söylediğimi yap, ama yaptığımı yapma" felsefesini uygulamaktadırlar. DTÖ'nün öncülüğünde dünya ekonomisine hakim kılmaya çalıştıkları koşulsuz serbest ticaret ilkelerini iki kez ihlal etmektedirler. Sübvansiyonlar yoluyla dünya piyasalarında oluşturulan yapay fiyatlar, Güney'in hem ihracat olanaklarını sınırlandırmakta hem de iç üretiminin gerilemesine neden olmaktadır. Bu durumda Güney, hem sınırlı ihracat gelirlerinin bir bölümünü hem de gıda güvencesini kaybetmek tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Günümüzde, ABD'nin sübvansiyonlu pamuğu, Batı Afrika ülkelerini dünya pazarlarından ve mısırı, Orta Amerika ülkelerini bizzat kendi pazarlarından dışlamış bulunmaktadır. Benzer durumu AB, sübvansiyonlu tavuk ile Afrika ülkelerinde ve buğday ile Kuzey Afrika - Ortadoğu ülkelerinde yaratmıştır (Grain de sel, Ekim 2003: 27). Ya da Japonya gibi gelişmiş ülkeler, kapılarını Güneydoğu Asya ülkelerine kapatarak kendi üreticisini ve üretimini yoğun bir biçimde desteklemektedir. Örneğin, Afrika ülkelerinden Senegal'de yerli tavuk üretiminde kilo başına maliyet 2,28 euro iken, sübvansiyonlu tahılla beslenen AB tavuğu 1,37 euro'luk bir etiket ile alı-

Brezilya, Arjantin, Endonezya ve Filipinler gibi üyelerinin bir bölümü, G22'yi yaşama geçiren ülkelerden oluşan Cairns Grubu, kendi iç çelişkilerini aşıp bütüncül ortak bir amaç etrafında toplanabilmiş değildir.

cının karşısına çıkmaktadır (Alternatives Économi-ques, Eylül 2003).

Dünya pamuk piyasalarında son yıllarda yaşanan gelişmeler, Kuzey güdümlü tarımsal küreselleşme modelini gözler önüne sermektedir. Dünya pamuk fiyatları, 1990'lı yılların sonlarına doğru arzın talebi aşması ile ciddi bir biçimde düşmeye başlamıştır. 2001 yılında, uluslararası fiyatların barometresi sayılan Cotlook A endeksi, 1973-74 döneminden bu yana kaydedilen en düşük taban olan 36,65 cente inmiştir (Le Monde diplomatique, Eylül 2003). Fiyat düşüşleri, piyasa mekanizmasının düzgün işlediği koşullarda en düşük üretim maliyetlerine sahip ülkelere rekabet üstünlüğü sağlayarak, sonuçta yüksek maliyetlerle çalışan ülkelerin piyasadan çekilmelerine yol açar. Klasik İngiliz ekolü kurucularından D. Ricardo'nun "karşılaştırmalı üstünlükler" kuramının da temel hareket noktasını bu ilke oluşturmaktadır. Buna göre, Afrika pamuğunun rekabet üstünlüğü karşısında ABD ve AB'nin son yıllarda üretimlerini kısarak dünya piyasalarından çekilmeleri gerekirdi. Uluslararası ticareti ülkelerin ekonomik gelişmelerinin temel unsuru sayan liberal doktrine göre, yalnızca pamuk için değil, tüm tarım ürünlerinde Güney'in karşılaştırmalı üstünlüğünün yaşama geçmiş olması gerekirdi. Oysa dünyamız, tüm liberal söylem ve çabalara karşın tam tersi bir gelişmeye tanık olmaktadır. Dünya tarım piyasalarında Güney'in payı azalırken Kuzey'in payı artmaktadır.

Çünkü Kuzey yarımküre, özellikle de ABD kendi üreticilerine sağladıkları yoğun sübvansiyonlar sonucunda gerçek maliyetlerin çok altında pamuk üretimi olanağı vermektedir. ABD'nin 25 bin pamuk üreticisine sağladığı yıllık sübvansiyon tutarı 3,7 milyar dolara ulaşmış durumdadır (Le Monde diplomatique, Eylül 2003). Pamuk üretiminin yapay olarak özendirilmesi üretim fazlasına, üretim fazlası ise dünya piyasa fiyatlarının eriyerek, dünyanın en etkin üreticilerin dahi rekabet edemeyeceği bir düzeye inmesine neden olmaktadır.

Pamuk; Mali, Benin ve Çad gibi çok sayıda Afrika ülkesinin temel ihracat maddesi ve milyonlarca çiftçinin temel geçim kaynağıdır. Kuzey'de sınırlı sayıda üreticisi yoğun bir biçimde destekleyerek oluşturulan yapay piyasalar, Afrikalı ya da Asyalı çiftçilerin geleceğini tehdit etmekle kalmayıp Güney'in, makro ekonomik ve sosyal dengesini bozarak kalkınma dinamiklerini de tahrip etmektedir. Cancun'da pamuğu tarım ürünleri dışında işlemeye tabi tutmak isteyen ABD, söz konusu ülkelere pamuk dışında ürünlerle ekonomilerini çeşitlendirmeyi önerecek kadar ileri gidebilmiştir (Solagral, Eylül 2003). İçinde bulunduğu mali kısıtlar nedeniyle,

Kuzey'e karşı herhangi bir "sübvansiyonlar savaşı" başlatma olanağı bulunmayan Güney ülkeleri kendilerini mevcut uluslararası sistemin "kurbanı" olarak görmektedirler. Cancun Konferansı'ndan sonra Dünya Başkanı'nın belirttiği gibi, "Cancun'da olup bitenler bir alarm zili çalmalı, zira gelişmekte olan ülkeler - üç milyardan fazla insan- kendilerinden yalnızca zengin ülkelerin önerileri konusunda görüş belirtmeleri beklenen türde bir müzakere anlayışını kabul edilemez olarak nitelemişlerdir." (Grain de sel, Mart 2004: 29).

Küreselleşme günümüzde Güney'in tarım kesimini çift taraflı bir kuşatma altına almış durumdadır; Dışarıdan Kuzey'in üretim fazlası, İçeriden IMF'nin Yapısal Uyum Programları. Kuzey yarımkürenin sübvansiyoncu tarım politikaları tüm dünya tarım pazarlarını haksız bir biçimde işgal ederken, çok sayıda gelişmekte olan ülke, IMF ile imzaladıkları stand by anlaşmaları sonucunda sınırlı tarımsal destekleri kesmek ve ithalatı serbestleştirmek durumunda kalmaktadır. IMF ve Dünya Bankası'nın işbirliği ile yürütülen programlarda, kamu finansman yükünü azaltmak ve piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırmak amacıyla, tarım kesiminin özgün koşullarında ve yapısal sorunlarından kopuk bir zeminde, 2000 yılında Türkiye'de olduğu gibi sözde "tarım reformları" oluşturulmaktadır. Söz konusu reform politikaları bir yandan taban fiyat uygulamalarını ve destekleme alımlarını iptal ederken, diğer yandan, tarım kesiminin iç ve dış piyasalar ile bağlantılarını gerçekleştiren tarımsal KİT'leri ya özelleştirmekte ya da kapatmaktadır.

Türkiye dahil, gelişmekte olan ülkelerde desteklemeye tabi tutulan ve tarımsal KİT oluşturulan ürünler ya buğday, süt, şeker pancarı gibi temel gıda ürünleri, ya da pamuk, fındık, tütün gibi temel ihracat ürünleridir. Bu ülkelerde, üretimle bağlantılı olarak yapılan destekler arzın istikrarını sağlamaktadır. Arzın istikrarı ise üreticiler için anlamlı bir fiyat ve istikrarlı bir geliri ifade etmektedir. Söz konusu ürünlerin bir anda piyasa mekanizmasına terk edilmesi, ilgili ülkelerin gıda güvencelerini ve toptan ekonomik gelişmenin finansman kaynaklarını, kısaca geleceğini tehlikeye atmak anlamına gelmektedir.

Oysa, ABD ve AB gibi gelişmiş ülkeler tarımsal desteklerin üretim ile olan bağlantılarını keserek, tarımsal piyasaların serbestçe oluşmasına olanak tanıdıklarını ileri sürmektedirler. Daha önce pamuk konusunda da belirttiğimiz gibi, üreticilere sağlanan bu tür doğrudan gelir destekleri ilk bakışta piyasanın işleyişine müdahale etmiyor gibi algılansa da aslında, nihaî çözümlemede yine piyasayı güçlü bir biçimde etkilemektedir. Kısaca, doğrudan gelir destekleri "Truva atı" gibidir. Dışarıdan görülen

Küreselleşme günümüzde Güney'in tarım kesimini çift taraflı bir kuşatma altına almış durumdadır; dışarıdan Kuzey'in üretim fazlası, içeriden IMF'nin Yapısal Uyum Programları.

ile içeride bulunanlar çok farklıdır.

Bu konuda yaratılmak istenen kafa karışıklığı, daha doğrusu tarımsal desteklere "kılıf" arama çabaları 1948 yılında uygulamaya giren GATT'ın ilk düzenlemelerine kadar uzanmaktadır. Bu düzenlemede "dumping" için yapılan tanımlama tam bir hukuki aldatmacadır. Buna göre dumping, üretim maliyetlerinin değil, iç piyasa fiyatlarının altında bir fiyatla yapılan ihracatı ifade etmektedir. Bu tanıma sadık kalan ABD ve AB gibi tarım fazlası olan ülkeler, üreticilerin zararlarını doğrudan gelir destekleri ile telafi ederek iç fiyatların dünya fiyatları düzeyine inmesine ve böylece kendilerine, maliyetlerin dahi altına inebilen düşük fiyatlarla ihracat yapabilme olanağı yaratmaktadırlar. Bu uygulama sadece ABD pamuğu ile ilgili değildir. Örneğin, AB'de 1992 OTP reformu doğrultusunda aşamalı bir biçimde düşürülen buğday müdahale fiyatları, 2001 yılında dünya piyasa fiyatları düzeyine, yani 101,3 euro/ton'a gerilemiş ve 2003 yılı sonuna kadar bu düzeyde kalmıştır. Oysa, AB'nin en önemli ve en etkili buğday üreticisi olan Fransa'da buğdayın ton başına ortalama maliyeti 160 Euro'dur. Üreticilere yapılan ton başına 63 Euro'luk doğrudan yardım üretici maliyeti-piyasa fiyatı açığını telafi ederken AB de 2002 yılında dünya piyasalarına 16,6 milyon tonu buğday olmak üzere 30 milyon ton tahıl, "dumping" yapmadan ihraç edebilmiştir (Le Monde diplomatique, Eylül 2003-Alternatives Internationales, Ekim 2003). Benzer durum ABD için de geçerlidir. 1996 Federal Tarımsal İyileştirme ve Reform Yasası ile fark ödeme sistemini terkederek uygulamaya koyduğu, üretimden bağımsız doğrudan gelir destekleri sonucunda hızla artan üretim, piyasa fiyatlarının dört yıl içerisinde yüzde48 oranında düşmesine ve tarımsal sübvansiyonların üç kat artmasına yol açmıştır.

AB ve ABD'nin, DTÖ'nün kurallarına uyarak üreticilere doğrudan gelir desteği sistemine yönelecekleri bu dönemde Afrika'dan Asya'ya gelişmekte

olan ülkeler, düşen dünya fiyatlarının cazibesi ile ithalatlarını hızlı bir biçimde artırmışlardır. Düşen fiyatlar sonucu artan ithalat bu ülkelerin, genelde düşük verimlilikle çalışan çiftçilerini zor durumda bırakmakta ve gıda güvencelerini tehlikeye atmaktadır. Bir yandan düşük fiyatların çekiciliği diğer yandan IMF ve Dünya Bankası'nın 1980'lerin başından beri gümrük duvarlarını etkisizleştiren yapısal uyum programları Güney yarımküreyi "hasat sonu panayırı"na dönüştürmüştür. Oysa dünyamızda geçimini tarımdan sağlayan 2,5 milyar insanın yüzde95'i bu ülkelerde yaşamaktadır ve tarım onlar için varlık nedenidir.

Kuzey'in hukuken olmasa bile, ekonomik olarak tartışmasız bir biçimde dumpingli olduğunu bildiğimiz ürün fiyatlarının yarattığı haksız rekabet, ilgili ürünlerle de sınırlı kalmamaktadır. ABD ve AB gibi ülkelerde tahıl üretiminin yüzde70-80'i hayvan yemi için kullanılmaktadır. Bu, söz konusu ülkelerde, kümes hayvanları dahil hayvancılık sektörlerine girdi sübvansiyonu sağlıyor demektir. Oysa DTÖ'nün Tarım Anlaşması'na göre girdi sübvansiyonları "kırmızı kutu"da bulunmaktadır, yani yasaktır. Bütün bu somut örneklerden çıkan kısa sonuç, uluslararası rekabet gücünün, en azından tarım konusunda, karşılaştırmalı üstünlüklere değil, ilgili ülkelerin tarım kesimine sağlayacakları sübvansiyonun miktarına dayandığıdır. Uluslararası tarım piyasaları için yaptığımız bu saptamayı DTÖ'nün raporlarında da okuyabiliriz (WTO, 2005). Günümüzde, OECD'nin verilerine göre, üretici başına yıllık tarımsal sübvansiyon miktarı ABD'de 21000 ve AB'de 16000 dolara ulaşmış durumdadır. Sübvansiyonlar üretim artışını, üretim artışı ise fiyatların düşüşünü hızlandırmaktadır. Üretim-fiyat kısır döngüsü Güney'in tarımsal gelişme dinamiklerini yok ederek, 1948 İnsan Hakları Beyannamesi'nde ve BM'in temel ilkeleri arasında yer alan "Gıdaya ulaşım hakkı"nı da ihlal etmektedir.

Kaynaklar

- Akder, H.-Eraktan, G. - Şahinöz, A. (1997). AB ve GATT Karşısında Türk Gıda Sektörü, SETBİR, İstanbul.
- Stiglitz, J.E. (2002). Küreselleşme: Büyük hayal kırıklığı, Plan B Yayınları, İstanbul.
- Siroën, J. M. (Ekim 2005), "L'OMD, une institution en crise", Alternatives Economiques, No: 240, Paris
- WTO, Annual Report 2005, p.137-141

- (Haziran 2004). Water Management in the Enlarged European Union, EU Framework Directive, Stockholm International Water Institute, Stockholm, Sweden.
- (Ekim 2003). Alternatives Economiques Internationales, Paris.
- (Ocak 2002), Problèmes Economiques, No.2743, Paris.
- (Ekim 2003, Mart 2004). Grain de sel, Paris

doha gelisme gündemi ve turkiye

Giris

Türkiye Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ), Tarım Anlaşmasını 1995 yılında kamu oyunda hemen hemen hiç tartışmadan imzaladı. DTÖ kuralları ile 2001 yılı kriz ortamında, karşılaştığı sorunlar, kısıtlar nedeniyle tanıştı. Gecikerek farkına vardıklarını tehdit olarak algıladı. Ancak Türkiye bu konuda yalnız değil. Birçok ülkenin çiftçisi, özellikle küreselleşme karşıtları, DTÖ ve kurallarını, geliştirmek istediklerini tehdit olarak algılıyor. Oysa uluslararası kuruluşlar, örneğin Dünya Bankası, Tarım Anlaşması'nın ikinci adımı oluşturacak Doha Müzakereleri'nin olumlu sonuçlanmasını geliştirmekte olan ülkelerde ekonomik gelişme sağlamanın ötesinde yüz milyonlarca insanın yoksulluktan kurtulabilmesi için önemli bir fırsat olduğunu ileri sürüyor.

DTÖ ve 1995 Tarım Anlaşması

(DTÖ) Dünya Ticaret Örgütü 1986-1994 yılları arasında süren Uruguay Müzakereleri sonucunda 1 Ocak 1995 yılında İsviçre'de kuruldu, 147 üyesi var. Örgüt, uluslararası ticaret anlaşmalarını yönetiyor, yeni ticaret görüşmeleri (pazarlıkları) için forum oluşturuyor, tartışmalı konuları ele alıyor, ülkelerin ticaret politikalarını izliyor, geliştirmekte olan ülkeler için teknik yardım ve eğitim sağlıyor, diğer uluslararası örgütlerle işbirliği yapıyor. Aslında "sistem" örgütün yaşı kadar genç değil. İsim değişikliğinden de söz edilebilir. Aynı işlevleri daha önce (1948'den sonra) GATT yerine getiriyordu. GATT da bir seri müzakere ile oluşmuştu. Sonuncusu 1986-1994 yılları arasında süren Uruguay Müzakereleriydi.

Özetin özetini olarak, üye ülkeler 1948'den sonra aralarındaki ticareti arttırmak üzere konuları bir masa etrafında müzakere ediyorlar. Çok taraflı görüşmelerin sonucunda uyulması gereken kurallar, uluslararası anlaşmalara dönüşürölüp imzalanıyordu. DTÖ de böyle bir anlaşmayla kuruldu ve temel işlevi söz konusu (diğer) anlaşmaları yönetmek. Uruguay Müzakereleri sonucunda yaklaşık altmış hukuki metin (ticaretle ilgili anlaşma) imzalandı. Bu metinler altı genel başlık altında tasnif edilebilir: DTÖ'nün kuruluş (şemsiye) anlaşması, mal, servis ve fikri mülkiyet ticaret anlaşmaları,

şikayetlerin ele alınması ve ticaret politikalarının gözden geçirilmesi (denetimi), Mallara ilişkin anlaşmalardan birisi tarım üzerine. Anlaşmaların, tarım anlaşmasının da kuralları değişmez değil. Tersine 2001'den beri süren Doha Müzakerelerinde yeni kurallar geliştirilmeğe çalışılıyor.

Dünya Ticaret Örgütü'nün 1995 Tarım Anlaşması

Tarım Anlaşması 1986 yılında başlayıp 1995'de sonuçlanan "Uruguay Round" müzakereleri sonucunda ortaya çıkan uluslararası anlaşmalardan yalnız birisidir. Anlaşma üç ayak üzerine kuruldu. Tarımsal üretim (iç pazardaki tarımsal destekler), ithalat (pazara erişim, gümrükler) ve ihracat (ihracat sübvansiyonları) ile neden olunan etkinlik kaybının, her konudaki indirimlerle geri kazanılması amaçlanıyor. Dünya Ticaret Örgütü'nün Tarım Anlaşması, iç pazarda, üretime ilişkin yasaklanan, geçici ve uygulamasına izin verilen destekleri, başka değişle sağlanmak istenen yeni disiplini, büyük ölçüde trafik lambası renklerinden esinlenerek farklı renkte "kutular" içinde tasnif etmiştir. Kırmızı kutu yasakları belirtmektedir. Ancak üretimle ilişkili yasakların henüz uygulanmıyor. Sarı ya da amber kutu, zamanla gözden geçirilen ve indirime tabi olan destekleri içermektedir (örneğin ürün ve girdilere verilen fiyat destekleri). Mavi kutu, üretimi sınırlandırmış alanlarda yapılan destekleme ödemelerini kapsamaktadır. Ancak her ülkenin indirime bağlı toplam desteğinin belli bir oranı, gelişmiş ülkelerde toplam üretim değerinin yüzde beşi, geliştirmekte olan ülkelerde yüzde onu indirim dışında tutulmuş; bu miktar, asgari destek "De minimis" olarak adlandırılmıştır. İndirime tabi olmayan destekler "yeşil kutu" destekleri olarak tanımlanmıştır. Bunlar tarım ürünleri dış ticaretini bozmayacağı (saptırmayacağı) düşünülen, örneğin belli bir ürünün miktarını ve fiyatını en az etkileyecek ya da etkilemeyecek altyapı yatırımları, üretimden tamamen bağımsız doğrudan ödemelerdir.

Öte yandan dış ticareti sınırdan engelleyen uygulamaların (kota gibi) gümrüklere dönüştürülmesi ve bu gümrüklerin üst sınırının

A. Halis Akder *

Dünya Ticaret Örgütü'nün Tarım Anlaşması, iç pazarda, üretime ilişkin yasaklanan, geçici ve uygulamasına izin verilen destekleri, başka değişle sağlanmak istenen yeni disiplini, büyük ölçüde trafik lambası renklerinden esinlenerek farklı renkte "kutular" içinde tasnif etmiştir.

da bir (iç pazardaki tarımsal destekleri gibi) takvim içinde azaltılması karara bağlandı. Anlaşmanın belki de en önemli yasağı ihracat sübvansiyonları üzerine kondu. Yeni sübvansiyon yasaklandı, mevcutlar hem miktar hem de değer olarak bir indirim tabi tutuldu. Özetle 1995 anlaşması iç desteklerde, gümrük vergilerinin üst sınırında ve ihracat sübvansiyonlarında indirim öngörüyordu. Ancak indirimler gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkeler için değişik şiddette ve değişik sürede gerçekleştirilecekti. 1995 anlaşması geliştirmekte olan ülkelerin indirim taahhütleri için on yıl vermişti, bu süre 2005 yılında sona eriyor. Gelişmiş ülkeler ise indirimlerini beş yıl içinde gerçekleştirdi. Gelişmiş ülkeler yeni indirim takvimini belirlemek, 1995 anlaşmasını, mantığını sürdürmek üzere 1999 yılında, mini bir "round" için toplanacaklardı. Defalarca toplandılar ancak bir sonuç elde edilemedi.

Türkiye'nin (1995) taahhütleri

Türkiye tam anlamıyla bir tarifeliendirme, gümrük dışı korumaların gümrük değerlerine, örneğin miktar kotasının eşdeğer bir gümrük vergisine dönüştürülmesi yönünde bir tarifeliendirme yapmamıştır. Bunun nedenlerinden biri Türkiye'nin dış ticaretini daha önceki yıllarda önemli ölçüde liberalleştirmiş olması, diğeri yeni "harmonize sisteme" geçişle birlikte 1986'da tanımlanmamış yeni malların ortaya çıkmasıdır. Ancak bunun sonucu olarak Türkiye asgari ve cari giriş kotaları için taahhütte bulunamamış böylelikle özel koruma önlemlerine başvur (a) mayacak durumda kalmıştır. Gelişmiş ülkeler daha önceden üst limit koymadıkları ürünler için 1986 Eylül düzeyini kabullenmek zorundayken geliştirmekte olan ülkeler daha önce üst limitlerini bağlamadıkları ürünler için üst sınırı (tavan konsolidasyonu) kendileri saptamakta serbest bırakılmışlardır. Bu durumda Türkiye temel tarım ürünlerinde en yüksek düzeyi, diğer ürünler için Eylül 1986'da geçerli kanun tarife oranlarını indirimle esas almıştır ve geliştirmekte olan ülkelerin uyguladıkları indirimleri uygulamaya başlamıştır.

Türkiye, hayvancılık ürünleri, çay tahıllar, buğday unu, şeker, domates, ve işlenmiş tütün gibi ürünlerde indirimle yüksek gümrük vergilerinden başlamış, net ithalatçı olunan ürünlerde ve ihracata dönük sanayi ara mallarında düşük tarife oranlarında yüksek indirim tercih edilmiştir. Örnek olarak, bitkisel yağlar, ipek ve pamuk sayılabilir.

Türkiye yaklaşık 44 ürün (bazı durumlarda

ürün grubu) için ihracat sübvansiyonunu sınırlayan taahhütte bulunmuştur. Taahhütler bütçeden yapılan harcamalar (sübvansiyon) ve miktar konusunda ayrı ayrı yapılmıştır. İhracat sübvansiyonu taahhütlerinin en önemli kalemleri buğday, arpa ve buğday unudur. Türkiye bu konudaki indirimleri her yıl eşit miktarda yaptıktan sonra önce olabildiğince yüksek sonra azaltmasını (front loading) tercih etmiştir.

Türkiye iç pazardaki yalnız dört ürün grubuna tahıllar, tütün, afyon kellesi ve şeker pancarına fiyat desteği sağladığını, sağlanan toplam desteğin, yaklaşık olarak toplam ürün değerinin yüzde onunu altında kaldığını ileri sürerek indirim taahhüdünde bulunmamıştır. Başka türlü ifade edecek olursak iç pazar destekleri "de minimis" asgari sınırlar içinde kaldığından indirim taahhüdünde bulunmamak, ileride hiç bir ürün grubunda ya da toplamda yasaklanmış indirimle konu olan (fiyat) desteklerin toplam ürün değerinin yüzde onunu geçmeyeceğinin taahhüt edildiği anlamına gelmiştir.

On yılın (1995-2005) değerlendirmesi

Büyük umutlar vaadeden Tarım Anlaşması geçen on yılda umulanların çoğunu sağlayamadı. Hemen hemen her ülke bir ölçüde hile yapmaya çalışarak bir yandan kurallara uyuyormuş gibi görünürken bir yandan da dolambaçlı yollardan eski bildiğini gerçekleştirmeye çalıştı. Örneğin tarifeliendirmeler doğru beyanlara dayanmıyordu. Bir çok ülke, en başta Avrupa Birliği tarife indirimlerinden az etkilenmek için, tarifeliendirme sonucu beyan ettikleri gümrükleri olabildiğince yüksek göstermeye çalıştılar. Bu tutumun umulan iyileşmeleri erteleyici bir etki yaptığı ileri sürülebilir. AB ve ABD destek politikalarını Tarım Anlaşması'yla biçimsel olarak tutarlı hale getirdiler ancak liberalleşme yönünde adım atıkça, çelişkili bir biçimde destek harcamalarını artırdılar. Uruguay Müzakereleri sonucu erişilen Tarım anlaşması tarım ürünleri ticaretine disiplin getirdi ancak umduğu olumlu sonuçların oldukça gerisinde kaldı.

Türkiye azalarak da olsa sınırlı sayıdaki ürüne ihracat sübvansiyonu verebilen sayılı ülkeler arasındaydı. Ancak Türkiye'nin sistematik olarak ihracat sübvansiyonu vermeğe dayalı bir politikası yoktu. İhracat sübvansiyonu problem çıktıkça kullanılan bir araçtı. Zaten düşük miktardaki ihracat sübvansiyonlarındaki azalmanın Türkiye'yi etkilediği pek söylenemez.

Temel ürünlerde çok yüksek korumalardan indirimle başlandı buna karşı net ithalatçı olunan, daha çok ham madde ürünlerinde tavan koruma

Türkiye tam anlamıyla bir tarifeliendirme, gümrük dışı korumaların gümrük değerlerine, örneğin miktar kotasının eşdeğer bir gümrük vergisine dönüştürülmesi yönünde bir tarifeliendirme yapmamıştır.

oranları oldukça düşük tutuldu. Ancak açıklaması zor tutarsızlıklar vardı. Örneğin bütün tahıllar yüksek oranlarla korunurken pirincin koruması düşük tutulmuştu? Daha sonra pirincin korunabilmesi için başvuru yöntemleri ABD tarafından "kural dışı" olarak nitelendi ve Kasım 2005'te Türkiye'yi Dünya Ticaret Örgütüne şikayet etti. Net ithalatçı olunan ürünlerin gümrüklerinin düşük tutulmuş olması da sıkıntı yarattı. Pamuk, ayçiçeği, zeytin yağı gibi ürünlerde fark ödemesine (prim ödemesi) devam edilebildi. Ancak fark ödemesi (deficiency payment) için yapılan toplam ödeme miktarı "deminimis" sınırları içinde kalmak durumundaydı. Sorun yalnız gümrüklerin düşük tutulmasından kaynaklanmıyor olmalı. Et ürünleri için uygulanan koruma en yüksekti. İndirime yüzde 2000'lerden başlandı ancak bu bile yetersiz kaldı. Türkiye taahhüt ettiği gümrüğü uygulamak bir yana tüm et ithalatını durdurdu. Türkiye bu konuda da şikayette karşılaşılabılır.

On yıl boyunca tarife tavanları (konulabilecek en yüksek tarife) düzenli olarak aşağı çekildi. İç destekler konusunda ise "de minimis" içinde kalmaya çalışıldı. Türkiye'de AB gibi desteklerini olabildiğince yüksek gösterip, indirim taahhüt etseydi, daha büyük avantaj elde edebilirdi. Anlaşılmaz bir biçimde desteklerini gizlemeği, sanki vermiyormuş gibi yapmayı tercih etti.

Doha Müzakereleri

2001 yılında Doha'da yeni müzakereler başlatıldı. Ticaret reformlarının gelişmekte olan ülkelere sağlayacağı umulan ekonomik getiriyi vurgulamak için çok taraflı görüşmeler "Doha Gelişme Gündemi" olarak adlandırıldı. Ancak müzakereler kısa sürede tıkanıp, tıkanmanın başlıca nedenleri arasında gelişmiş ülkelerin anlaşmaya sadece kendilerinin yararına olacak yeni konuları katmaya çalışmaları sayılabilir. Gelişmekte olan ülkeler ise kendilerini olumsuz etkileyen uygulamaların, ABD ve AB'nin tarımlarına sağladıkları sübvansiyonları ve bu pazarlara erişimde karşılaşılan zorlukların giderilmesini öncelikli konu olarak gördüler. İstedikleri çözüm sağlanmadan yeni konu tartışmaya pek yanaşmadılar.

Tek olumlu gelişme 2004 Temmuz'da Çerçeve Anlaşmasının kabul edilmesiydi. Eğer önümüzdeki yıllarda söz konusu anlaşmanın içi doldurulamazsa artık hiç bir taraf "indirimlere" devam etmeyecek, tarım anlaşmasının umduğu (olumlu) sonuçlara erişmeden anlaşma uykuya yatacak belki de unutulacak. İşte Dünya Ticaret Örgütü Başkanı'nın "tarihi" olarak nitelediği

çerçeve anlaşması, uluslararası toplumun hala anlaşmanın öngördüğü değişime devam etmek için "evet" ön-kararını almış olmasıdır. Kararın çıkmasında rol alan en önemli aktörler: Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Brezilya, Hindistan ve Avustralya'dır. Avustralya bir bakıma Cairns Grubunu (önemli ihracatçı ülkeleri) Brezilya ve Hindistan geliştirmekte olan ülkeleri, ABD ve AB gelişmiş ülkeleri temsil etmişlerdir.

Uluslararası tarım ticaretinin reformuna devam etmek ne kazandırır?

Sonuçlar iç açıcı olmasa da, örneğin Dünya Bankası ve OECD dış ticarete liberalleşmenin sağlayacağı refah artışının hala büyük olacağına ısrarlı. Büyük olduğunda ısrar edilen, piyasalara yapılan müdahalelerle kaybedilen üretim ve tüketim etkinliği (refah). Bu anlayıştan önemli bir sonuç çıkıyor, sağlanacak refahtan pay alabilmek liberalleşme gerektiriyor. Başka deyişle, merkantilist bir anlayışla, başkalarının liberalleşmesinden, kendi bildiğinde devam ederek bu refahtan pay almak söz konusu değil. Kim ne denli, neden olduğu fiyat sapmasını giderebilirse o denli refah sağlayabilecek. Bundan çıkan, liberalleşme sonucunda en büyük yararın en fazla müdahale yapmış olan gelişmiş ülkelere döneceğidir. Dünya Bankası model hesaplamaları da bunu gösteriyor ancak gelişmekte olan ülkelerin liberalleşme sonucu sağlanacak (artacak) refahtan alacakları payın, örneğin millî gelirlerinin dünyadaki payından daha yüksek olması bekleniyor. En büyük refah artışının, pazara erişim başka deyişle gümrük vergilerinin düşürülmesiyle, elde edileceği de, modelleme sonuçlarına göre, kesin gibi.

Gümrük vergilerinin inisinin refah sağlayacağı kesin, ancak bir birimlik indirimin her ülkeye aynı refahı sağlamayacağı da kesin. Böyle olunca indirimlerin hangi formüle göre yapılacağı önem kazandı. Başka bir konuyu da hatırlatmak gerekiyor. Birçok ülke 1995 yılındaki taahhütlerini yaparken çok yüksek koruma düzeylerinden başladıkları için, gümrüklerini bağladıkları en üst sınırla gerçekte uyguladıkları gümrük vergileri arasında önemli bir fark (tariff overhang) var. Düşük oranlı bir indirimin bu açıdan beklenen sonucu sağlamayacağı kesin. Formül çekişmesi bu çerçevede gelişiyor. İndirim yaptığı halde etkilenmemek ya da herkesin gümrük indirimi yapmasını sağlamak. ABD neredeyse yüzde doksanlık indirim önerdi, G20'ler yüzde yetmiş beş, AB yüzde altmış.

Gümrük vergilerinin inisinin refah sağlayacağı kesin, ancak bir birimlik indirimin her ülkeye aynı refahı sağlamayacağı da kesin. Böyle olunca indirimlerin hangi formüle göre yapılacağı önem kazandı.

Gelişmekte olan ülkelerin özel ve farklı muamele talepleri karşılanabilir mi?

Bu indirim önerileri gelişmiş ülkeler için yapıldı. Gelişmekte olan ülkeler için daha önce de olduğu gibi özel ve farklı bir muamele bekleniyor, başka deyişle daha uzun sürede daha düşük indirim. Ancak gelişmekte olan ülkelerin istekleri bununla sınırlı değil. Henüz nasıl somutlaşacağı kesinleşmiş değilse de, müzakerelerin yalnız dış ticaret kuralları oluşturma aşamasında, ticaretin özellikle tarım ürünleri ticaretinin gelişmekte olan ülkelerin gelişme süreçlerini dikkate alan bir yaklaşım sergileyeceği vurgulanıyor. "Özel ve farklı muamele" yanında "teknik yardım", "en az gelişmiş ülkeler" için istisna, müzakereler sırasında ele alınacak.

Daha önceki müzakereleri tıkdığı ileri sürülen, gelişmiş ülkelerin "Singapur konuları" olarak bilinen "dayatmalarından" yatırım, rekabet, şeffaflık, hükümet ihaleleri çerçeve dışında kalmış yalnız bir tanesi (trade facilitation) ticareti kolaylaştırma gündemde kalmıştır. Bundan anlaşılması gereken, ticaret yöntemlerinin, sınırlardaki uygulamaların hızlandırılması, modernleştirilmesidir. Türkiye gümrük birliği açısından bu süreç içinde yer almış, ilerlemiştir. Çerçeveselenen konular yukarıda sayılanlarla sınırlı değildir. Örneğin servis ticaretinde liberalleşme de müzakerelere konu olabilecek önemli alanlar arasındadır. AB bu konuda ısrar edebilir.

Yapılacak yeni anlaşmanın Türkiye açısından uzun vadeli bir değerlendirmesini yapmak oldukça zor. Türkiye bu müzakereler açısından bir ikilem içinde. 1995 anlaşmasını geliştirmekte olan ülke olarak imzaladı. Uzun dönemde AB üyesi (gelişmiş ülke) olmak istiyor. Bu anlaşma açısından gelişmiş ya da geliştirmekte olmanın objektif bir ölçüsü yok. Hangi kurallara uymayı istediğinizi kendiniz tercih ediyorsunuz. Örneğin diğer "aday" ülkelerden Bulgaristan ve Hırvatistan aynı anlaşmayı gelişmiş ülke olarak, Romanya geliştirmekte olan ülke olarak imzaladılar. Bu müzakereler sırasında geliştirmekte olan ülkeler çeşitli gruplar oluşturdular ve çıkarlarını bu gruplarla dile getirdiler. G20 olarak bilinen grubun çekirdeğini Brezilya, Çin, Hindistan ve Güney Afrika oluşturdu. Gelişmiş ülkeler, ABD, AB, Kanada ve Japonya karşısında alternatif güç oluşturdular. Bu grubun talepleri daha çok ihracat sübvansiyonlarının kaldırılması, iç desteklerde azalma, ihracat kredileri ve gıda yardımı konularının daha sıkı kurallara bağlanması, gelişmiş ülkelerin pazarlarına artan erişim konularında odaklandı.

G20 ülkeleri daha çok kendi ihracatçı yönlere

rinin buna yönelik çıkarları savundular. Ancak geliştirmekte olan ülkelerin büyük bir kısmının dardi ihracat konusunda değil, liberalleşme sonucu artan ithalat konusundaydı. Gıda güvenliği, kırsal yaşam gibi konuları daha açıklıkla dile getirmek üzere G33 grubu oluşturuldu. Bu grubun liderliğini Filipinler ve Endonezya yaptı. Türkiye de bu grupta yer aldı. Grubun diğer adı Türkiye'nin neye önem verdiğini açıklıyor: (hassas) özel ürün ve özel koruma birliği (The Alliance for Special Products and a Special Safeguard Mechanism). Pakistan ve Filipinler hem G20 hem de G33 içinde yer aldılar. Bu grubun önerilerinin son çerçeve anlaşmasında yer almasına rağmen bunun önemli bir yer olmadığı, önerilerin ayrıntılarının dikkate alındığı söylenemez.

Bu iki (G20 ve G33) konu açısından odaklaşmış gruplaşma dışında çoğunluğunu Afrika ülkelerinin oluşturduğu küreselleşmeden çok çeşitli yönlerden zarar gören ülkeler G90 adı altında bir araya geldi, başka deyişle bu ülkeler yalnız tarım konusunda değil başka konularda da bir koalisyon oluşturmaya çalıştılar. Geliştirmekte olan ülkelerin bir blok değil de bölünmüş olmaları eleştirilebilirse de ilk defa bu kadar iyi örgütlenedikleri de söylenebilir.

Ancak bu gelişmenin muhtemel bir sonucu da yeni anlaşmada geliştirmekte olan ülkeleri tarım ve ekonomik gelişme açısından yeniden tanımlayıp, her gruba farklı kurallar koymak olabilir. Örneğin İsveç'in şimdiden böyle bir çalışması var. Öte yandan Türkiye'nin çıkarlarına çok uygun bir gruplaşma olduğunu ileri sürmek de zor olduğu gibi müzakere edilen konular açısından ve beklentileri açısından Türkiye'nin tipik bir geliştirmekte olan ülke olduğunu söylemek de güç. Dünya Bankası Türkiye'yi, ortanın alt gelir grubunda gıda güvenliği olan bir ülke olarak tanımlanıyor. İsveç'in hazırladığı raporda Türkiye (özel) kırsal gerksinim olan orta gelir grubu ülke olarak tanımlanmış.

Sonuçlar

Türkiye'nin tarım politikasının yazılı olmayan en üst amacı kendine yeterli olmak. Hatta en aşırı biçimiyle ifade edildiğinde, neredeyse her tarım ürününe kendine yeterli olmak. Mümkünse hiç ithalat yapmamak. Mümkünse her tarım ürününü ihraç edebilmek. Bunun sadece tarımla ilgili kesimlerde değil, tarımla doğrudan ilgisi olmayan toplum katmanlarında, toplumsal bir değer olarak toplumun her kesiminde gözlemlenmek mümkün. Böyle bir değer elbette yanlış olmaz, hatta saygın bir değer olduğu vurgulanmalı. Ancak bu amaç bu katı biçimiyle gerçekleşmesi-

G20 ülkeleri daha çok kendi ihracatçı yönlerini buna yönelik çıkarları savundular.

Ancak geliştirmekte olan ülkelerin büyük bir kısmının dardi ihracat konusunda değil, liberalleşme sonucu artan ithalat konusundaydı.

nin en zorlaştırılmış ortamı Dünya Ticaret Örgütü üyesi olmak, başka deyişle, DTÖ kuralları, kısıtlarına rağmen bu amacı gerçekleştirmek. Bundan daha da zoru AB'nin Ortak Tarım Politikası'nı uygulayarak bu amacı gerçekleştirebilmek. Her iki ortam da farklı bir değeri "kendine yeterliliğin" önüne çıkarıyor, "rekabet içinde ihtisaslaşmak". Dünya Ticaret Örgütü'nün formülü oldukça basit. Her türlü korumayı gümrüklere dönüştürmek, gümrükleri aşağı çekmek. Böylelikle her ülke görece avantajları olan ürünlerde ihtisaslaşarak bir ekonomi sağlayacak. DTÖ'nün gündeminde korumaların sıfırlanması yok. AB'nin Ortak Tarım Politikası iç pazarda korumaların sıfırlanmasını gerektiriyor. Aslında samimi olarak AB'yi hedeflemiş olan Türkiye'nin DTÖ'den çekilecek pek bir şeyi olmamalıydı.

Türkiye'de tarıma verilen desteğin (transferlerin) en büyük kısmı hep gümrüklerden, sınırda ki korumalardan sağlandı. Bugün de böyle. Net ithalatçı olunan ürünlerde gümrükler yükseltilecek iç piyasadaki tüketici fiyatları yükseltilep, tarıma doğrudan tüketici tarafından önemli bir transfer sağlandı, hala sürüyor. Türkiye'nin tarım konusunda özellik taşıyan ikinci temel değerlerinden birisi de desteklerle ilgili. Bir ayrıcalık boyutu olmadıkça yapılanları destek olarak görmemek, küçümsemek. Bütçeden verilmedikçe yapılanları destek'ten saymamak. Konu tarıma yapılan transferse, iktisadi olarak bunun koruma ya da bütçeden sağlanmış olmasının arasındaki önemli fark yalnız birincisinin tüketicilere, diğerinin vergi mükelleflerine yük getirmesidir. Aynı anlayışla doğrudan gelir desteği de eleştirilmektedir. Toprak sahiplerine verildiği için çok ekstansif üretim yapanların da, örneğin toprağı nadasa bırakanların da aldığı gerekçesiyle, doğrudan gelir desteği bir çok üretici hatta politikacı tarafından tam bir destek olarak algılanmamaktadır. Oysa doğrudan gelir desteğini gündeme getiren DTÖ Uruguay Müzakereleri olmuştur.

DTÖ amacıyla başarılı oldukça Türkiye (diğer ülkeler de) koruma (gümrük) yoluyla sağladıkları desteği düşürmek zorunda kalacaklar. Korumadaki düşüşü fiyat düşüşleri izleyecektir. Düşen gümrüklerin izin verdiği kadar daha fazla bir fiyat desteği mümkün değildir, aksi uygulamalar büyük bir israfı sonuçlanır. Türkiye mısır üretiminde bu konuda yeni bir örnek vermektedir,

TMO mısır ithalatını azaltmak düşüncesiyle, gümrüklerin çok üzerinde bir fiyatla mısır satın aldı. Ancak ülkeye sürekli ucuz ithal mısır girdiği, girebildiği için TMO elindeki mısırı satamıyor. Elindekini ihraç edebilmesi ancak üstüne para vererek, ihracat sübvansiyonu ile mümkün olabilir, bu da DTÖ kurallarına aykırı. Mısır üretiminin artması, ithalatı azaltmadığı gibi, zaten az üretilen soya üretimini genişlettiği için büyük bir ihtimalle toplam tarımsal ithalatı artıran bir etkiyle sonuçlanacak. İthal edilen bir ürünün ithalatını yalnız fiyat desteği ile önlemek son derece zordur. Çünkü ekilebilir alanını büyük ölçüde hepsini kullanan bir ülke, bir ürünün üretimini arttırdığı zaman başka bir üretimden vazgeçmek zorunda kalacaktır. Ancak kalıcı bir önlemle, verimlilik artışı ile birden vazgeçmeden diğerinin de üretimini artırabilir. Başka deyişle verim artışı sağlamayacaksa, fiyat desteği (prim) ithalatı önlemek için iyi bir destekleme aracı olamaz. Doğrudan gelir tarıma koruma olmaksızın da destek sağlayabildiği için daha iyi bir araçtır. Ancak bu araç ürüne özgü verilemediğinden ihtisaslaşmaya açıktır, başka deyişle toplam üretimi teşvik edeceği halde (bazı) ithalatı engellemeyecektir. Örneğin AB böyle bir politika uygulamaktadır ve böylelikle temel tarım ürünlerinde fiyatlarını Türkiye'deki fiyatların altına çekebilmiştir. AB tarıma sağladığı desteği sabit tutmaya çalışıyor. Fiyatlarını Dünya fiyatlarına yaklaşıyor, çiftçinin gelir kaybını doğrudan gelir desteği ile telafi ediyor.

Türkiye'nin geçiş döneminde, kendini hem yeni DTÖ kurallarına hazırlayabilmesi hem AB'ye daha uyumlu hale getirebilmesi, düşen korumaya, bunu izleyen fiyat düşüşlerini maliyetleri düşürerek karşılamasıdır. Bugüne kadar ertelenen yapısal dönüşüm bu maliyet düşüşünü sağlayabilir. Başka deyişle rekabet gücünü artırabilir. Bu kısa bir sürede gerçekleştirilebilecek bir uygulama değil. Hemen başlanırsa bu süreç içinde kayba uğrayacakların zararları tazmin edilebilir. Yapılacaklar son anda bir şokla uygulanmak zorunda kalırsa bu büyük bir toplumsal maliyetle de sonuçlanabilir. Hangi destek aracı olursa olsun, kalıcı bir rekabet gücü sağlamıyorsa israf ve vakit kaybına neden olmaktadır. Türkiye'nin yeni DTÖ kuralları içinde başarılı olabilmesi, AB içinde tarımda rekabet gücünü koruyabilmesi uzun soluklu bir çaba gerektiriyor. Türkiye çabuk davranabilirse tehditi fırsata dönüştürebilir.

DTÖ amacıyla başarılı oldukça Türkiye koruma yoluyla sağladıkları desteği düşürmek zorunda kalacaklar. Korumadaki düşüşü fiyat düşüşleri izleyecektir.

tarımda endüstrileşme ve küreselleşme

Giriş

Günümüzde gıda üretimi ve dağıtımında önemli değişimler yaşanmaktadır. Tarım işletmeleri sayı olarak azalırken, büyüklükleri artmakta ve daha çok tek ürün üretimine yönelmektedirler. Üreticilerin kendilerine girdi sağlayan ve ürettikleri ürünleri satın alan firmalarla ilişkileri de oldukça değişmektedir. Bunun yanında tüketici tercihlerinde daha güvenli ve belirli nitelikteki mallara doğru yönelme de gıda üretim ve dağıtımında önemli değişimlere neden olmaktadır. Tüm bu ve benzeri değişimler tarımda endüstrileşme olarak adlandırılmaktadır.

20. Yüzyılın önemli bir gelişmesi de 1980'lerde ortaya çıkan küreselleşme olgusudur. Farklı şekillerde tanımlansa da, küreselleşme dünya ekonomilerinde özellikle serbest ticaret ve sermaye akımı ile artan bir bütünleşme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Endüstrileşme ve küreselleşme olgusu geliştiğçe gıda üretim ve dağıtım yapısının, küresel bir pazarda daha yarışmalı hale geleceği, etkin ve tüketici isteklerine daha duyarlı olacağı, daha az devlet desteğine gerek duyacağı ve yeni teknolojilere daha kısa sürede uyum sağlayacağı iddia ve beklentileri bulunmaktadır. Buna karşılık günümüzde küreselleşme ve endüstrileşmenin bu yararları sağlamadığı, aksine insanlığa ve çevreye zarar verdiği konusunda görüş ve iddialar da yoğunluk kazanmaktadır. Gıda ürünleri ve tohum gibi temel girdilerin üretim ve dağıtımındaki tekelleşme milyonlarca üreticiyi tehdit ederken, endüstrileşen tarım ve küreselleşen ticaret kırsal yaşam, çevre, gıda güvenliği, gelir dağılımı ve biyolojik çeşitliliği olumsuz yönde etkilemektedir.

Bu makalede, tarımda endüstrileşme ve küreselleşme olgusu özetlenip, yarattıkları etkiler üzerinde durularak, yaşanan olumsuzluklara karşı alınabilecek bazı önlemler sunulmaya çalışılmıştır.

Tarım ve Gıda Sektöründe Endüstrileşme

Özellikle II. Dünya savaşından sonra tarımda mekanizasyon ve ihtisaslaşma gelişirken, kimyasalların kullanımı da yaygınlaşmıştır. Diğer yandan teknik bilgi ve teknolojilerin önemi artmış, arazi, emek ve sermaye gibi geleneksel gir-

dilerden daha önemli hale gelmişlerdir. Gıda zincirinde, daha önceleri ayrı ayrı gerçekleştirilen işleme, toptancılık, perakendecilik, girdi ve ürünlerin dağıtımı gibi fonksiyonlar birleşmeye ve daha çok tek elde toplanmaya başlamıştır. Pazar ilişkileri de değişim göstererek açık, kişisel olmayan spot pazar ilişkileri, sözleşmeli ilişkilerden tam entegrasyona doğru değişen, daha çok kişisel ve kontrol edilen ilişkiler haline gelmiştir (Rehber, 1998). Gözlenen bu değişimler genel olarak tarımda endüstrileşme olarak adlandırılmaktadır (Boehljeand ve Schrader, 1998). Endüstrileşmenin farklı tanımları da yapılmaktadır. Bazıları, tarımda endüstrileşmenin, teknolojilerin benimsenmesi, işletmelerin büyümesi ve sayılarının azalması şeklinde devam eden bir süreç olduğunu belirtirken, bazıları endüstrileşmeyi, diğer sektörlerde kullanılan yönetim ve işletmecilik uygulamalarının tarım ve gıda alanına aktarılması olarak tanımlamaktadır. Saxowsky ve Duncon (1996) endüstrileşmeyi, serbest rekabet koşullarına en yakın olarak tanımlanan tarımın, diğer sektörlerde kullanılan yönetim ve işletmecilik yaklaşımları ile bu yapısından hızla uzaklaşması olarak tanımlamaktadırlar.

Tarım ve gıda sektöründe yaşanan bu değişimlerin başlıca nedeni olarak, teknoloji ve tüketici tercihlerindeki gelişmeler gösterilmektedir. Yeni teknolojiler farklı ürünler elde edilmesine olanak yaratmıştır. Üreticiler, biyoteknoloji, mekanizasyon, bilgi teknolojilerini kullanarak tüketici isteklerini daha etkin bir şekilde yerine getirebilmektedirler. Öte yandan tüketici tercihlerindeki değişimler de yeni ürünler ortaya çıkmasını özendirmiştir. Tüm dünyada tüketiciler daha seçici olmaya başlamışlardır. Bazı ürünlerde pazar istekleri, tohumun gen yapısına kadar kontrollü bir üretimi gerekli hale getirmiştir.

Endüstrileşme geleneksel tarımın yapısını değiştirmiştir. Geleneksel yapıdaki ülkelerde tarımsal nüfusun oranı yüzde 80-90'lar da iken endüstrileşmiş ve endüstrileşme yolunda olan ülkelerde bu oran yüzde 2-25 arasındadır. Tarımda çalışan aktif nüfus oranı gelişmekte olan ülkelerde yüzde 30-90 arasında değişirken endüstrileşme ile bu oran yüzde 1-18'e düşmüştür. İşletme dışından sağlanan girdilerin oranı gelişmenin ilk

Erkan Rehber*

Gıda ürünleri ve tohum gibi temel girdilerin üretim ve dağıtımındaki tekelleşme milyonlarca üreticiyi tehdit ederken, endüstrileşen tarım ve küreselleşen ticaret kırsal yaşam, çevre, gıda güvenliği, gelir dağılımı ve biyolojik çeşitliliği olumsuz yönde etkilemektedir.

*Uludağ Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü

aşamasında yüzde 0 ile 20 arasında iken, endüstrileşen ülkelerde yüzde 50-85'e kadar yükselmiştir (Saxowsky ve Duncon, 1996).

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tarım işletmeleri parçalı ve küçük ölçekli bir yapıya sahipken, endüstrileşen ülkelerde tarım işletmeleri büyüklük olarak genişleyip sayı olarak azalmıştır. Örneğin ABD'de tarım işletmesi sayısı son yirmi yılda yüzde 25 azalarak 2 milyona düşmüştür (ABD alanı Türkiye'nin yaklaşık 12 ve nüfusu 3 katı iken Türkiye'deki işletme sayısı yaklaşık 4 milyondur) (Molnar ve Ark 1997). Benzer gelişme Avrupa Birliğinde de yaşanmıştır, Avrupa'da 40-50 yıl önce küçük ve parçalı bir işletme yapısı söz konusu iken, bu yapı 1960 dan sonra ortak tarım politikasının da etkisiyle hızla değişmiştir. Bu eğilim ilk altı üyede daha açık olup, 1960'dan bu yana işletme sayıları yarıya inmiştir (Rehber, 1996).

Daha önceleri mısır, buğday ve soya gibi birçok ürün dökme olarak satılırken, 1990'lardan sonra bu yapı değişmiş hem yurt içi tüketimde hem de dış ticarete katma değeri yüksek işlenmiş ürünlerin oranı artmıştır. İşlenmiş olarak tüketiciye sunulan ürünlerin oranının ortalama yüzde 60 olduğu belirtilmektedir. Örneğin bu oran ABD'de yüzde 90'lara ulaşırken Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede yüzde 20 dolayındadır (Rehber, 2000).

Kurumsal ve örgütsel yapıda değişiklik, tarım işletmeleri ile tarım sanayi arasında artan dikey ilişkiler ve bütünleşme, giderek yaygınlaşan bir şekilde sözleşmeli ilişkilerin açık pazar ilişkilerinin yerini alması endüstrileşen tarımın temel nitelikleri haline gelmiştir (Edelman 2000). Dünyada sözleşmeli tarım uygulamaları, tarımsal üretimin yüzde 15'den fazlasını oluşturacak şekilde giderek yaygınlaşmıştır (Glover 1990). Örneğin ABD'de toplam tarımsal üretimin yaklaşık yüzde 32'si, kasaplık pilıç üretiminin ise neredeyse tamamı sözleşmeli hale gelmiş bulunmaktadır (Perry ve ark. 1996).

Tarımda endüstrileşmenin kaçınılmaz olduğu kadar bunun olası sonuçları da tartışılmaktadır. Endüstrileşme üreticileri, tarımsal sanayi işletmelerini, kırsal hayatı ve çevreyi etkilemektedir. Bazıları endüstrileşmenin zararlı sonuçlarından söz ederken, bazıları endüstrileşmenin yarattığı olanaklardan söz etmektedir. Endüstrileşmeye karşı en önemli hareketlerden birisi farklı ülkeden 29 bilim adamının imzaladığı Vancouver Bildirgesi'dir. Bildirgede endüstrileşme ve globalleşmenin insanlık ve doğa için zararlı olduğu üzerinde durularak, tarımın çok uluslu şirketlere

ve sentetiklere (kimyasallar) bağlı olarak monokültür bir hale gelmesinin insan sağlığını ve beslenmesini tehdit ettiği ve kırsal toplumu olumsuz olarak etkilediği vurgulanmaktadır. Adı geçen bilim adamları, tüketicilerin de artık tükettikleri gıdaların nereden geldiğini, ne içerdiğini ve nasıl üretildiğini bilmediklerini de vurgulamışlardır.

Gelişmiş batıda, endüstrileşmenin 20. yüzyılın gelişmesinde bir model olduğu ancak bu hareketin topluma sağladığı yararların giderek azaldığı tartışılmaktadır. Bu tartışmalara göre endüstrileşmeden beklenen yarar ve kazançlar tümüyle elde edilmiştir ve daha fazla bir yarar sağlama söz konusu değildir. (Ikerd 1996). Daha açık bir anlatımla zararı faydasını geçer olmuştur. Endüstrileşme gıda güvenliği, su ve toprak kirliliği gibi çevresel sorunlarla da ilgilidir. Endüstrileşmiş tarımın vazgeçilmez unsuru olan ticari gübre ve kimyasallar çevre kirliliğinin önemli kaynaklarından. Kullanılan katkı maddeleri ve antibiyotikler ürün ve gıdaların doğallığını ortadan kaldırmıştır. Öte yandan hayvancılık işletmelerinin giderek büyümeleri doğal olarak gübre gibi artıkların ortadan kaldırılması sorununu da birlikte getirmektedir.

Değişen üretim ilişkileri ve bütünleşme insan ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Tarımda bağımsız karar verici durumunda olan tarım işletmesi sahipleri, yani bağımsız çiftçiler adeta tarım işçisi veya kendilerine verilen talimat ve sözleşme koşullarını yerine getiren kişiler durumuna gelmişlerdir. Sözleşmeli üretim yapan üretici, üretimi üzerinde kontrolü kaybetmektedir. Örneğin kasaplık pilıç üretiminde üreticinin artık çiftçi olup olmadığı bile tartışılmaktadır. Çünkü onlar ürettiği üretimin sahibi değildir, sadece emeklerini, kümes ve binalarını kiraya veren çalışanlar durumundadırlar (Rehber 2000).

Endüstrileşme sonucu, tohumdan tüketiciye uzanan gıda zincirinde yaratılan katma değerden üreticinin (çiftçi) aldığı pay azalırken, diğer aktörlerin payları giderek artmaktadır. Örneğin ABD'de yapılan bir araştırmada, 10 yıl önce tüketicinin ödediği 1 doların yüzde 32'si üreticinin eline geçerken, bu oranın 1999 yılında yüzde 21'e düştüğü saptanmıştır (Christson 2000).

Endüstrileşmenin tarımsal üretim artışına etkisi çarpıcı olmuştur. Verimlilik ve üretim daha önce öngörülemeyen boyutlarda artmıştır. Endüstrileşmenin başlangıcında, endüstrileşmenin gereklerini erken uygulayanlar bundan yarar sağlamışlardır, ancak uzun dönemde ortaya çıkan üretim artışları tarımsal ürün fiyatlarının hızla düşmesine neden olmuştur.

Gelişmiş batıda, endüstrileşmenin 20. yüzyılın gelişmesinde bir model olduğu ancak bu hareketin topluma sağladığı yararların giderek azaldığı tartışılmaktadır.

Küreselleşme ve Tarım

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, dünya-daki ekonomilerin giderek bütünleşmesi yaşanan bir olgudur. 1940'larda uluslararası ekonomi, düşük düzeyde bir uluslararası ticaretin bulunduğu, bağımsız ekonomilerin oluşturduğu bir sistem olarak tanımlanabilir. Ancak özellikle 1980'lerin başından itibaren ulusal sınırların olmadığı, birbirine bağlı ekonomilere doğru hızlı bir gelişme başlamış ve "küreselleşme" kavramı ortaya çıkmıştır. Küreselleşmenin, kültürel, politik, çevresel, ekonomik vb. birçok boyutu bulunmaktadır.

Küreselleşme, ülkeler arasında engeller olmayan bir dünya yaratmayı amaçlamaktadır. Ülkeler arasında, sermaye, emek, teknoloji ve fikirlerin ulusal sınırlar olmadan serbestçe dolaşabileceği bir dünya düşünülmektedir. Yeni küresel gerçekler her şeyi neredeyse yeniden şekillendirmektedir. Ekonomik sistemler yeniden şekillenirken roller ve işlemler de değişmektedir. Bu eğilim, gelişmekte olan ülkelerdeki üreticileri gelişmiş ülke tüketicileri ile buluşturacak şekilde, mal ve hizmet piyasalarında entegrasyonu (bütünleşme) giderek artırmaktadır. Bu birleşmeler çeşitli yollarla ürün standartlarını (gıda güvenliği ve kalite standartları) küresel hale getirmektedir. Bu yolda gelişmeler, bazen tarife dışı engeller olarak, bazen de ulusal bağımsızlığı ortadan kaldıran GATT (Gümrük ve Ticaret Genel Anlaşması) ve WTO (Dünya Ticaret Örgütü) şemsiyesi altında pazarları daha açık ve liberal hale getirme gayretleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sekiz yıl süren son "Uruguay Round" tartışmaları sonucunda dünya ticaretinin liderleri, 15 Nisan 1994'te yeni bir GATT yaratmışlar ve tarımı GATT şemsiyesi altına almışlardır.

Küreselleşme hareketinin en önemli ayaklarından birisi olan özelleştirme, son 20 yılın en önemli ekonomik dönüşüm hareketi olmuştur. İngiltere'de başlayan hareket tüm dünyaya yayılmıştır. Özelleştirilen şirket hisselerinin önemli bir bölümü büyük finansman kurumları ve yatırımcıların eline geçmiştir.

Günümüzde şirketler küreselleşen dünyanın en önemli parçalarıdır. Mallar bir ülkede tasarlanırken, üçüncü bir ülke tarafından bir diğer ülkede inşa edilen fabrikada üretilmektedir. Üretilen mallar ise bu ülkelerde ve diğer ülke pazarlarında satılmaktadır. Endüstrileşen tarım ve küreselleşen dünyada üretilen mallar, üretici ve tüketici arasında uzun bir yol kat etmektedir. II. Dünya Savaşı'ndan bu yana gelişen Çok Uluslu Şirketler, 1990'lara gelindiğinde önemli kaynak ve zen-

ginlik sahibi olmuşlardır. Günümüzde Çok Uluslu Şirketlerden yaklaşık 440 adedinin yıllık ciroları, dünyada 70 ülkenin sahip olduğu gayrisafi yurtiçi hasılanın üzerindedir (IMF 2000). Son yıllarda, birçok Çok Uluslu Şirket, satın alma, birleşme ve doğrudan yatırım yoluyla gelişmekte olan ülkelere tarım ve gıda sektörüne girmiştir. Örneğin Avrupa'da en üst sırada yer alan 10 gıda firması 1.13 milyon kişi istihdam ederken, 248 milyar ABD doları ciroya sahip bulunmaktadır. Büyük firmaların dünya sermaye varlığının yaklaşık 1/3'ünü kontrol ettikleri iddia edilmektedir. Özelleştirme bu yoğunluğu daha da artırmaktadır. Örneğin yarım düzine şirket dünya hububat piyasasını ellerinde bulundurmaktadır ve ticaret politikalarını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirebilmektedirler (Pugh 1995).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları küreselleşme ve endüstrileşmede önemli görülmektedir. Ancak, gelişmiş ülkeler bu konuda da öne geçerek sermayenin önemli bölümünü almışlardır. Dünyanın üç büyük ekonomisi ABD, AB ve Japonya'nın dünya sermaye hareketlerindeki payı yüzde 70'in üzerine çıkmıştır. Kırk dokuz az gelişmiş ülkenin 2000 yılında doğrudan yabancı sermayeden aldığı pay sadece yüzde 0.3'dür.

Küreselleşme, zengin ülkeler, Çok Uluslu Şirketler ve WTO gibi örgütler tarafından desteklenirken, son yıllarda küreselleşme karşıtı görüşlerde yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Sınırsız dünya ticaretinin gelişmekte olan ülkeler üzerine etkilerinin tartışılması, ticareti serbestleştirme gayretleri içinde, sürdürülebilir kaynak yönetimi, pazarların kontrolü ve yoksulluğun azaltılması gibi konuların ihmal edildiğini ortaya çıkarmıştır.

Ekonomik büyüme küreselleşmenin ana amacıdır. Bu açıdan istenen başarı sağlanmış ve dünya ekonomisi genel olarak büyümüştür. Uluslararası ticaret ve yatırımı geliştirme hedeflerine ulaşılmıştır. Ancak bu amaçlar gerçekleşirken, hem zengin ve fakir ülkeler arasındaki hem de bir ülkedeki zengin ve fakir arasındaki uçurum artmıştır. Örneğin ABD'de de bile 1977 yılında en üst yüzde 1'lik gelir dilimi ile en düşük yüzde 10'luk gelir dilimi arasında 65 kat fark varken, bu fark 10 yıl içinde 115 kate ulaşmıştır (George 2000).

GATT ve WTO çatısı altında ticaretin liberalleştirilmesi çalışmalarının küçük aile işletmeleri ve çevrenin aleyhine olarak, büyük ticari tarım işletmeleri ile uluslararası büyük firmalara yarar sağladığı ileri sürülmektedir. Öte yandan küreselleşme karşıtları tarımda ticaretin liberalleşmesinin tarımsal ürün satan ülkelerin lehine olaca-

Sınırsız dünya ticaretinin gelişmekte olan ülkeler üzerine etkilerinin tartışılması, ticareti serbestleştirme gayretleri içinde, sürdürülebilir kaynak yönetimi, pazarların kontrolü ve yoksulluğun azaltılması gibi konuların ihmal edildiğini ortaya çıkarmıştır.

ğini iddia etmektedirler. Uluslararası tarım ürünleri ticareti sanıldığı kadar büyük değildir. ABD, AB, Çin ve Hindistan gibi bazı ülkelerin yurt içi ticaret hacimleri bile bundan daha büyüktür. Yani üretilen tarımsal ürünler çoğunlukla üretildikleri ülkelerde tüketilirken, belirli ölçüde dış ticarete konu olmaktadır. Dünyada tarım ürünleri dış ticaretine gelişmiş ülkeler hakimdir (yaklaşık yüzde 70'i). Gelişmekte olan ülkelerin dış satımlarında kahve, kakao, palm yağı ve kauçuk gibi işlenmiş ürünler yer almaktadır (George 1999). Bu tablo karşısında tarım ürünleri ticaretinde liberalleşmenin kime yarar sağlayacağı gayet açıktır.

Küreselleşmenin olumsuz etkileri karşısında, sınırlı da olsa özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki ticaret ve üretimde üretici aleyhine haksız uygulamalar olduğunu kabul eden uygulamalar görülmektedir. Bu alanda özellikle tropik bölgelerdeki gelişmekte olan ülkelere alınan gıda ve içeceklerde adil ticaret (fair trade) uygulamaları ABD, Kanada ve Kıta Avrupa'sında yer almaktadır. Bu uygulamalar çok etkin olmasa da gerçekleri anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bunun tipik örneği Avustralya'daki çayla ilgili uygulamadır. Alıcılar çay üretici ülkelerde toplanan çayın toptan satıldığı açık artırmalara katılmaktadırlar. Alıcılar çay işlemenin yüzde 80'ini gerçekleştiren 3 büyük şirket adına hareket etmektedirler. Bunların pazarlık güçleri fiyat üzerinde çok etkili olmaktadır. Bu sistemde çay tüketicisi tarafından ödenen 1 doların yüzde 15'den daha azı çay üreticisine gitmektedir. Adil ticaret uygulamalarında ise, çay üreticileri kooperatif çatısı altında birleşerek işleme ve paketleme tesisleri kurup çayın kendi ülkelerinde lokal olarak işlenmesi yoluyla desteklenmektedir. Bu durumda ülke içinde kalan ve üreticinin eline geçen para miktarı da artmaktadır. Bu sistemde çay üreten ülkenin aldığı pay yüzde 60'a kadar çıkabilmektedir (<http://fairtrade.asn.au/fairtrade.htm>).

Uruguay görüşmeleri tarımda ticaretin serbestleştirilmesinde önemli bir hareket başlatmışsa da, OECD ülkelerinin tarımlarını desteklemeleri konusunda önemli bir değişme olmamıştır. Özellikle gelişmiş ülkeler farklı ticaret engelleri ile de tarımlarını korumaya çalışmaktadırlar. Destekleri azaltma çabalarına karşın, OECD ülkelerinde 1999 yılında yapılan toplam destek neredeyse 1987 yılı düzeyini koruyarak 361 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Bu tarım desteklerinin gelişmekte olan ülkeler için milyarlarca dolarlık bir kayıp anlamına geldiği belirtilmektedir. Ticaret anlaşmaları yurt içi desteklerin ve dolayısıyla üretimlerin azaltılmasına yöneliktir. Sadece hükümet bütçelerinden doğrudan gelir ödemeleri

öngörülmektedir. Bu politika ise gelişmekte olan ülkeler için uygun bir alternatif değildir. Onlar bir yandan üretimlerini artırmak zorunda iken, bir yandan da doğrudan destek olanakları çok kısıtlıdır. Bu anlaşmalar dünya piyasalarında fiyat stabilizasyonu amacını da gerçekleştirememiştir. Son yıllarda tarım ürünleri fiyatları tarihinin en düşük düzeylerinde olup fiyat dalgalanmaları da sürmektedir.

Uluslararası şirketlerin her sektörde hakim duruma geçmesi madalyonun sadece bir yüzüdür. Gen kaynaklarına sahip olma ve genetiği değiştirilmiş ürünler (genetiği değiştirilmiş organizmalar-GDO) da giderek az sayıda firmanın eline geçmektedir. İlk ticari GDO 1996 yılında üretilmiş olup bu tarihten itibaren üretim 25 kat artmıştır (EU 2001). Biyoteknoloji ve GDO'lar 21. Yüzyılın en çok tartışılan konusu olacaktır. AB'de yapılan 81 araştırma sonucunda herhangi bir somut olumsuz sonuç bulunmamasına karşın AB, GDO'lara karşı olmaya devam etmektedir ve ABD AB'yi bu konuda suçlamaktadır. ABD bu ayrımcı politikaların milyonlarca dolar zarara neden olduğunu iddia etmektedir. Alınan birçok yasal önleme karşın, GDO'lu ürünlerin ticarete konulması bunların yayılmasını engelleyememektedir. AB, GDO'lü ürünlerin etiketlenmesini isterken ABD bunu kabul etmemektedir. Gelişmiş ülkelerdeki bu çekişme sadece GDO ile sınırlı değildir. Örneğin muz konusunda ABD yine AB'den şikayetçi olmuştur. Sonuçta WTO, AB aleyhine 200 milyon dolarlık ticari yaptırıma hükmetmiştir. Bunun arkasında ABD seçimlerinde siyasi partileri destekleyen Orta Amerika'nın önde gelen muz ticareti yapan firması Chiquita Fruit' un olduğu iddia edilmektedir. Bu hareket sonuçta fakir ülkelerdeki muz üreticilerini etkilemiştir (Nowicki 2001).

Doğal kaynakların korunması konusundaki uluslararası yasalara karşın ABD ve AB uluslararası şirketlerin bitki ve hayvanları patent (fikri mülkiyet hakları) altına almalarını desteklemektedirler. Bazı gelişmekte olan ülkeler ABD ve AB'yi biyolojik hırsızlıkla (bio-pracy) suçlamaktadırlar.

Diğer önemli bir sorun da gıda kaynaklı hastalıklardır. Küreselleşme ile uluslararası ticaretin artması bu hastalıkların yayılma riskini artırmıştır.

Endüstrileşme ve küreselleşme yoluyla üretimdeki beklenmedik artışlara karşın dünyadaki açlık sorunu henüz çözülebilmemiş değildir. Temel sorun, 2030 yılında 8.5 milyara ulaşacak olan dünya nüfusunu sağlıklı besleyecek bir gıda üretim ve paylaşım düzenini oluşturabilmektir. Ur-

İlk ticari
GDO 1996
yılında
üretilmiş
olup bu
tarihten
itibaren
üretim 25 kat
artmıştır.
Biyoteknoloji
ve GDO'lar 21.
Yüzyılın
en çok
tartışılan
konusu
olacaktır.

ban (1994) tarafından da işaret edildiği gibi serbest piyasa ve ticarete dayalı bir sistem içinde bu sorunun çözümü olası gözükmemektedir (Urban 1994). Küresel gıda üretiminin tüm insanlara yeter düzeyde olduğu dikkate alınırsa temel sorun dünya üzerinde gıda güvencesini sağlayacak bir düzenin kurulamamış olmasıdır.

Sonuç

Tarımda endüstrileşme ve küreselleşmenin olumsuz yanlarına karşın, bunların yaşanan gerçekler olduğu ve kimi yararlarının da bulunduğu dikkate alınmalıdır. Endüstrileşme ve küreselleşme, halen endüstrileşmiş ülkelerle, endüstrileşmesini tamamlamamış veya sürecin başlangıcında olan ülkeler için farklı şekilde değerlendirilmelidir. Endüstrileşmenin istenmeyen sonuçları daha çok gelişmiş (endüstrileşmiş) ülkeler için geçerlidir. Bu ülkeler endüstrileşmeyi durdurmaya hatta geri dönüşü tartışabilirler. Diğer yandan, geri kalmış veya gelişmekte olan ülkeler endüstrileşmenin başlangıç aşamasında veya belirli bir aşamasında bulunmaktadır. Bu ülkeler endüstrileşmeden önemli yararlar sağlayamamışlardır. Bunlar için endüstrileşmeyi durdurmak yerine, karşılaştıkları alternatiflerden hangi koşullarda nasıl yararlanacaklarını araştırmak daha rasyonel bir yaklaşım olacaktır. Bu koşullar altında, gelişmekte olan ülkeler için bazı fırsatların varlığından söz edilebilir. Küreselleşme de her ülkeyi etkilemekle birlikte, bu konuda da gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında bir takım farklılıklar olduğu açıktır. Ancak, endüstrileşme ve küreselleşmeyi savunanlar da karşı gelenler de, doğru olmayan bir şekilde, tüm ülkeleri aynı kabul ederek, her ülke için benzer önlemleri tartışarak benzer çözümler önermektedirler. Ülkeler arasında da temel farklılıklar olmasına karşın, özellikle ge-

lişmiş ülkeler, dünyada her alanda olduğu gibi tarım alanında da, doğrudan veya IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşlar aracılığıyla izlenecek kuralları dikte ettirmeye çalışmaktadırlar. Bu koşullarda, gelişmekte olan ülkeler için izlenecek yol, küresel güçler ve onlar adına çalışan örgütlerce önerilenleri değil, bu politikaları oluşturan ülkelere yürütülmüş ve yürütülmekte olan politikalar olmalıdır. Yani süperlerin (Batı'nın) ne önerdiğine değil ne yaptığına dikkat edilmelidir.

Günümüz tarım ve gıda sektöründe yaşanan olumsuzlukları, bunların geliştiği kontrolsüz piyasa ekonomisi anlayışını dikkate almadan doğrudan endüstrileşme ve küreselleşmeye bağlamak kanımızca doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Konunun temeline inip, şartsız savunulan piyasa ekonomisi de sorgulanmalıdır. Piyasa ekonomisinin görünmez eli, hem gelişmiş, zengin ülkeler hem de geri kalmış ülkelerde görünür hale gelmiştir. Günümüzün Çok Uluslu Şirketleri, piyasa ekonomisinin görünür eli olurken, hem politik hem de ekonomik olarak o kadar büyümüşlerdir ki, kendilerini kontrol etmeleri bile zor hale gelmiştir. Bu durumda, gelişmiş ülkeler ve Çok Uluslu Şirketler tarafından kontrol edilen piyasa ekonomisinin gizli eli yerine bir ölçüde planlı ekonominin görünen elini kullanmak daha yararlı olacaktır.

Bu görüşle, yaşanan olumsuz gelişmeleri ortadan kaldırmak için, (1996 Dünya Gıda Toplantısında da değinildiği gibi) alınabilecek kimi önlemler aşağıda sıralanmıştır.

● Aile işletmelerini ve ulusal gıda sistemini güçlendirmek. Büyük işletmeler yaratmadan, büyük ölçekli üretimden yararlanabilmek için üreticilerin üretim ve pazarlama da ortak hareket et-

Endüstrileşmenin istenmeyen sonuçları daha çok gelişmiş (endüstrileşmiş) ülkeler için geçerlidir. Bu ülkeler endüstrileşmeyi durdurmaya hatta geri dönüşü tartışabilirler.

melerini, örgütlenmelerini ve örgütlü hareket etmelerini desteklemek.

● Refah ve güçte yoğunlaşmayı önleyerek dengeyi sağlamak. Anti-tekel yasaları ulusal ve uluslararası alanda etkili kılmak. Gelir paylaşımında adaleti sağlamak.

● Tarımsal ürün ve gıda üretiminde ekolojik ilkelere uymak (Özellikle gelişmekte olan ülkeler endüstrileşmemiş veya endüstrileşmenin başında olmanın avantajıyla, organik tarım gibi alternatif uygulamalara daha çabuk geçebilirler ve modern girdi ve araçları çevre ve insanla uyumlu biçimde kullanabilirler).

● Doğal kaynakların kontrol ve kullanımı ko-

nusunda ulusal çıkarları korumak. Gıda güvenliğini, ulusal güvenliğin bir parçası olarak görüp, ulusal kaynaklarla bunu sağlamak (Gelişmekte olan ülkeler doğal kaynaklarını ve alt yapılarını geliştirerek, tarımsal hammadde fiyatlarının giderek düştüğü bir ortamda, ham madde pazarlamak yerine, katma değeri yükseltmek amacıyla ürün işlemeye yönelmelidirler).

● Yeni ürün geliştirilmesi ve araştırmaların kamu tarafından desteklenmesini sağlamak ve elde edilecek ürün ve sonuçların kamu malı olmasına olanak yaratmak (Aksi durumda Çok Uluslu Şirketler bu araştırmaları desteklemekte, yeni ürün ve teknolojilerin sahibi de onlar olmaktadır).

Kaynaklar

Boehljeand, M. and L. F. Schrader, 1998, *The Industrialization of Agriculture: Questions of Coordination*, "The Industrialization of Agriculture: Vertical Coordination in the U.S. Food System", Edited by J. S. Royer and R. T. Rogers", 1998, Ashgate, USA.

Christison, B. 2000, *The Impact of Globalisation on Family Agriculture*, Motion Magazine, Rural America, August 1, 2000, <http://www.inmotionmagazine.com/bcbrasil.html>.

Edelman, M. A., *The Basics of Agricultural Industrialization, Extension Public Policy Economist*, Iowa State University Extension to Communities.

EU, 2001, *Biotechnology and Agriculture- A challenge for the 21st Century*, European Commission, and Newsletter, (2001) No. 39.

George, J. 2000, *Creating Globalisation: "Patriotic Internationalism" And Symbiotic Power Relations in the Post WWI Era*. The Australian National University, CSGR, 200, Working Paper No 66/01.

George, S. 1999, *A short History of Neo-Liberalism, Twenty Years of Elite Economics and Emerging Opportunities for Structural Change*, Conference on Economic Sovereignty in a Globalising World, Bangkok, 24-26 March 1999.

Glover, D. 1990, *Farming and Outgrower Schemes in East and Southern Africa*, Journal of Agricultural Economics (1990), Vol.41, No 3, P.303-316.

<http://fairtrade.asn.au/fairtrade.htm> (People For Fair Trade)

Ikerd, J. 1996, *Sustainable Agriculture: A Positive Alternative to Industrial Agriculture*, Presented at the Heartland Roundup in Manhattan, KS: A conference Sponsored by the Heartland Network, Lawrence, KS and the Kansas Rural Centre (1996), Whiting, KS.

IMF, 2000, *International Monetary Fund, Issues Briefs* 2001/2000, <http://www.imf.org/external/np/ax/rib/2000/04/200.html>

Molnar, J. J., T. Hoban, J. D. Parrish, and Michael Futreal,

Trends, Spatial Patterns, and Implications for Field-Level Application by the Natural Resources Conservation Service, Technical Report 5.2 to the USDA, 1997, Social Science Institute.

Nowicki, P. 2001, *Vertical Integration within the Agriculture Sector: the European Dimension*, "Sowing the Seed for Sustainability, Agriculture, Biodiversity, Economics and Society", IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK" Edited by Wiseman, R. E. and Hopkins, E. A.

Perry, J. D., Morehart and J. Johnson, *Farmer's Use of Marketing and Production Contracts*, USDA, Farm Business Economic Branch, ERS, AER 747, Jan. 1996.

Pugh, T., 1995, *Thousands of Farmers Will Become Casualties To this Adjustment*, Ceres, The FAO Review, No: 151 (vol.27.No.1) Jan.-Feb.1995, p.28-34.

Rehber, E. 1996, *Land use in farming and farm size a comparative analysis of Europe and Turkey*, Fifth Conference of the Study of the International Society for the Study of European Ideas, 19-24 August, Netherlands.

Rehber, E., 1998, *Vertical Integration in Agriculture and Contract Farming*, NE 165, Private Strategies, Public Policies and Food System Performance, Food Marketing Policy Center, Working Paper 46, Connecticut, USA.

Rehber, E. 2000, *Vertical Coordination in the Agro-food Industry and Contract Farming: A Comparative Study of Turkey and the USA*, NE 165, Private Strategies, Public Policies and Food System Performance, Food Marketing Policy Centre, Research Report Series 52, Feb., Connecticut, USA.

Saxowsky, D. M. and M., R., Duncon, 1996, *Understanding Agriculture's Transition into 21st Century*, Agricultural Economics, Miscellaneous Report No. 181, North Dakota State University.

Urban, T. N., 1994, *Industrialization of the World's Food System*, Annual Meeting of International Agribusiness management Association, Caracas, Venezuela.

tarım politikalarında değişme ve eğilimleri analizi, türkiye yansımaları

Tarım sadece ekonomik bir faaliyet değil; sosyal – siyasi ve ekolojik yansımaları da olan bir süreçtir. Bu bağlamda kalkınma, gelir dağılımı, sosyal ve bölgesel politikalar, çevre politikaları ve hatta kültürel politikaların belirlenmesinde, tarım sektöründen kaynaklanan ya da dolayımlanan konuların da hesaba katılması gerekir.

Dünyadaki gelişmeler, gıda güvenliğini, her zamankinden daha önemli ve stratejik bir konu haline gelmiştir. Özellikle Türkiye'nin de yer aldığı "büyük – geniş Ortadoğu" coğrafyasında bulunan ülkeler için, gıda güvenliği yaşamsal önemdedir. Konu, olağan dünya koşullarının dışına taşmıştır, bu düzeyde bir değerlendirmeyi de, bu doğrultuda hak etmektedir.

Diğer yandan, dünyada gerçekleşen ve daha "olağan" olarak tanımlanabilecek değişmeler de, geçmişe oranla çok daha büyük önem taşıyor. Dışsal gelişmeler, tarım sektörüne yeni bir oyun alanı çiziyor. Dünya Ticaret Örgütü kararları ve Avrupa Birliği üyeliği süreci, birincisi –nere-deyse- tüm dünyada, ikincisi etkilediği daha sınırlı Avrupa coğrafyası ve buna eklenen kıta alanlarında belirleyici etki yapıyor.

Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun çevre ülkelerin tarım politikalarına yaptıkları "katkılar" la birleştiğinde, "bu yeni dönem", tarım politikaları belirleme erkini ulus devletlerden alıyor, küresel merkezlere transfer ediyor...

Bu çerçevede, günümüz Türkiye'sinde tarımın genel bir fotoğrafı çekildiğinde görünen şudur: Nüfusun yüzde 35'inin kırsal alanda yaşadığı süreçte, tarım sektörünün GSMH'ya katkısı yüzde 11.36 iken, istihdama katkısı yüzde 33.88 düzeyindedir.

Türkiye'de imalat, enerji, ticaret ve ulaştırma sektörlerinin GSMH içindeki payları, istihdam içindeki paylarından daha yüksekken, tarım sektörü GSMH'ya katkısından daha yüksek bir istihdam katkısı sağlamaktadır.

Tarım sektöründe kişi başına GSMH'nın ise, ancak 1.384 ABD Doları olarak gerçekleştiğini biliyoruz.

Bütün bu veriler birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye tarımının barındırdığı atıl istihdam düzeyine ilişkin kestirimlerde bulunmak kolaylaşmaktadır.

Ancak atıl istihdam düzeyi, tek başına tarım sektörünün sorunu olarak değerlendirilemez. Ülkede sanayi ve hizmetler sektörlerinin istihdam emme kapasitesinin artmaması, tarım sektöründen fazla nüfusun çekilmesi süreci önünde en büyük engeli oluşturmaktadır. Bu durum, ileride de değineceğimiz gibi, tarım sektörü için yapısal bir sorun alanı oluşturmakta; sektörün rekabet gücünü sınırlayan bir etken olarak öne çıkmaktadır.

2001 yılı tarım sayımı sonuçlarına göre, Türkiye kırsalında bulunan toplam hane halkının yüzde 71'i tarımsal faaliyette bulunmakta olup, 1991'e göre yüzde 9.62 oranında bir azalış söz konusudur. Bu durum, tarımsal işgücünün bir kısmının, kendini yeniden üretebilmek için emek gücünü satmak ya da ek iş yapmak zorunda kaldığını ortaya koymaktadır.

Ülkede toprak mülkiyetinin dağılımı, son derecede adaletsiz bir yapı sergilemektedir. Ortalama işleme genişliği 6.1 hektar iken, işletmelerin yüzde 65'i, bu ortalamanın altında bulunmaktadır. Tarımsal işletmelerin küçük ve parçalı olması teknoloji, bilgi, sermaye kullanımını olumsuz etkilemekte, ortalama işletme maliyetlerini yükseltmekte ve verimsizlik sarmalı yaratmaktadır.

Türkiye yüzölçümünün ancak 17.6 milyon hektarında işlemeli tarım yapılmaktadır. Ülke topraklarının 3.6 milyon hektarının nadas, 1.9 milyon hektarının da işlenebilir olduğu halde kullanılmayan arazilerden oluşması, şu acı gerçeği ortaya koymaktadır: Ülkenin işlenebilir alanlarının üçte biri büyüklüğündeki arazi, kamusal yatırım eksikliği, iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine gelişmesi ve göç gibi nedenlerle üretim dışına çıkmış durumdadır.

Tarım politikalarının temel hedeflerinden birisi, kuşkusuz, ülkenin kendi nüfusunu nitelik ve nicelik olarak besleyebilecek bir tarımsal üretim gerçekleştirebilmesidir. Bu hedef, tarımsal üretim artışının, nüfus artış hızına eşit veya ondan yüksek olması ile sağlanabilir.

Son yıllarda kaydedilen eğilim, Türkiye'de tarımsal üretim artışlarının genel olarak nüfus artış hızının altında kaldığını, hatta bazı alt sektörlerde bir gerileme yaşandığını göstermektedir. Örneğin, Türkiye bitkisel üretim deseninin en bü-

Gökhan
Günaydın*

Son yıllarda
kaydedilen
eğilim,
Türkiye'de
tarımsal üretim
artışlarının
genel olarak
nüfus artış
hızının altında
kaldığını, hatta
bazı alt
sektörlerde
bir gerileme
yaşandığını
göstermektedir.

*TMMOB Ziraat
Mühendisleri Odası
Yönetim Kurulu Başkanı

yük ağırlığını oluşturan hububat, baklagiller, endüstri bitkileri, yağlı tohumlar ve yumru bitkilerden oluşan tarla ürünleri grubunun toplam üretimi, 1998 yılında 68 milyon ton düzeyinde iken, 2002 yılında 60 milyon tona gerilemiştir. Hayvansal üretimde benzer olumsuz gelişmeler söz konusudur.

Bu süreç, tarımsal dış ticaret istatistiklerinde somutlaşmaktadır. Türkiye'nin işlenmiş ve işlenmemiş tarımsal ürün dış ticaret dengesi, tarım sektöründeki genel eğilimi, çarpıcı bir şekilde sergilemektedir.

Türkiye, 1980'li yılların başında, işlenmiş ve işlenmemiş tarımsal ürün dış ticaret dengesinde ortalama 1.5 milyar ABD dolarına yakın fazla vermekte iken, aynı rakam 1990'ların başında ortalama 750 milyon ABD doları dış ticaret fazlasına; 2000'lerin başında ise yine ortalama 250 milyon ABD doları dış ticaret fazlasına gerilemiştir. 2003 yılından itibaren ise, Türkiye'nin tarımsal dış alımı, dış satımından fazla olarak gerçekleşmektedir.

Ortaya çıkan sonuç, kuşkusuz, çeyrek yüzyılı aşkın süredir uygulanan neoliberal politikaların bir yansıması niteliğindedir. Tarımsal özelleştirmeler yağmaya dönüşmüş, "reorganizasyon" adı altında Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın alanı yönetme gücünde önemli aşırımlar oluşturulmuştur. İç ticaret hadlerinin tarım aleyhine geliştiği süreçte, örgütsüz üretici, pazarlama kanallarında araçların insafına kalmıştır. Süreçten, üretici, işleyici, tüketici geniş oranda olumsuz etkilenmiştir.

Ancak özellikle 1999 sonundan bu yana uygulanan Dünya Bankası – IMF odaklı politikalar, ülke tarımına ve tarımcısına büyük zararlar vermiştir.

Bu politikaların Türkiye tarım yapısı üzerinde doğurduğu sonuçlar, "politika yapıcılarının" birisi olan Dünya Bankası tarafından şöyle ortaya konulmaktadır:

● 1999 – 2002 aralığında, tarımsal sübvansiyonlar 6 milyar US \$ azalarak 1.1 milyar US \$'a inmiştir. Başka bir deyişle, tarımsal sübvansiyonların GSMH'ya oranı yüzde 3.2'den yüzde 0.5'e inmiştir.

● Aynı dönemde, tarımsal GSMH 27 milyar US \$'dan 22 milyar US \$'a inmiştir.

● Çiftçiler üzerindeki net etki, yaklaşık 4 milyar US \$ tutarında yıllık zarar olmuştur.

● 2002 – 2003 reform döneminde gübre ve ilaç kullanımı yüzde 25 – 30 azalmıştır.

● Tarım kredisi faiz oranları negatiften poziti-

tife dönmüştür.

● Kredi alan çiftçiler, borçlarını, tarımsal gelirdeki azalmalar ve yüksek reel faiz oranları nedeniyle ödeyememişlerdir.

● 1999 – 2001 arasında, Türkiye'de üretilen başlıca tarım ürünlerinin brüt değeri, reel olarak yüzde 16 azalmıştır.

● 1997 – 2002 döneminde, ihracat ve ithalat bütün ürün çeşitlerinde artış gösterirken, tarım ve gıda ürünlerinin toplam ihracat ve ithalatı payı düşmüştür.

● 1999 – 2001 arasında hektar başına üretimin dolar eşdeğeri 864 US \$'dan 621 US \$'a olmak üzere yüzde 28 azalmıştır. Bu azalış - yüzde 13 ile bakilyatta en az oranda, - yüzde 38 ile tütün, şeker pancarı ve pamuğu da içeren bir kategori olan "öteki tarla ürünlerinde" en yüksek oranda gerçekleşmiştir. Hektar başına meyve değeri yüzde 29 azalırken, hububat ve sebze değeri sırası ile yüzde 22 ve yüzde 23 düşmüştür. Bu dönemde hektar başına katma değer dolar bazında yaklaşık yüzde 40 düşüş kaydetmiştir.

● Türk çiftçisi, 450 bin hektar alanı ekmekten vazgeçmiştir. Bu alanın 300.000 hektarı, Orta Anadolu Bölgesinde bulunmaktadır.

● 1999 ve 2001 arasında tarım ürünleri fiyatları yüzde 40 düşmüştür.

● Türkiye, OECD ülkeleri arasında en düşük destekleme oranlarına sahip olan ülke haline gelmiştir.

● Doğrudan Gelir Desteği programı, çiftçilerin maruz kaldığı net gelir kaybının ancak yüzde 35 – 45'ini karşılayabilmiştir. DGD Programından fiilen yararlanamayanlar için, bu durum dahi söz konusu değildir.

1999 yılı sonunda IMF ile imzalanan Stand by Anlaşması ile başlayan, ardından Dünya Bankası ile imzalanan "Tarım Reformu Uygulama Projesi" ile sürdürülen ve sonuçları yukarıda özetlenen "tarım reformu" çalışmalarına, 57'inci Hükümetten sonra işbaşına gelen 58 ve 59'uncu Hükümetler tarafından da, "aynı disiplin ile" devam edilmektedir.

Diğer yandan, tarım sektöründe dışsal politika çerçevesinin çizildiği alanlarda son derecede önemli gelişmeler yaşanıyor. Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Birliği alanında ortaya çıkan gelişmeler, önümüzdeki dönemin çok daha zorlu olacağına işaret ediyor.

Başlangıçta da belirtildiği üzere, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kararları, ülkemiz tarım politikalarında giderek daha çok belirleyici hale gelmeye başladı. 1995 yılından beri uygula-

**Tarımsal
özelleştirmeler
yağmaya
dönüşmüş,
"reorganizasyon"
adı altında
Tarım ve
Köyişleri
Bakanlığı'nın
alanı yönetme
gücünde
önemli
aşırımlar
oluşturulmuştur.**

mada olan DTÖ Uruguay Turu (UT) Tarım Anlaşması hükümleri uyarınca, Türkiye on yıllık bir zaman diliminde çeşitli taahhütler altına girmiştir. Ancak, yaygın/yanlış kanının aksine, 1995 – 2005 aralığında, DTÖ süreci, Türkiye tarım sektörü üzerindeki temel belirleyici değildir.

Türkiye, Uruguay Turu Tarım Anlaşması'nın iç desteklerin azaltılması taahhüdü kapsamına, Gelişme Yolundaki Ülkeler için geçerli olan de minimis koşulları gereğince girmemiş, yüksek kote edilen gümrük vergileri nedeniyle, birkaç ürün dışında, genel olarak pazara giriş hükümlerinden ve bütçe zorlukları nedeniyle zaten kullanamadığı dış satım sübvansiyonlarının indirgenmesi hükümlerinden olumsuz etkilenmemiştir.

Bununla birlikte Türkiye, uluslararası taahhütlerinin çok üzerinde olan ödünleri, tarımı ve tarımcısı aleyhine Dünya Bankası ve IMF'ye vermiştir ve tarım bugün bulunduğu noktaya gelmiştir.

Dünya Ticaret Örgütü'nün 27 – 31 Temmuz 2004 tarihleri arasında Cenevre'de gerçekleştirildiği görüşmelerinden sonra ortaya çıkan Çerçeve Anlaşma, Uruguay Turu'nun devamı niteliğindedir, ancak ondan çok daha "iler" düzenlemeleri şimdiden haber vermektedir. Kesin Anlaşma 2005 yılının sonunda Hong Kong'da gerçekleşecek olmakla birlikte, ne ile karşılaşılacağını öngörmek zor değildir.

Çerçeve Anlaşma'nın pazara giriş hükmü, korunan iç pazarların kilidini açmaya yönelik bir düzenlemedir. Türkiye gibi tarımına yeterli finansal destek sağlayamayan ülkelerde, gümrük vergileri, iç piyasayı korumak ve üretimin sürdürülebilirliğini sağlamak açısından son derecede önemli araçlardır. Anlaşma hükümlerinin, yüksek gümrük vergilerinde hızlı bir indirim getireceği görülmektedir. Bu durum, Türkiye'nin görece yüksek gümrük vergileriyle koruduğu hassas ürünler olan hayvansal ürünler, hububat, şeker, tütün, çay ve muzda sıkıntıların artacağını gösteriyor.

İç desteklerdeki indirim uygulaması da, gelişmiş (GÜ), gelişme yolundaki (GYÜ) ve en az gelişmiş ülke (EAGÜ) grupları için farklı sonuçlar üretebilecek nitelikte. DTÖ'nün ticareti bozucu olarak niteleyip yasakladığı kırmızı kutu destekler (pazar fiyatı destekleri – girdi destekleri vb), aslında başta ABD ve AB'nin, en az yarım yüzyıldır büyük finansman kaynakları kullanarak üreticisine verdiği desteklerdir. Bu ülkelerde, bu des-

tek politikalarının sonrasında oluşan sağlam tarımsal yapı, bu desteklerin üretimle bağlantısız olarak üreticiye yönlendirilmesine olanak tanımakta, başka bir deyişle sakınca yaratmamaktadır. Bu çerçevede, doğrudan gelir desteği gibi üretimle bağlantısız formlarda GÜ'ler, desteklerini yeniden formüle etmekte ve izin verilen Mavi Kutu destekler içinde toplamaktadır. Buna karşılık GYÜ'ler ve EAGÜ'ler, tarımsal yapı bozuklukları – yönetim sorunları ve bütçe kısıtları nedeniyle, tarımlarını yeterince destekleyememekte, desteklerini dönüştürmekte zorlanmakta, yeni destek formları da tarımın finansman açığını daha da derinleştirmektedir.

Bu çerçeve içinde, GYÜ'ler için yüzde 10 olan de minimis sınırının indirgenmesi, Türkiye'nin zaten sağlayamadığı iç destekler açısından daha da vahim bir durum yaratacaktır.

Dışsatım sübvansiyonları alanı, GÜ'lerin, Cancun'da tıkanan görüşme sürecini aşmak için kullandıkları ve dünya kamuoyuna "büyük taviz" diye sunulan bir alanı ifade etmektedir. Ancak dikkatli bir inceleme, görüntüyle gerçeğin büyük oranda çeliştiğini ortaya koymaktadır. Özellikle ABD ve AB, bu noktadan verdikleri sözde tavizlerle, paraza giriş ve iç destekler gibi iki büyük alanda, kendileri için yaşamsal önem taşıyan "ilerlemeler" sağlayacaklar.

Önümüzdeki süreçte, Çerçeve Anlaşma'nın içinin doldurulmasına yönelik görüşmeler başlayacaktır. Bu süreç, tüm ülkeler için olduğu gibi, Türkiye için de yaşamsal önem taşımaktadır.

Bu sürece yönelik olarak, Türkiye kamu yönetiminin, demokratik kitle örgütleri, çiftçi örgütleri ve akademisyenlerin katkısı ile görüşme pozisyonunu hazırlaması gerekmektedir.

Daha da önemlisi, Türkiye'nin, pazara giriş koşullarının iç piyasayı koruyamayacak duruma gerileyeceği yakın gelecek için, hem tarımın geneli, hem de ürün bazında bir planlama çalışması yapması ve bunu süratle yaşama geçirmesi gerekmektedir.

Hızlı bir tarımsal yatırım planlaması ile sulanabilir alanlarını iki katına çıkartan, arazi kullanım planlamasından üretim deseni seçimine kadar rasyonel tercihler ortaya koyan, üretici örgütlenmesinden girdi temini ve ürün pazarlamasına kadar sürecin tüm aşamalarında üretimden ve üretici – tüketici lehine çözümlerden yana olan, bilgi ve teknolojiyi tarla ile buluşturan, üretim maliyetlerini azaltıp verim değerlerini yükselten, bu çerçevede rekabet gücü yüksek bir tarım sektörü kurgulaması, süreç içindeki kalıcı çözümdür.

Dışsatım sübvansiyonları alanı, GÜ'lerin, Cancun'da tıkanan görüşme sürecini aşmak için kullandıkları ve dünya kamuoyuna "büyük taviz" diye sunulan bir alanı ifade etmektedir. Ancak dikkatli bir inceleme, görüntüyle gerçeğin büyük oranda çeliştiğini ortaya koymaktadır.

Tarım sektörünün önündeki bir diğer zorlu alan da,

AB üyeliği sürecinden kaynaklanmaktadır.

1958 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu kurulduktan üç yıl sonra Ortak Tarım Politikası (OTP) uluslararası bir politika alanı olarak inşa edilmiş, Tarımsal Garanti ve Yön Verme Fonu ve ortak piyasa düzenleri aracılığıyla, çok kısa zaman diliminde, Topluluğun açığı olan ürünlerde önce kendine yeterlilik yakalanmış, ardından aşkın üretim kapasitesi "sorunu" ortaya çıkmıştır.

OTP dinamik bir politika alanıdır, yıllar içinde önemli değişimler göstermiştir. OTP'de kaydedilen reformlar, zaman zaman AB'nin içinden kaynaklanan, ama daha çok dış kaynaklı gelişmelere karşılık, Topluluğun kendisi için en uygun politikaları bulma arayışını yansıtır. Ülkelerin farklı pozisyonları, bütçe zorlukları gibi içsel dinamikleri bir yana bıraktığımızda, günümüz OTP'sini en çok etkileyen süreçler, DTÖ görüşmeleri ve AB'nin genişleme arayışlarıdır.

Fazla üretim kapasitesini geri çekmek, ABD ile olan tarım ticareti sürdürmelerini DTÖ aracılığıyla çözmek gereksinimi içinde olan AB, müdahaleci politikalardan vazgeçmekte, destek kompozisyonunu üretimden bağımsız araçlara yöneltmekte; bu arada kırsal kalkınma ve çevre politikalarını öne çıkarmaktadır.

Türk tarımının OTP müktesebatına uyum çalışmaları, bu sürecin çok dikkatle analiz edilmesi, büyük önem taşımaktadır. AB'nin bugün izlediği tarımsal politikalar, Türkiye tarımı için en uygun politikalar mıdır? Bu sorunun yanıtı, iki tarafın yürüttüğü tarım politikalarının amaçlarının örtüşüp örtüşmemesi ile yakından ilintilidir.

Avrupa Birliği, 40 yılı aşkın bir süredir tarımını, bugünün değerleriyle yılda 50 milyar euro'ya yakın bir finansman büyüklüğü kullanarak desteklemiştir. Bu kaynak ile AB'nin tüm tarımsal ve kırsal altyapı sorunları çözülmüş, dünyanın en büyük tarımsal üretim potansiyeline ulaşılmıştır. Şimdi, içsel ve dışsal gerekler nedeniyle, aşkın üretim kapasitesini geri çekmek zorunluluğu vardır. Nitekim, 92 tonun üzerinde üretim yapan büyük üreticiler, set-aside önlemleri çerçevesinde arazilerinin yüzde 10'unu boş bırakmak zorundadırlar. Çevre ve kırsal kalkınma odaklı politikalar da, bu genel amaca hizmet eden araçlar niteliğindedir.

Buna karşılık Türkiye tarım sektörü, tarımsal ve kırsal altyapı sorunları ile boğuşmaktadır. Tarımın birincil koşulu olan sulamalarda dahi, teknik ve ekonomik ölçütlere göre sulanabilecek alanların ancak yarısı sulanabilmektedir. Verili

yatırım hızı, tüm uygun toprakların sulanabilmesi için 60 yıla daha gereksinim duyuyor.

Tarımsal altyapıyı geliştirmek yanında, Türkiye, tarımsal üretim miktarını ve kalitesini artırmak için de planlı bir kalkınma sürecine girmek zorunda.

Amaçları bu denli çelişen iki tarafın, aynı politikayı uygulayarak olumlu sonuçlar almasının güçlüğü ortadadır.

Ayrıca, 6 Ekim 2004 tarihinde yayımlanan "İlerleme Raporu" ve Türkiye'nin Üyeliğinin Olası Etkileri Raporu, 17 Aralık 2004 tarihli Komisyon Kararı, 3 Ekim 2005 tarihli Müzakere Çerçeve Belgesi ile 9 Kasım 2005 tarihli Katılım Ortaklığı Belgesi ve İlerleme Raporu, Türkiye'nin AB sürecinde tabi tutulacağı muamelenin, diğer ülkelere uygulanandan çok farklı olacağını ortaya koyuyor.

Gerek Rapor'da, gerekse AB Komisyonları arasında yapılan yazışmalarda, Türkiye için "daha geniş, daha kalabalık, daha yoksul" tanımlamalarının kullanıldığı bilinmektedir. Gerçekten de Türkiye, nüfus ve yüzölçümü açısından, AB'ye 1 Mayıs 2004 tarihinde tam üye olan 10 ülke toplamına eşit büyüklükte..

Buna koşut olarak, Rapor, Türkiye'nin tarımsal alanının, 25 üyeli AB'nin tarımsal alanının yüzde 23'ü büyüklüğünde olduğunu, AB'nin 13 milyon tarım işletmesine karşılık, Türkiye'nin 3 milyon tarım işletmesinin bulunduğunu, ortalama işletme genişliğinin AB'de 13 hektar iken Türkiye'de 6 hektar olduğunu belirtiyor.

Bu ortamda, AB ile tarım alanında yapılacak "müzakerelere", 5 Aralık 2005 tarihinde başlanılmıştır. AB Müzakere Çerçeve Belgesi'nin 3 no'lu eki, görüşmelere konu olacak 35 müzakere başlığına ilişkin bir liste vermektedir. Buna göre; "tarım ve kırsal kalkınma", "gıda güvenliği, hayvan ve bitki sağlığı" ile "balıkçılık" olmak üzere üç müzakere başlığı, tarım sektörünü doğrudan ilgilendiren konular olarak öne çıkmaktadır.

Bunun yanında; "malların" – "hizmetlerin" – "sermayenin" ve "işgücünün serbest dolaşımı", "sosyal politikalar ve istihdam", "bölgesel politikalar ve yapısal araçların uyumlaştırılması", "çevre", "tüketici ve sağlığın korunması" ile "gümrük birliği" olmak üzere dokuz müzakere başlığında, tarım sektörüne ilişkin çalışmalar gerçekleştirilecektir.

Öncelikle ve önemle belirtilmelidir ki, yaşanacak olan, günlük kullanım dilinde geçerli olan ve tarafların karşılıklı rızalarının uyumlaştırılma-

Avrupa Birliği, 40 yılı aşkın bir süredir tarımını, bugünün değerleriyle yılda 50 milyar euro'ya yakın bir finansman büyüklüğü kullanarak desteklemiştir.

sına yönelik bir uzlaşma arayan "müzakere süreci" değildir. Tarım sektöründe görüşülecek olan, AB'nin tüzük (regulations), karar (decision), görüş (opinion) ve tavsiye (advice) hiyerarşisinde bağlayıcılığa sahip mevzuatının Türkiye'ye aktarılmasına yönelik zaman ve finansman planlamasıdır.

Müzakere Çerçeve Belgesi, tıpkı 17 Aralık 2004 tarihli Konsey Kararı'nda olduğu gibi, tarım sektörü, yapısal politikalar ve kişilerin serbest dolaşımına yönelik "uzun geçiş dönemleri", "derogasyonlar", "özel düzenlemeler" ve "kalıcı koruma hükümleri" getirilebileceğini; serbest dolaşım alanında üye devletlere azami rol verileceğini ifade etmektedir.

Buna karşılık Türkiye'nin talep edebileceği geçici tedbirler bağlamında; geçiş dönemleri kısa ve az sayıda olacak, Birliğin kural ya da politikalarına bir değişiklik getirmeyecek, bunların sağlıklı işleyişini bozmayacak ve rekabete büyük ölçüde zarar vermeyecektir.

Bu bağlamda, Türkiye tarım sektörünün Topluluğa getireceği yük ve sorunlardan uzak kalma konusunda açık bir çaba sergileyen ve bu alanda bir sorumluluk almaktan kaçınan AB, mali alanda da benzer bir tutum sergilemektedir.

"2000 - 2006 yılı AB 25 Finansal Çerçevesi"nin de ortaya koyduğu üzere, AB tarım ve kırsal kalkınma önlemlerine halen yılda 42 milyar Euro düzeyinde harcama yapmaktadır. Oysa, genişleme öncesi tarım yardımı düzeyi, yılda 520 milyon Euro ile sınırlandırılmıştır. Genişlemeden tarıma aktarılan fon miktarı ise, en çok 3.4 milyar Euro / yıl ile sınırlı kalmıştır.

"Bütçe dengeleyiciler" politikaları çerçevesinde, ileriye yönelik olarak, genişleme politikalarının Birliğe maliyetini sürekli olarak kontrol etme ve indirgeme eğilimi içinde olan AB'nin, ne bugün ne de 3 Ekim 2005 tarihli Müzakere Çerçeve Belgesi'nde sözü edilen ve 2014'ten itibaren başlayacak olan döneme ilişkin olarak oluşturulacak Mali Çerçeve'de, Türkiye'nin tarım müktesebatına yönelik olarak ortaya çıkacak maliyeti karşılamaya istekli olmadığı açıktır.

Nitekim, 6 Ekim 2004 tarihli İlerleme Raporu ve Etki Değerlendirme Raporu'nda, halen AB'de uygulanan OTP'nin Türkiye'de uygulanması halinde, Doğrudan Gelir Desteği için 8 milyar Euro, Pazar önlemleri için 1 milyar Euro, Kırsal Kalkınma önlemleri için de 2.3 milyar euro olmak üzere toplam 11.3 milyar Euro kaynak gerektiği ifade edilmekte, geçiş süresinin 2025'i aşması durumunda, hesabın değişeceği de ayrıca ifade edilmektedir.

Buna karşılık Türkiye, ancak 3.3 katrilyon TL düzeyinde bütçesinden tarıma transfer yapabilmekte, başka bir deyişle AB düzeyinin 1/6'sı kadar kaynağı tarımına özgüleyebilmektedir.

Batı kaynaklı hesaplamalar, Türk tarımının AB'ye uyumunun, yılda 20 milyar Euro'nun üzerinde bir kaynağa gereksinim duyduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşılık, böyle bir kaynağın tarıma ayrılması konusunda ne AB ne de mevcut Hükümet'in bir planının olmadığı açıktır.

Yukarıda açıklanmaya çalışılan gerçeklerin ortaya koyduğu tablo, sürecin Türkiye için sorunlu bir geleceğe işaret ettiğini ortaya koymaktadır. Şöyle ki; gerekli mali yardım yapılmadan gerçekleştirilebilecek olası bir üyelikte, tarıma yönelik kalıcı derogasyonların kaldırılması halinde; AB Ortak Tarım Politikası'nın üç temel ilkesinden "Mali Dayanışma" dışında kalan diğer ikisi olan "Pazar Birliği" ve "Topluluk Tercih"i nin işlenmesiyle; "Etki Değerlendirme Raporu" nda da belirtildiği gibi, yalnızca yaş meyve ve sebze, fındık, koyun eti ve bakliyat alt sektörlerinin rekabetçi olabileceğini, diğer alanlarda ise AB tarımsal ürünlerinin Türkiye pazarını dolduracağını öngörmek zor değildir.

Bunun yanında, DİE rakamları ile ortaya konulan kırsal yoksulluk verileri, mutlak yoksul oranını yüzde 9.3, göreceli yoksul oranını yüzde 21.8 olarak belirlemektedir. Böyle bir ortamda, iç ticaret hadlerinin sürekli tarım aleyhine gelişimi, kırsal alanda yaşayanların büyük bir kopuşla kentlerin varoşlarına doğru yönelmesi sonucunu doğuracaktır.

Türkiye'de sivil istihdamın yüzde 33'ü olan 7.2 milyon işgücünün tarım sektöründe konumlandığı, bunların aileleri ile birlikte 25 milyona yakın nüfusu oluşturdukları, sanayi ve hizmetler sektörünün, sırasıyla 4 ve 11 milyonluk istihdam kapasiteleri ile yeni istihdam çağırmadıkları, Türkiye'deki işsizlik oranının yüzde 9 ila yüzde 10 arasında değiştiği bilinmektedir.

İşte bu ortamda, işsizlik ortalaması yüzde 8 olan AB, kişilerin serbest dolaşımına kalıcı derogasyon getirerek, bu alanda üye devletlere azami bireysel rol tanıyarak, tarımdan kopacak 6 milyon işgücünün, aileleri ile birlikte doğuracağı sorunları Anadolu coğrafyasına hapsetmek istemektedir.

Bu bağlamda, tarım yanında serbest dolaşım ve yapısal politikalara getirilebileceği ifade edilen kalıcı derogasyonlar ve ilk kez bir aday ülkeye uygulanan "Birliğin hizmetme kapasitesi", tarım sektöründen dolayımlanan konulardır. Bu

Geçici tedbirler, geçiş dönemleri kısa ve az sayıda olacak, Birliğin kural ya da politikalarına bir değişiklik getirmeyecek, bunların sağlıklı işleyişini bozmayacak ve rekabete büyük ölçüde zarar vermeyecektir.

durum, "Kopenhag kriterlerinin yerini tarım kriterleri aldı" yolundaki görüşümüzün gerekçesini oluşturmaktadır.

Yine aday ülkelerden yalnızca Türkiye'ye uygulanan bir başka yaptırım, her müzakere başlığının açılmasında ve kapatılmasında, üye ülkelerin onaylarının zorunlu tutulmasıdır. Bu durum, "tarım ve kırsal kalkınma", "gıda güvenliği, hayvan ve bitki sağlığı" ile "balıkçılık" olmak üzere tarımla ilgili üç müzakere başlığında, 25 üye ülkeden toplam 150 onayın gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

Teknik çalışmaların ötesinde, siyasi değerlendirmelerin öne çıktığı ortamda, bu onayların alınmasında oluşabilecek zorlukları öngörmek zor değildir.

Kaldı ki, ilgili AB belgelerinde sözü edilen; "müktesebatı üstlenme kapasitesini tam olarak yerine getirememesi durumunda, mümkün olan en kuvvetli bağla Topluluk yapılarına demirlemesi sağlanacaktır" ibaresi, Avusturya'nın 3 Ekim sürecinde gösterdiği çabaların maddi temelinin kurgulandığına ilişkin açık bir göstergesi niteliğindedir.

Tüm bu açıklamalardan sonra, sürecin "teknik kısmına" ilişkin değerlendirmeler de şöyle özetlenebilir; 5 Aralık 2005 tarihinde başlayan "müzakerelerin" ilk iki aşaması "tanıtıcı" ve "ayrıntılı tarama" süreci olacaktır.

Öncelikle, 1999 Helsinki Zirvesi'ni izleyen süreçte, tarım mevzuatına ilişkin pre – screening ve screening süreçlerine yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiş, belirli alt sektörlerde tarama işlemi tamamlanmıştır. Şimdi, bu çalışmaların tekrarlanacağı anlaşıyor.

Katılım Ortaklığı Belgesi ni takiben yayımlanan ve revize edilen Ulusal Program, tarım sektörüne ilişkin altı alt başlık taşımaktadır; "Yatay Konulara İlişkin Düzenlemelere Uyum", "Veterinerlik Mevzuatına Uyum", "Bitki Sağlığı Mevzuatına Uyum", "Ulusal Kırsal Kalkınma ve Ormanlık Stratejilerinin Oluşturulması", "Gıda Güvenliği ve Kontrolü", "Ortak Piyasa Düzenleri".

Sözü edilen alanlarda, geçen süreye karşın, son derecede sınırlı düzeyde çalışma gerçekleştirilebildiği açıktır. Bunda, Tarım Bakanlığı'nın yönetim yapısının yetersizlikleri yanında, AB tarafı tutumu da önemli rol oynamıştır.

Sözgelimi, Türkiye'nin net dış alımcı olmaya aday olduğu "veterinerlik mevzuatına uyum" alanında AB birçok projeyi desteklemiş ve mevzuat uyumunda mesafe alınmıştır.

Buna karşılık: "Hububat ve çeltik", "Sığır ve dana eti", "Süt ve süt ürünleri", "Taze meyve ve sebze", "İşlenmiş meyve ve sebze", "Zeytinyağı", "Şarap", "Şeker", "Tütün" alt başlıklarından oluşan ve önemli oranda mali kaynak gerektiren ortak piyasa düzenleri alanında, Türkiye'nin ivedi gereksinimine yönelik olarak gerçekleştirilen mevzuat uyumu çalışmaları ve müdahale kurumu (intervention agency) kurulması çalışmaları, kaynak gerektirmesi ve AB tarafından desteklenmemesi-onaylanmaması nedeniyle sonuçsuz kalmıştır.

Bu durum, AB ile ilişkilerin, iddia edildiği gibi "ev ödevini eksiksiz yapma" temelinden çok öte anlamlar taşıdığını açıkça göstermektedir.

Süreç, bilgiyle donanmış, Dünya ve Türkiye tarım politikalarını çok iyi bilen, dikkatli, inatçı, kendine güvenli, ulusal yararları koruma konusunda aktif tutum alabilecek bir ekibin, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı çatısı altında kurulmasını gerekli kılmaktadır. Bu ekipte, ziraat mühendisi ve veteriner hekimlerden oluşacak tarım uzmanları yanında; hukukçu – iktisatçı ve çevirmenlerin etkili bir işbirliği gerekmektedir.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın mevcut yapısının, kimi özverili tutumlara karşın, yukarıda çerçevesi çizilen yapıdan nitelik ve nicelik olarak uzak olduğu açıktır. Bu bağlamda, Bakanlığın kadrolarını takviye etmesi, çalışanlarını etkili bir hizmet içi eğitime tabi tutması yanında, meslek kuruluşları ve ilgili sektör temsilcileri ile gerçek anlamda bir işbirliği sürecine açık, katılımcı ve saydam bir tutum izlemesi gerekmektedir.

Ancak, tüm bunlara karşın, AB sürecinin siyasi – sosyal ve ekonomik içeriğinden uzak, "salt teknik" bir çalışma sürecinin, Türkiye'nin orta dönem çıkarlarına aykırı bir politika seçimi olacağı bilinmelidir.

Bu yapı içinde, 17 Aralık 2004 tarihli Raport'da AB'nin Türkiye'ye yönelik olarak ifade ettiği "Aday ülke üyelik yükümlülüklerinin tümünü yüklenilecek konumda değilse, Avrupa yapısına mümkün olan en güçlü bağla demirlenmesi sağlanmalıdır" belirlemesi, özel statü ilişkisini tarif etmektedir.

Süreci iyi anlayan, iyi tanımlayan bir politika anlayışı içerisinde, gelecek on yıllık zaman diliminde, tarım sektörünü sorunlarından arındıran ve ülke kalkınmasının etkin bir aracı haline dönüştüren bir yaklaşımın yaşama geçirilmesinde zorunluluk bulunmaktadır.

AB sürecinin siyasi – sosyal ve ekonomik içeriğinden uzak, "salt teknik" bir çalışma sürecinin, Türkiye'nin orta dönem çıkarlarına aykırı bir politika seçimi olacağı bilinmelidir.

türkiye'de tarımın yapısal sorunları

Tarımın Yapısal Sorunları

Türkiye'nin AB'ye geçiş sürecine yönelik hazırlanan 2004 yılı ilerleme raporu incelendiğinde müzakerelerin en zor bölümünün tarım sektörü olacağı görülmektedir. Türkiye'nin çözmesi gereken çok önemli tarımsal sorunları vardır. Bu sorunların başında gelen, çözülmesi en zor olan, uzun süreç gerektiren ve maliyeti yüksek olan ise yapısal sorunlardır.

Türkiye bugüne kadar tarıma yönelik çeşitli önlemler almış, özellikle üretimde önemli gelişmeler sağlamıştır. Ancak, üreticinin kendi ayakları üstünde durmasını sağlayacak yapısal önlemler üzerinde yeterince durulmamıştır. Bunun sonucu olarak:

- Tarımsal üretimde verimlilik düşük, rekabet yeteneği zayıf, birim alandan elde edilen ürün ve gelir miktarı az, teknoloji kullanımı yetersizdir. Tarımsal işletmelerde süreklilik yoktur; işletmeler aralıksız parçalanmakta, küçülmekte ya da yok olmaktadır.

- Başta miras yasası olmak üzere, çeşitli nedenlerle tarım arazileri parçalanmış, işletme başına düşen alanlar azalmış, buna karşın parsel sayıları çoğalmıştır. Parsellerin alanları küçük, kullanımları zor, ulaşımı güçtür. İller bazında incelendiğinde ortalama parsel büyüklüğü 0.3-7.25 ha arasında değişmekte olup Türkiye ortalaması 1.09 ha'dır. İşletmelerin sahip olduğu parsel sayısı illere göre ortalama 2.4-9.8 ha değişmektedir. Türkiye ortalaması 5.4 adetir (Anonim, 2005:17). Arazi parçalanması, medeni kanundaki eşit dağıtım, arazi alım-satımları, altyapı tesisleri yapımı nedeniyle sürekli devam etmektedir.

- Türkiye'de toplam işletme sayıları 1950 yılında 2.2 milyon iken, 1980 yılında 3.5 milyon, 2001 yılında 3.9 milyona yükselmiştir. Toplam işletme büyüklüğü aynı yıllarda sırası ile 10 ha iken, 6.8 ha'a ve 5.9 ha'a düşmüştür. Buna karşın girmeyi düşündüğümüz ve rekabet etmek zorunda kalacağımız AB ülkelerinde işletme sayıları sürekli azalırken, işletmelerin kullandıkları alanlar sürekli büyümüştür. Aynı yıllar içerisinde işletme sayıları sırasıyla 1950 yılında 15 milyondan, 1980 yılında 8.7 milyona, 2001 yılında 7.8 milyona inerken, işletme

büyüklikleri sırasıyla 6.8 ha, 16 ha ve 16.5 ha'dır (Anonim, 2005: 17S).

- Kuru tarımdan sulu tarıma geçişe yönelik toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi hizmetleri son yıllarda yavaşlamıştır. Türkiye'nin hedeflediği 8.5 milyon ha ekonomik sulanabilir alanın bugüne kadar sadece yüzde50 sine su götürülebilmektedir. Suyun araziye ulaştırıldığı alanlarda ise, tarla içi hizmetleri gerçekleştirilmediği için beklenen yarar elde edilememiştir.

- Türkiye'de arazi toplulaştırmasına 1961 yılında başlanmıştır. 2005 yılı itibarıyla arazi toplulaştırılan alan miktarı 51.400 ha'dır. Bu değer işlenen tarım alanlarının sadece yüzde2.2 sini, sulaması öngörülen alanın (8.5 milyon ha) yüzde6 sini oluşturmaktadır (Anonim, 2005:17).

- İşletmelerin bulunduğu köy yerleşim merkezleri sıkışık, alt yapıları yetersiz, işletme avluları çok küçük, tarımsal üretime ve çağdaş yaşama uygun değildir. Köy merkezlerinde teknik işletme kurmak ve iskana yönelik gelişme alanları yaratmak zordur.

- Kiralama ve ortaklık sistemleri kısa süreli-dür. Kiralamalarda güvensizlik egemen olup, kiralanılan arazilerden sadece yararlanılmaya çalışılmakta, bu arazilere harcama ve yatırım yapılmamaktadır.

- Tarımda toprak, su ve iklim koşullarını gözetken, ülke gereksinimlerine uygun üretim planlaması yapılmamakta, bu nedenle üretimde dalgalanma ve pazarlama sorunları yaygınlaşmaktadır.

- Tarıma olan ilgisizliğin ve güvensizliğin sonucu olarak tarımsal faaliyete yönelik kamu, özel sektör ve kişisel yatırımlar ile teknoloji takibi ve kullanımı büyük oranda azalmıştır.

- Üreticide her şeyi devletten bekleme alışkanlığı yaygındır. Tarımsal üretimde örgütlenme, üreticilerin kendi sorunlarına ve doğal haklarına sahip çıkma ile siyaset ve yönetimdeki etkinlikleri yetersizdir.

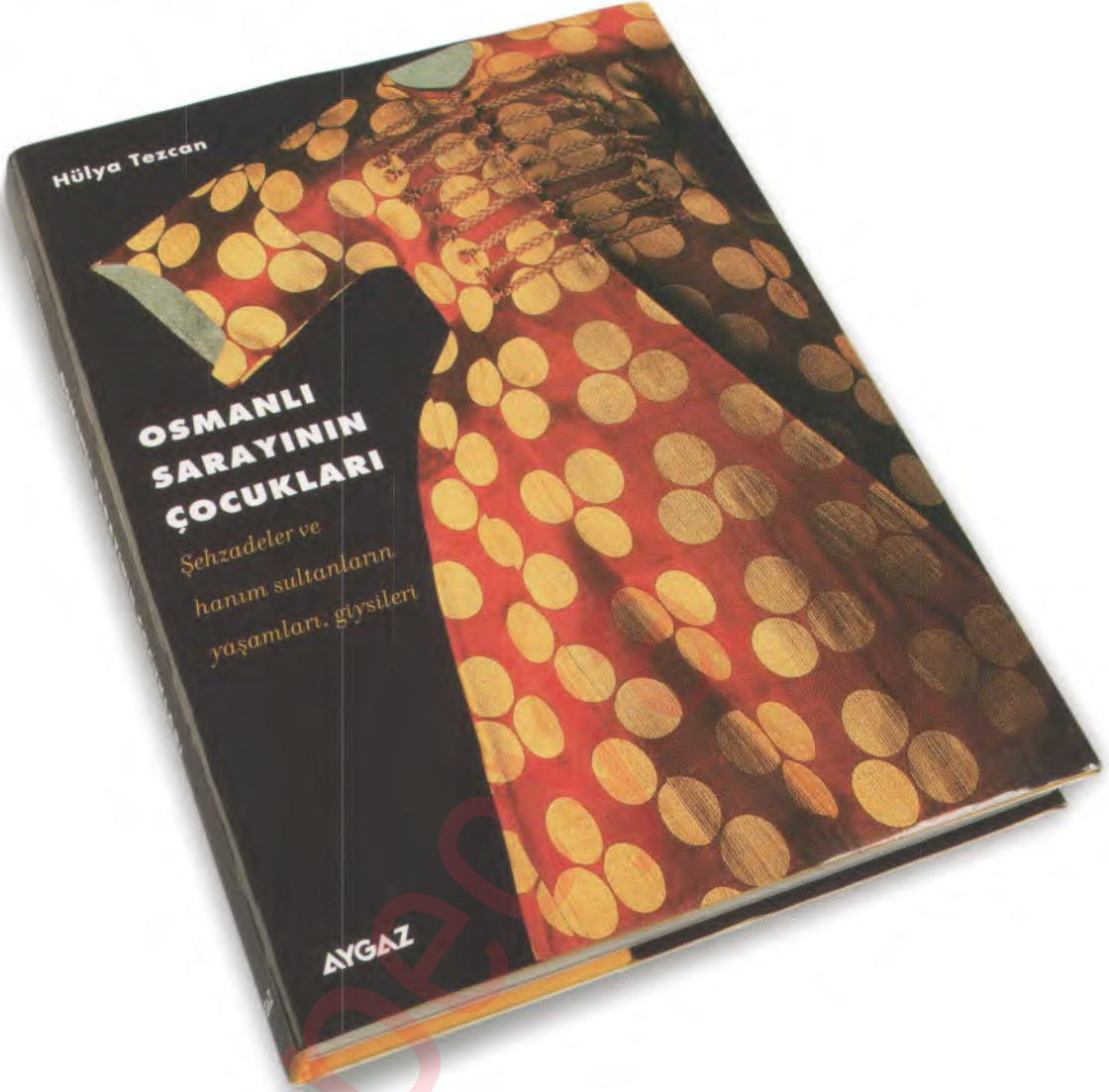
- Yerleşim yerleri ve tarımsal işletmelerin sorunları ile bunların yarattığı güvensizlik ortamı nedeniyle tarım arazileri boş bırakılıp kullanılmamakta, köyler terk edilmektedir. Birçok köyde genç nüfus bulunmamakta, köyde oturan ve tarımla uğraşanları sadece yaşlı insanlar oluşturmaktadır.

İsmet Arıcı
Müge Kirmikil*

Türkiye bugüne kadar tarıma yönelik çeşitli önlemler almış, özellikle üretimde önemli gelişmeler sağlamıştır. Ancak, üreticinin kendi ayakları üstünde durmasını sağlayacak yapısal önlemler üzerinde yeterince durulmamıştır.

*Uludağ Ünv. Ziraat Fakültesi Tarımsal Yapılar ve Sulama Bölümü

Saraya açılan kapı

Osmanlı'nın çocukları bilinmeyen yönleriyle bu kitapta.

En sevdikleri oyuncaklardan pırıltılı giysilerine, anne ve babalarıyla olan ilişkilerinden eğitimlerine, Osmanlı Sarayı çocuklarının hayatı bu kitapta aydınlanıyor.

Aygaz'ın desteğiyle Hülya Tezcan tarafından hazırlanan "Osmanlı Sarayının Çocukları / Şehzadeler ve hanım sultanların yaşamları, giysileri" kitabı, tüm seçkin kitabevlerinde.

Keyfinizi kaçırmayın...

Erel Hızlı Mektup Dağıtım Lojistik ve Uluslararası Taşımacılık Ltd. Şti.

Dereboyu Caddesi No: 42/2 Mecidiyeköy / İSTANBUL

Tel: (0212) 213 6610-11 Fax: (0212) 213 6612

www.fastmaildagitim.com - info@fastmaildagitim.com

Yapısal Sorunlar Nasıl Çözülebilir?

Tarımda yapısal sorunlar olarak bilinen yukarıdaki sorunların çözümüne, öncelikle reform nitelikli kararlar alarak başlanılması gerekir. Bu kararlar alınırken, gelişmiş ülkelerin, özellikle de Avrupa Birliği'nin uygulamalarını incelemekte yarar vardır. Avrupa Birliği'nin gelişmiş ülkeleri kırsal alanı; fonksiyonları zamana bağlı olarak değişiklik gösteren bir eleman olarak düşünerek çözmeye çalışmaktadır. Bu ülkelere kırsal alan, üretim alanı olarak kullanıldığı gibi çalışma alanı, yaşama ve dinlenme alanı olarak değerlendirilmektedir (Bochard, ve Ark. 1990:156). Kırsal alanın çok önemli olan besin ve hammaddelerin temini, kırsal görünüm ve doğal çevre, dinlenme, toprak, su ve hava gibi yaşam elemanlarının korunması gibi fonksiyonları yerine getirdiği bilinmektedir (Klaus, 2003:308S). Bu anlayışla tarımsal faaliyetlerin sürdürülebilir biçimde devam ettirilmesi için kırsal alanın entegre olarak geliştirilmesi hedeflenmektedir (Glück, 1996:7-19, Popp, 1996:19-41).

Entegre kırsal alan planlamasının temel elemanları ise arazi toplulaştırması, köy yenilemesi ve diğer yapısal sorunların çözülmesi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda bir taraftan tarımda mülkiyetin parçalanmasını engelleyecek önlemler alınırken, öbür taraftan geniş kapsamlı arazi toplulaştırması ile birçok sorunun çözümü yanında kamulaştırma olmaksızın özel mülkiyette müdahale olanağı yaratılmış, ortak kullanım tesisleri, işletmelerin büyütülmesi, köylerde gelişme ve tarımsal sanayi alanları için rezerv arazi kazanılmış, söz konusu yerlere gerekli hizmetler götürülmüş, kırsal yerleşim yerlerinin yapısal sorunları çözülerek hem tarımsal üretime, hem

de yaşamaya uygun biçime dönüştürülmüştür (Anonim, 2002: 11-26).

Türkiye'de de benzer uygulamalara ivedilikle geçilmesi zorunluluğu vardır. Böylece tarım arazilerine, kırsal yerleşimlere ve işletmelere, diğer bir deyişle, kırsal kalkınmaya yönelik önlemler ile bunları takip eden diğer önlemlerin alınması gerekmektedir.

- Kırsal alanın geliştirilmesine yönelik temel stratejiler belirlenerek gerekli yasalar ivedilikle çıkartılmalıdır. Bu bağlamda, diğer yasaların yanında, ülke topraklarını küçülmüşluktan, parçalılıktan ve dağınıklıktan kurtaracak, çağdaş arazi toplulaştırma yasası hızlı biçimde yasalaşmalı, uygulaması ülke düzeyinde yaygınlaştırılmalıdır. Bu yasa ile sadece tarım arazilerinin yeniden düzenlenmesiyle yetinmeyip, kırsal yerleşim yerlerinin de yenilenmesi ve yaşanabilir duruma getirilmesi, tarımsal işletmelerin modernleşmesi ve büyütülmesine olanak sağlayan önlemlerin de alınması hedeflenmelidir (Anonim 2002:11-26). Bu bağlamda örneğin tarımla uğraşmayanların, arazilerini terk etmiş ya da satmak isteyenlerin arazileri, arazi toplulaştırması çerçevesinde piyasa bedelleri üzerinden satın alınarak hazine arazileri ile birlikte üretici durumundaki çiftçilere uzun vadeli satılmaları yoluyla işletmelerin büyütülmesi, iyi değerlendirilemeyen arazilerin yeniden üretime kazandırılması sağlanmalıdır (Neugebauer, Gressler, 2003:9-11).

- Tarımda verim ve verimliliğin yükseltilmesi amacıyla potansiyel su kaynaklarının geliştirilmesi ve tarım arazilerine ulaştırılmasına özel önem verilmelidir. Sulama, arazi toplulaştırması ve tarla içi hizmetleri birlikte düşünülerek hem proje maliyetleri azaltılmalı, projelerin etkinliği

Entegre
kırsal alan
planlamasının
temel
elemanları
ise arazi toplu-
laştırması, köy
yenilemesi
ve diğer
yapısal
sorunların
çözülmesi
olarak kabul
edilmektedir.

arttırılmalı, hem de işletmecilik ve sulama yönetimi kolaylaştırılmalıdır.

- Arazi toplulaştırması ile çalışma ve yaşama ortamı iyileşen işletmelere modern üretim yapma yönünde destekler verilmeli, işletmelerde parçalanma yerine büyümeye yönelik özendirici önlemler alınmalıdır.

- Yeni bir miras yasası ile tarım arazilerinin mirasçılar arasında parçalanmasına mutlaka son verilmeli, böylece işletmelerde güvenin ve sürekliliğin yaratılması sağlanmalıdır.

- Ülke topraklarının ayrıntılı envanterlerine hız verilmeli, iklim, toprak özellikleri, sulama durumu ve pazarlama potansiyeli de gözetilerek üretim planlamaları yapılmalıdır.

- Tarımda uzun süreli arazi ve işletme kiralması yasal dayanağa kavuşturulmalıdır. Böylece tarımla uğraşan işletmelere, daha büyük alanları uzun süreli olarak işleme ve değerlendirmeye, buralara öz kaynakla yatırım yapma olanağı yaratılabilir, dolaylı olarak da işletmelerin büyütülmeleri gerçekleştirilebilir.

- Tarımda uzman işletme yaratmaya yönelik destekler artırılmalıdır. Hayvancılığın köy merkezlerinden çıkarılarak tarım arazilerinin bulunduğu yerlere götürülmesindeki engeller kaldırılmalı, buralara alt yapı hizmetleri götürülmelidir. Modern hayvancılık işletmelerinin tarım arazileri-

nin bulunduğu yerlerde kurulmasını engelleyen hırsızlık sorunlarının üzerine gidilmeli, bu tür hırsızlıkların kesinlikle organize suç kapsamına alınarak caydırıcılığın yaratılması gerekmektedir.

- Üreticilerin kendi sorunlarına sahip çıkma, üretim ve pazarlamada etkinliklerini artırma yönünde birleşme ve örgütlenmeleri teşvik edilmelidir.

- Kırsal yerleşimlere yönelik yeni bir yönetim yapısı geliştirilmelidir. Bugünkü durumda köy merkezlerinde dinamik değişimi yaratacak, yasal yetki ile donatılmış bir sorumlu yoktur. Muhtarlık sistemi çağdaş köy yaşamının gereksinimini karşılamamaktadır. Muhtarlığın yerini alacak, köy sorunlarına yanıt verecek, Avrupa Birliği'ndeki uygulamalara paralel "köy grupları belediye sistemi" tartışılmalı ve pilot bölgelerle başlamak üzere kısa sürede hayata geçirilmelidir.

- Kırsal alanın yapısal sorunlarını bir bütün olarak çözecek, yeterli teknik ve parasal kaynağı bulunan bir kuruluş yoktur. Çeşitli hizmetler bugüne kadar farklı kuruluşlarca dağınık biçimde götürülmüştür. Yapılan çalışmalarda ise kaynak israfı vardır, kurumlar arası eşgüdüm sağlanamamaktadır. Yeni yasal düzenlemeler çerçevesinde tarımda strateji planını ve organizasyonu üstlenecek yetkili bir kurumun yaratılması, yeterli uzman personel ve kaynakla desteklenerek ülke çapında kırsal kalkınmaya yönelik uygulamaya geçilmesi gerekmektedir.

Üreticilerin
kendi
sorunlarına
sahip çıkma,
üretim ve
pazarlamada
etkinliklerini
arttırma
yönünde
birleşme ve
örgütlenmeleri
teşvik
edilmelidir.

Kaynaklar

Anonim (2002). Sonderheft Leitlinien Landentwicklung, Beispiele zur nachhaltigen Entwicklung im Ländlichen Raum, Schriftenreihe des Bundesministers für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, s. 11-26.

Anonim (2005). Türkiye'de Arazi Parçalılığı, Tarımsal İşletme Durumları Ve Arazi Toplulaştırma Çalışmaları, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 17.S.

Bochard, K., T. Köttler, G. Schäfer und M. Schaloske, (1990). Landentwicklung in Rheinland-Pfalz, Untersuchungen über künftige Zielsetzungen und Aufgabenschwerpunkte für die Entwicklung des ländlichen Raumes, Institut für Städtebau, Bodenordnung und Kulturtechnik der Universität Bonn, 156s.

Glück, A., (1995). Politik für ländliche Räume in Bayern, Die Zukunft des ländlichen Raumes und der Ländlichen Entwicklung, Work-

shop an der Technischen Universität München, Heft 17/1996, s. 7-19.

Klaus, M., (2003). Nachhaltigkeit durch Landentwicklung-Stand und Perspektiven für eine nachhaltige Entwicklung, Lehrstuhl für Bodenordnung und Landentwicklung, Institut für Geodäsie, GIS und Landmanagement, TU München, 308 S.

Neugebauer, H., B. Gressler, (2003). Modellvorhaben "Nachhaltige ländliche Entwicklung durch Umnutzung funktionsloser landwirtschaftlicher Gebäude", Bericht zur Landentwicklung, Ministerium für Landwirtschaft, Naturschutz und Umwelt, s. 9-11.

Popp, H.W., (1996). Anforderungen an die Politik für den ländlichen Raum, Die Zukunft des ländlichen Raumes und der Ländlichen Entwicklung, Workshop an der Technischen Universität München, Heft 17/1996, s. 19-41.

türkiye'de tarımın çöküşünü kabullenecek miyiz?

Giriş

Dünyada ve Türkiye'de kırsal kesim ve tarım neo-liberalizmin büyük bir tehdidi altında. Türkiye köylülerinin büyük bir kısmının kentlerde iş bulamayacağı bilindiği halde, tarımı bırakması isteniyor. Buğday, et, süt üreticileri başta olmak üzere birçok köylü; düşük verimler nedeniyle bu tehdidin merkezinde. Dünyada varolduğu iddia edilen "serbest ticaretin" bütün sorunlarımızı çözüm bulacağı, buğday, et, süt ithal edilerek, meyve, sebze ihraç edilerek küreselleşmeye uyum sağlayabileceğimiz iddia edilmekte. Bu yazıda bunların ne kadar doğru olduğu ve bu saldırıya karşı neler yapılabileceği tartışılacak.

Açlık, Tarımsal Üretim Artışı ve Endüstriyel Tarım

Dünya'da açlık konusu her platformda sık dile getirilir. Bazı çevreler bu söylemlerden yarar sağlamayı da düşünür. Örneğin tarım alanında çalışan uluslararası firmalar bunlar arasındadır. Dünyada açlık gerçekten vardır. Ancak bu besin üretiminin azlığından kaynaklanmamaktadır. Bununla ilgili veriler aşağıda verilecektir. Ancak burada hemen uyaralım ki eğer Dünyada endüstriyel üretim bu şekilde denetimsiz sürerse ve önlem alınmaz ise küresel ısınmanın yol açacağı çölleşme sonucu gerçekten açlık sorunu bugünkünden çok büyük boyutlarda ortaya çıkabilir. Küresel ısınmayı durdurabilmek için ABD'nin imzalamayı reddettiği Kyoto Protokolü gibi belki en az on girişim yapılması gerekiyor. Tarımda bu küresel ısınma ve kirlenmede rol oynamaktadır. Endüstriyel tarım dediğimiz sanayi girdilerine (kimyasal gübre, kimyasal mücadele ilaçları vb.) dayalı üretime son vermemiz gerekmektedir. Bu konuyu şimdilik bir kenara bırakalım.

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) verilerine göre Afrika kıtası dışında bütün kıtalarda kişi başına gıda üretiminin artmış olduğu görülmektedir. (Bkz: çizelge 1) 1961'e göre 2004'de Dünyada kişi başına besin üretimi yüzde 34, ABD'de yüzde 41, Türkiye'de yüzde 6, Avrupa Birliği'nin 15 ülkesinde yüzde 37, Asya'da yüzde 91 artmış, Afrika'da yüzde 4 azalmıştır. Kıta olarak Afrika'nın durumu kötüdür. Şüphesiz açlık Afrika dışında da geniş ölçüde görülür. ABD'de bile milyonlarca yoksul insan açtır veya

kötü beslenmektedir.

Dünyadaki açlık gıda üretiminin azlığından kaynaklanmamaktadır. Açlığın temel nedeni başta yoksul ülkeler olmak üzere bütün ülkelerdeki (ABD ve gelişmiş diğer G7 ülkeleri dahil) yoksulların gelirinin düşüklüğüdür. Dünyadaki gelir dağılımının kötülüğüdür.

Dünya Sağlık Örgütü'nün kabullerine göre ortalama bir insanın günde 50 gram toplam protein, 17 gram kaliteli protein (bunun çoğu hayvansal besinlerden) ve 2000 kalori tüketmesi sağlıklı yaşamı için yeterlidir. FAO verilerini temel alarak yaptığım hesaplara göre ortalama olarak ABD yurttaşı ihtiyacından iki misli fazla toplam protein, beş misli fazla hayvansal protein, iki misli fazla da enerji tüketmektedir. Bunların ortalama olduğunu, ve birçok ABD yurttaşının aç olduğunu dikkate alırsak en zengin kesimin ihtiyacının çok daha fazlasını tükettiğini ve şişmanlıktan patlamak üzere olduğunu görebiliriz. İlginçtir, Uganda gibi ülkelere bile çoğu yılda ortalama çok fazla açlık olmadığını göstermektedir. Şüphesiz bu ülkelere de dağılım çok kötüdür ve milyonlarca insan açtır. Öte yandan da Avrupa Birliği gibi ülkelere besin stokları büyümekte, çözümlerden biri olarak süt tozları hayvan yemlerine karıştırılmaktadır.

Hemen belirtelim ki dünyada besin üretimini artırmak için gelişmiş ülkeler elli yıla yaklaşan bir süredir büyük miktarlarda tarım destekleri yapmaktadır ve bu destekler hala gelişmekte olan ülkelere de büyümektedir. Örneğin Avrupa Birliği 1963'lerden bu yana desteklerini sürdürmektedir. Bu destekler sayesinde Çizelge 2'de görüldüğü gibi 1960'larda kendine yeterli olmayan Avrupa Birliği ülkeleri bugün sebze, meyve ve yağlı tohumlar dışında büyük üretim fazlaları vermektedir. İkinci Dünya Savaşı sırasında açlık çeken Avrupa ülkeleri bu nedenle AB'de tarımda temel hedef olarak kendine yeterliliği belirlemişlerdir. Aynı olay ABD'de gerçekleşmiştir. 2000 yılında ABD buğdayda yüzde 169, soya fasulyesinde yüzde 156 kendine yeterlidir. Ancak şimdi gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelerin kendine yeterliliklerine karşı çıkmaktadırlar.

Gelişmekte olan ülkelere besin üretimi artışı; "yeşil devrim" denilen geliştirilmiş buğday, çel-

Tayfun Özkaya *

Dünyada besin üretimini artırmak için gelişmiş ülkeler elli yıla yaklaşan bir süredir büyük miktarlarda tarım destekleri yapmaktadır ve bu destekler hala gelişmekte olan ülkelere de büyümektedir.

tik ve mısır tohumları ile kimyasal gübre ve ilaçların kullanımına dayanmaktadır. Bunun bedeli ise azalan biyoçeşitlilik, kirlenen çevre olmuştur. Çin'de 1949'da 10.000 çeltik çeşidi varken 1970'lerde sadece 1.000 adedi kalmıştır. (Norberg-Hodge, Goering, Page, 2001:17) Örneğin Tayland'da 1990'da dört çeltik çeşidi ekiliş alanının yarısını kaplamıştı. Bir yıl sonra direnç kazanan bir kahverengi çekirge, biyoçeşitliliğini kaybetmiş Tayland pirinç alanlarını tahrip etmiş ve 400 milyon dolar değerindeki 2,5 milyon ton üretim kaybına neden olmuştur. (Douthwaite, 2002:186) Ayrıca gelişmekte olan ülkelere yeşil devrimin etkileri daha çok ovalarda olmuş, verimi arttırmayan yoksul köylüler düşen ürün fiyatları nedeniyle daha da yoksullaşmışlardır.

Endüstriyel tarım; toprak, su, tarım ürünlerinde yarattığı kirlenme ile hem Dünyada hem de ülkemizde yaşam üzerinde ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Tarımın dünyada sera gazlarının yüzde 20-30 arasını ürettiği saptanmaktadır. Bu oran metan emisyonunda yüzde 44, karbondioksit emisyonunda ise yüzde 20'dir. (FAO, 2000) Durum çok ciddidir ve endüstriyel tarım kesinlikle sürdürülemez durumdur. Aynı zamanda çiftçiler endüstri kökenli girdiler satın alırken ve ürünleri işleme sanayilerine satarken bu kesimlere önemli kaynaklar aktarmakta ve üretimi sürdürmekte zorlanmaktadır. Çiftçiler çok yönlü bağımlılıklar altındadırlar. Yalnızca iki firma dünya hububat ticaretinin yüzde 70-80'ini kontrol etmektedir. Beş tarıma dayalı firma dünya tarımsal ilaç piyasasının üçte ikisini, tohum pazarının dörtte birini, transgenik tohum pazarının tamamını kontrol etmektedir. (Norberg-Hodge, Merrifield ve Gorelik, 2000:89-91) İşlenmiş ürünlerin tüketicileri de ekonomik anlamda zarar görürken, sağlıklı besinler tüketememektedirler.

Bunlara çözüm olarak önerilen organik tarım; ülkemizde uygulandığı şekliyle, başlangıcı ve gelişmesi itibarıyla gelişmiş batılı firmaların

patronajı altında yürütülmekte ve tarımsal üretimde yeni bir paradigma olmaktan çok, zengin ülkelere dışsattım ürünleri üretmek olarak algılanan bir seçenek olarak kabul edilmektedir. "Düşük endüstriyel girdiye dayalı sürdürülebilir tarım" seçeneği ise anlayış olarak ve uygulama olarak Türkiye'de çok zayıftır. "Sürdürülebilirlik" kavramının içi Türkiye'de ve Dünyada boşaltılmaya çalışılmaktadır. "İyi tarım uygulamaları" adı altında denetimli bir endüstriyel tarım "sürdürülebilir" olarak kabul ettirilmeye çalışılmaktadır. Şüphesiz Türkiye'de şu anda zayıf denetimli ve düşük düzeyde bilgi ile yapılan tarımsal üretime göre bu da tercih edilir. Ancak "düşük düzeyde endüstriyel girdiye dayalı, sürdürülebilir tarım" modeli, hedef olarak endüstriyel girdileri en aza indirmeye çalışır ve tarımın şirketleşmesine karşı durur. Daha geniş bir anlayışla ise "permakültür" hareketi tarımın da içinde olduğu bütün yaşamı sürdürülebilir kılma çabası içindedir.

Türkiye'ye Tarım Politikası İhracı: ARIP

1980 sonrası gelişmiş batılı ülkeler büyük miktarlarda stok oluşturdıkları tarım ürünlerini ihraç etmek için kendi aralarında rekabet yaptılar, bazen tarım ürünlerini politik silah olarak kullandılar. En sonunda üretimi kısmak ve düşen ihrac fiyatlarından kurtulmak istediler. İşte bu istek Dünya Ticaret Örgütünün, IMF'nin (Dünya Para Fonu), Dünya Bankasının harekete geçmesine yol açtı. Bizim gibi borçlu ülkelere tarım üretimini kısacak tarım politikaları önermeye başladılar. Nitekim Türkiye'de 2000'li yıllardan itibaren adı "Tarım Reformu Uygulama Projesi" olan ancak Tarım Bakanlığı bürokratlarının ve akademisyenlerin İngilizce kısaltması olan ARIP (Agricultural Reform Implementation Project) diye söz ettikleri bir tarım politikası uygulanmaktadır. Bunun asla reform olmayıp temel amacının tarım üretimimizi kısmak olduğu açıktır. Bu projenin dört ayağından biri olan "Doğrudan Gelir Desteği" deni-

Türkiye'de
2000'li yıllardan
itibaren adı
"Tarım Reformu
Uygulama
Projesi" olan
ancak Tarım
Bakanlığı
bürokratlarının ve
akademisyenlerin
ARIP diye söz
ettikleri bir tarım
politikası
uygulanmaktadır.
Bunun asla
reform olmayıp
temel
amacının tarım
üretimimizi
kısmak olduğu
açıktır.

Çizelge 1: Kişi başına besin üretimi indeksi (1961=100)

	Dünya	Afrika	ABD	AB (15)	Asya	Yunanistan	Türkiye
1961	100	100	100	100	100	100	100
1970	105	106	106	114	106	118	101
1980	110	92	125	132	114	145	108
1990	118	92	127	138	142	133	112
2000	129	98	139	140	181	145	112
2004	134	96	141	137	191	139	106

Kaynak: FAO, <http://faostat.fao.org>

Çizelge 2: AB (12) ülkelerinde bazı tarım ürünlerinde kendine yeterlilik (%)

	1961	2000
Buğday	75	120
Şeker (ham eşdeğeri)	75	131
Et	93	105
Peynir	97	107

Kaynak: [http:// faostat.fao.org](http://faostat.fao.org) verilerinden yararlanarak hesaplandı

len (Kısaca DGD deniyor) uygulama, üreticiye dekar başına bir ödenti yapılmasını öngörmektedir. (2004'de dekara 16 milyon TL'dir.) Bunun sonucu fiyatlar desteklenmediğinden üretim gerilemektedir. Bu gerilemeyi Dünya Bankasının kendi raporları bile kabul etmektedir. Dünya Bankası'nın "Türkiye Tarım Reformu (1999-2002) Sonuçları Değerlendirmesi" adlı raporunda şu bilgiler verilmektedir:

- 1999-2002 aralığında tarımsal GSMH 27 Milyar \$'dan 22 Milyar \$'a düşmüştür.
- Hektar başına üretim değeri (\$) olarak yüzde 28 azalmıştır.

Bütün bu sonuçlara rağmen Türkiye'ye nereden ise tek politika olarak DGD'yi dayatan gelişmiş ülkeler kendileri fiyat desteklemelerine devam etmektedirler. Nitekim ABD sadece pamukta üreticilerine 4 milyar dolar destek yapmaktadır. ABD 1998-2000 ortalaması olarak yılda 50,88 milyar dolar üretici desteği yapmıştır. (OECD, 2001) Avrupa Birliği Türkiye'nin IMF ve Dünya Bankası politikaları doğrultusunda yürümesini istemekte ancak kendisi fiyat desteklemelerine devam etmektedir. Dünyada neo-liberal çevrelerin iddia ettikleri gibi serbest bir piyasanın olmadığı pamuk örneği ele alınarak incelenebilir.

Pamukta Serbest Piyasa Var mı?

Yapılan desteklemeler ve teknolojik gelişmeler ABD'de pamuk üretimini artırmıştır. ABD'de pamuk üretimi son 30 yılda yüzde 52 artmıştır. (çevrimci: www.coton.org). Bu artışın tümünün verim artışlarından geldiği söylenemez. 30 yıl içinde ekim alanı dalgalanmakla birlikte yaklaşık aynı kalmıştır. Ancak dekar verim aynı dönemde yüzde 58 artmıştır. Aynı dönemde Türkiye'deki verim artışları daha hızlı olmuştur. Bu artışta yapılan desteklemelerin rolü çok büyük olmuştur. Aynı 30 yıllık dönemde Türkiye'nin pamuk verimi artışı yüzde 80 olmuş, ancak ekiliş alanı yüzde 15 düşmüştür. Türkiye verimi ABD'den daha yüksektir. Pamuk-

ta ABD'nin yürüttüğü politikanın incelenmesi bu aldatmacanın açığa çıkması için yeterlidir. Bu konudaki veriler OXFAM adlı bir uluslararası kuruluş tarafından ortaya konmuştur. (Watkins ve Sul, 2003)

Bu kuruluşun yaptığı yayında belirtilen hususlar Dünya Ticaret Örgütü'nün Cancun toplantısında Brezilya tarafından

dile getirilmiş ve başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkelerin aslında gerçek anlamında serbest piyasadan bile yana olmadıkları ispatlanmıştır. Birçok tarım ürünü olduğu gibi pamukta da dünyada bir serbest piyasadan söz etmek olanaksızdır. "ABD sayıları sadece 25 000 olan pamuk üreticilerine, yıllardır yaptığı gibi, 2001/2002 döneminde 3.9 milyar dolarlık bir destekleme yapmıştır. Dekara destek 569 dolar olmaktadır. Üretiminin yarısından çoğunu ihraç eden ABD'nin pamuk desteklerinin dünya pamuk fiyatlarını yüzde 26 oranında azalttığı" bu çalışmada belirtilmektedir (Watkins ve Sul, 2003).

Bu araştırmada belirtildiği gibi:

Dünya pamuk fiyatları 1990'ların ortalarından bu yana yarı yarıya düşmüştür. Bu gelişmeden özellikle Orta ve Batı Afrika'da on milyondan fazla insan etkilenmiştir. Burkina Faso, Mali ve Benin gibi ülkelerde dış ticaret gelirinin çok büyük bir kısmı pamuktan karşılanmaktadır. Hatta bu bölgede maliyetler çok düşük olduğu halde ABD'nin kendi pamuk üreticilerine yaptığı büyük destekler nedeniyle, bu ülkeler pazarlarını kaybetmekte, bu da milyonlarca insanı yoksulluğa itmektedir. Dünya'nın bu köşesinde ABD pamuk politikası açığa yol açmaktadır. ABD pamuk politikası nedeniyle Burkina Faso milli gelirinin yüzde 1'ini, ihracat gelirlerinin ise yüzde 12'sini kaybetmektedir. Diğer ülkelerde de oranlar bu düzeydedir. Bu ülkeler ABD'den aldıkları yardımdan daha fazlasını bu politikalar nedeniyle kaybetmektedirler. Örneğin Mali 2001'de ABD'den 37 milyon dolar yardım almıştır, ancak kaybı 43 milyon dolardır. ABD hem yardım etmiş görünerek bağımlılık yaratmakta, hem de net bir zarar vermektedir. Bush yönetimi Afrika'da "serbest pazarı" geliştirmek için program uygulamaktadır. Pamuk da dahil olmak üzere Afrika ülkelerinden tarımsal pazarlarını serbestleştirmeleri istenmektedir. Ancak Mali veya Burkina Faso çiftçileri dünya pazarlarına girdiklerinde yoğun bir şekilde desteklenmiş Amerikan pamuğu ile rekabet etmeye

**Dünya
pamuk fiyatları
1990'ların
ortalarından bu
yana yarı yarıya
düşmüştür.
Bu gelişmeden
özellikle
Orta ve Batı
Afrika'da on
milyondan
fazla insan
etkilenmiştir.**

Çizelge 3: Almanya ve Türkiye'de 2002 yılında buğdayda çiftçi eline geçen fiyatlar, destekleme ve ihrac fiyatları (\$/ton)

Almanya'da çiftçi eline Destek hariç geçen fiyat	Destek hariç	106
	Destek dahil	172
Türkiye'de çiftçi eline geçen fiyat	Destek hariç	151
	Destek dahil	192
Dünya ihrac fiyatı		127

Kaynaklar: faostat.fao.org ve Gökhan Günaydın, Tarım Haftası 2003, ZMO

zorlanmaktadır. Bu politika ABD'de de küçük üreticileri değil pamuk baronlarına daha çok hizmet etmektedir. ABD pamuk üreticilerinin en büyük yüzde 10'u 2001 yılında desteklerin yüzde 73'ünü almaktadır. En yukarıdaki yüzde 1, tüm desteğin dörde birini almaktadır. Afrika ülkeleri bu haksız rekabete seslerini çıkaramamaktadır. Bu ülkelerin biri tarafından Dünya Ticaret Örgütüne yapılacak bir şikayet başvurusu karşısında ABD tek taraflı kararı ile gıda yardımını derhal çekebilir. Bu ülkelerin nüfuslarının yansı yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır." (Watkins ve Sul, 2003)

ABD ayrıca Türkiye de dahil olmak üzere, pamuk ithal eden ülkelerde GSM kredisi diye anılan krediler dağıtarak pamuğunu pazarlamaktadır. Bu da serbest piyasayı bozmaktadır.

Ülkemizde pamuk üreticileri Afrika kadar dramatik olmasa da aynı politika yüzünden zarar görmektedir. Pamuk fiyatları Türkiye'de de ABD destekleri nedeniyle düşük kalmaktadır. Yıllardır Türkiye geniş pamuk ekilebilecek alanlara rağmen pamuk ekimini azaltmakta ve başta ABD'den, ikinci sırada Yunanistan'dan olmak üzere pamuk ithalatı yapmaktadır. Türkiye Dünyada son yıllarda en büyük pamuk ithalatçısı ülke olmuştur. (İzmir Ticaret Borsası, 2002)

OXFAM'ın çalışmasında dikkatli geçen diğer bir nokta da ABD pamuk maliyetlerinin Afrika ülkelerinden çok yüksek olmasıdır. Örneğin ABD maliyeti Burkina Faso'nun 3.5 katıdır. Türkiye Tarım ve Köyşleri Bakanlığı Pamuk Çalışma Grubu ve National Cotton Council of America adlı kuruluşu (çevrimiçi: www.cotton.org) verilerine göre 2001 yılı ABD'nin kilogram maliyeti dolar bazında Burkina Faso'nun 3.48 katıdır. 2002 yılında Ege Bölgesi lif pamuk maliyeti ABD'nin maliyetinin yüzde 72'si düzeyindedir. Ancak 2003 yılında dolar kurunun düşmesi nedeniyle Türkiye lif pamuk maliyeti 1.72 dolar düzeyine çıkmaktadır. Maliyetlerimiz ABD'den yüksek değildir. Verimlerde ise ABD sadece Afrika ülkelerini geçebilmektedir. 1999/2003 arasındaki beş yıllık ortalamaları alarak yaptığımız hesaba göre; ABD ve

rimi Burkina Faso'nun yüzde 86 üzerindedir. Ancak Afrika ülkeleri ya çok az kimyasal ilaç ve gübre kullandıkları veya hiç kullanmadıkları için maliyetleri ABD'den daha düşüktür. ABD'nin dekara verimini Türkiye ve diğer pamuk üreticileri ile karşılaştırsak durumu kötüdür. ABD pamuk verimi Türkiye'den yüzde 40, Çin'den yüzde 33, Yunanistan'dan yüzde 30 azdır. Türkiye verimi sadece İsrail'den yüzde 17 ve Avustralya'dan yüzde 23 azdır. İsrail pamuk ekiliş alanı Türkiye'nin 55'de biridir ve ileri teknikler uygulanmaktadır. Örneğin çok yüksek oranda damlama sulama uygulanmaktadır. Avustralya ekiliş ülkemizinkinin yarısından biraz fazladır. İleri teknikler uygulamaktadır. Ayrıca hem İsrail hem de Avustralya'da tropik koşullar verimi yükseltmektedir. Kısacası Türkiye'nin verimi ve maliyeti iyidir. Ancak bununla yetinilmemel, yeni atılımlar yapılmalıdır.

Pamukla ilgili durum Dünyada gerçek bir serbest piyasanın olmadığını ve genel propagandanın tersine gelişmiş ülkelerin en fazla destek yaptıklarını ortaya koymaktadır.

Buğdaydaki Durum

Türkiye'de verimi düşük olan ve neoliberal çevrelerin çokça eleştirdiği buğdayı ele alarak durumu tekrar inceleyelim. Prof. Dr. Mehmet Altan Birgün Gazetesinde, 30 Ocak 2005'de "Kendi iç pazarımızda buğdayın tonu 250 Dolar ama dünya pazarında buğdayı 125 Dolar'a alıyorsunuz. Dünya fiyatları ile irtibatı kopmuş, devlete göre geçiren bir tarım kesimi var bizde." demektedir. Bu çevrelere göre buğday ithal etmek ve bunu üretmekte olan köylüleri kentlere göndermek en iyi çözümdür. Çizelge 3'de 40 yılı aşkın süredir yüksek oranda desteklenen ve verimliliği artırılmış bulunan Alman çiftçisinin 2002 yılında desteklerle Türkiye çiftçisine yakın bir fiyat elde ettiğini ve destek dahil eline geçen fiyatın dünya ihrac fiyatından daha fazla olduğunu görüyoruz. Şüphesiz Alman çiftçisinin verimi ve işletme genişliği daha da fazladır. Bu da oldukça iyi bir gelir elde etmesini sağlar. Verimin yüksekliği kısmen Almanya'daki iklime bağlıdır ve bu açıdan

Pamukla ilgili durum Dünyada gerçek bir serbest piyasanın olmadığını ve genel propagandanın tersine gelişmiş ülkelerin en fazla destek yaptıklarını ortaya koymaktadır.

bekli de hiçbir zaman verimimiz o düzeye ulaşamayacaktır. Verimin diğer nedeni de kimyasal gübre ve ilaç kullanımına bağlıdır. Bu üretim biçimi ise sürdürülebilir değildir.

Piyasa ve Ölçek Fetişizmi

Ülkemizde ve dünyada serbest piyasa fetişizmi çok güçlüdür. Dünya Ticaret Örgütü aracılığı ile endüstriyel tarım modeli ile yoğun girdi kullanan, çevreyi kirleten ve yoğun desteklemelerle üretim yapan gelişmiş ülkeler; gelişmekte olan ülkelerin şu ana kadar kısmen gümrüklerle korunan pazarlarını açarak tarımsal ürünlerine pazar bulmak istemektedirler. Bu gerçekleştiğinde "gelişmiş ülkelerdeki 750 milyon çiftçi, gelişmekte olan ülkelerdeki 2,5 milyar çiftçiyi işsiz bırakacaktır" (Boratav, 2005). Walden Bello durumu şu şekilde açıklamaktadır:

"Tarım anlaşmasını imzalayarak kalkınmakta olan ülkeler; kendi pazarlarını açmayı kabul ederken, büyük tarımsal süper güçlerin desteklenmiş tarımsal üretimlerine dayalı sistemlerini pekiştirdiklerini, bunların büyük üretim fazlalarını dampinglerle kendi pazarlarına süreceklelerini, böylelikle kendi küçük üreticilere dayalı tarımlarını tahrif edebileceklerini anladılar. Sayılar kendileri konuşabilir: OECD ülkelerinde tarım destekleri düzeyi Dünya Ticaret Örgütü doğduğunda 1995'te 182 milyar dolar iken, 1997'de 280 milyar dolara, 1998'de 362 milyar dolara yükseldi." (Bello, 2002:72)

Türkiye için de durumun pek farklı olduğu söylenemez. Türkiye'nin Avrupa Birliği karşısında sebze, meyve, koyun eti gibi bazı ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğü bulunmaktadır. Ancak buğday, arpa ve süt ve et siğirciliğinde verimler düşüktür. Rekabet şansı zayıftır. Neo-liberallerin Türkiye'deki köylüleri kentlere göndermek ve bizde pahalı olan besinleri ithal etmek düşüncesi çok fazla tutarsızdır. Birincisi Türkiye yüksek düzeyde buğday, et ve süt ürünleri ithal ettiğinde bunların fiyatları hızla yükselecektir. İkincisi bu ürünleri ithal etmek için döviz nereden bulunacaktır. Bütün buğday alanlarının ve meraların sebze, meyve alanlarına dönüşeceğini herhalde iddia etmeyeceklerdir. Üçüncüsü kentlere gönderilecek olan köylüler nasıl iş bulacak, bunlar için kentsel altyapıyı devlet nasıl gerçekleştirecektir. Bu politika gerçekleşirse neler olacağını bilmek isteyenler şimdiden Brezilya ve Arjantin'in kentlerindeki çoğu kartondan olan gecekondulara bakabilirler. Türkiye'de henüz bu düzeyde bir sefaletle varmadık. Ama gidüş ne yazık ki bu yöndedir.

Türkiye'de ve Dünyada köylü işletmelerin ortadan kaldırılmaları için gerekçe ölçek ekonomi-

lerine dayandırılmaktadır. Bu ölçek fetişizminin gerçeklerle ilişkisi çok zayıftır. Geçmişte süt siğirciliğinde kriz olduğunda kapananlar önce büyük işletmeler olmuştur. Köylü işletmeleri hayvan sayısını azaltmakla birlikte üretime devam etmişlerdir. Köylü işletmeleri daha yoğun emek kullanırlar ve/veya yoğun emek gerektiren sebze, meyve gibi ürünleri ve hayvancılığı seçerler. "Bu nedenle köylü işletmelerinde alan verimliliği daha yüksektir. Ancak emek verimliliği böyle olmayabilir. Hangisi dikkate alınmalıdır? Doğrusu toplam faktör verimliliğinin alınmasıdır. Katma değer veya net gelir, sosyal fırsat maliyetleri ile değerlendirilmiş olan üretim faktörlerinin toplamına bölünmelidir. Emek gelişmekte olan ülkelerde kırsal alanda daha bol olduğundan ve dolayısıyla fırsat maliyeti düşük olduğundan, buna karşılık toprak ve sermaye daha az olduğundan ve bu nedenle daha yüksek bir fırsat maliyeti olduğundan küçük işletmelerin daha yüksek bir toplam faktör verimliliği olması normaldir". (Griffin, K., A. Rahman Khan ve A. Ickowitz, 2002:10) Küçük işletmelerin ölçek sorunu, daha üst aşamalarda özel girişimlerin, kamu yatırım ve hizmetlerinin ve kooperatiflerin yardımıyla aşılabilmektedir. Örneğin eğer makineler kiralanarak kullanılabilirse veya makine parkları geliştirilebilirse, devlet sulama kanalları ve diğer tarım hizmetlerini iyi götürebilirse ve kooperatifler iyi örgütlenebilirse köylü işletmelerinin pekala verimli çalışması mümkündür. İsrail'de gördüğüm bir moşav kooperatifinin bulunduğu köyde öğretime ait küçük bir kümeşte kooperatifin desteği ile aynı kaliteli yemler kooperatif tarafından kümeşe getiriliyor ve yemliklere dolduruluyor, yumurtalar kooperatif tarafından alınıp, ihraç ediliyordu. Bu küçük kümeşte teknoloji ve verimlilik diğer büyük kümeşlerle aynı idi. Öğretmen kooperatifin girdi, pazarlama ve teknolojik gelişmede sağladığı destek ile kümesin işlerini kolaylıkla ve yüksek verimlilikle yapabilmekte idi.

Küreselleşmenin Çok Yanlı Saldırısı

Çiftçi ve köylü çok yanlı bir saldırı altında. Çoğu metropol ülke sermayesi güdümündeki uluslararası süper market zincirleri tarım üreticilerini kısıvrak yakalıyor. Bizden daha örgütlü Amerikan tarım üreticileri bile bu zincirlerin önerdiği düşük fiyatlar nedeniyle bunalıyor. Büyük şirketler anlaşmalı tarım modeliyle çiftçiye istediği fiyatı empoze edebiliyor.

Girdi üreten büyük tarım tekelleri GDO'lu tohumlarla üreticileri her yönden kısıvrak yakalamaya çalışıyor. Artık onların GDO'lu tohumlarını seçerseniz, gene onların önerdiği ve ancak o tohumla uyumlu ot öldürücüsü ilacı da

Türkiye'de ve Dünyada köylü işletmelerin ortadan kaldırılmaları için gerekçe ölçek ekonomilerine dayandırılmaktadır. Bu ölçek fetişizminin gerçeklerle ilişkisi çok zayıftır.

almak zorunda kalıyorsunuz.

Tarım ürünleri artık işlenerek üreticilere iletiliyor. Giderek daha çok sayıda insan fast food restoranlarında beslenmeye başlıyor. Reklam aracılığı ile küçük yaştan insanlar belli lezzetlere alıştıyorlar. Bu fast food yiyecekleri insan sağlığına zararlı oluyor. Artık çiftçi ürünlerini çok ucuza bunlara satıyor ve bazı çocuklar doğal gıdaları tanımıyorlar bile. Tüketiciler gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere de çoğu yoksullar da dahil olmak üzere şişmanlamakta, katkılar ve zararlı maddelerle yüklü hazır gıdalarla zehirlenmektedirler.

IMF ve Dünya Bankası önerileri ile Türkiye'de gübre, yem üreten, süt, et işleyen bütün KİT'ler özelleştirildi. Yakında araştırma enstitülerinin çoğu kapatılacak. Tohumları artan oranlarda yurt dışı dünya tekellerinden alacağız. Sulama sistemlerinin özelleştirilmesi yakındır.

Savunma ve Karşı Atak

Şirketlerin küreselleşmesi ve neo-liberalizmin saldırısı çiftçiye ve tüketiciye yönelik olarak çok yönlü olmaktadır. Savunma ve karşı mücadele de çok yönlü olmak zorundadır. Eskiden Türkiye'de gerçek bir toprak reformu yapmak istemeyenler tarım reformundan söz ederlerdi. Bu gün ise aynı çevreler dağıtılacak toprak kalmadığından ve küreselleşme çağında rekabet etmek ve tarımsal yapılarımızı geliştirmiş ülkelere açmaktan başka çare olmadığını söylemektedirler. Toprağın az sayıda elde toplanması olgusu halen devam etmektedir ve bu gerek yoksulluğu gerekse de üretimi geriletken, endüstriyel tarımı savunan bir yapı oluşturmaktadır. Ancak bugün yalnızca toprak dağıtım sorunu çözmeyecektir. Aslında dünya toprak reformu deneyimleri toprak dağıtım ile birlikte diğer etkenlerin birlikte uygulanmasının başarıyı artırdığını ispatlamaktadır. Örneğin Tayvan, Güney Kore, Çin toprak reformu deneyimleri, tarımı destekleyerek, kırsal kalkınma ile birlikte yapılan toprak dağılımının tarımsal üretimi artırdığı, yoksulluğu azalttığı ile ilgili sağlam bilgiler getirmektedir. (Griffin, Khan ve Ickowitz, 2002:41)

Geçen yüzyılda Dünyada yapılan toprak reformlarının bazıları sosyal değişimin önüne bir set oluşturmak için (Tayvan ve Güney Kore gibi) bazıları da Küba, Çin, Nikaragua gibi kapitalizmi aşmak amacıyla yapılmıştır. Çin, Vietnam, Küba gibi ülkelere daha sonraları dağıtılan topraklar kolektifleştirilmiştir. Bu ülkelerde kolektifleştirmenin kamusal mülkiyet olarak değil, işçiler adına iktidara el koyan bir yönetici kesimce yönlendirilmesi verimsizlik ve sömürüye yol açmıştır. Çin'de 1978'lerden başlayarak, Vietnam'da 1993'lerden sonra kolektif tarımdan geri dönüşüm, topraklar tekrar ailelere dağıtıl-

mıştır. Bugün Dünyada başarılı kolektif sistemlere sahip, çok özel politik ve sosyal bir ortamda olmak üzere kapitalist kesimden kibutzları ile İsrail, ve sosyalist kesimde ise Sovyetler Birliğinin çöküşü sonrasında devlet çiftliklerinin çoğunu kooperatifleştiren, devlet çiftliklerinde yönetime katılmaya geçen, bir miktar da aile tarımına yer açan, endüstriyel tarımı terk ederek, organik ve sürdürülebilir tarım seçeneklerini uygulayan Küba kalmıştır. (Griffin, Khan ve Ickowitz, 2002:35; Xiaoshan, 2002:491; Thinh, 2002:503; Erdil, 2003:54-61)

Bugün veya gelecekte yapılacak bir toprak reformunda toprak dağıtımı ile birlikte tüketicilerle dolayısıyla bütün toplumla bir ittifak öngörülmelidir. Neo-liberalizm ve şirket küreselleşmesi sadece çiftçileri veya tarım işçilerini değil bütün tüketicileri tehdit etmektedir. Öncelikle gerçekte olmayan "serbest rekabet" değil "besin egemenliği" temel ilke kabul edilmelidir. (Tolios, 2005). Dünya Bankası veya Avrupa Birliği'nin dayatmaları kabul edilmemelidir, her ülkenin bu arada Türkiye'nin de tarımsal sistemlerini korumak ve kendi gıda ihtiyacını karşılamak hakkına sahip olduğu kabul edilmelidir. Bu kabul edilmediği, gümrüklerimiz açıldığı takdirde örneğin Doğu Anadolu'da ve Güneydoğu Anadolu'da toprak sahibi olan çiftçiler AB rekabeti ile hayvanı besleyemez, buğday üretemez hale geleceklerdir. Besin egemenliği, içine kapanma, otarşi değildir. Uluslararası ticaret herkese yarar getirecek şekilde yapılmalıdır. Ancak her ülke kendi tarım sistemini yıkımdan koruma hakkına sahip olmalıdır. Besin egemenliği (food sovereignty) bireylerin, toplulukların ve ülkelerin kendi besinlerini üretebilmeleri ve tarım politikalarını belirleyebilme hakkı olduğunu kabul eden bir düşüncedir. Bu görece olarak yeni bir kavramdır ve yerel topluluk ve devletlerin işletme ve besin politikaları üzerinde daha çok kontrollerini öngörür. Besin egemenliği kavramı 1996-2002 yılları arasında Dünya Besin Zirvesi'nde aktif olan bazı sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarına dayanmaktadır. Kendisini köylü kuruluşlarının uluslararası hareketi olarak tanımlayan Via Campesina dämpinglere karşıdır ve Tarımsal Ticaret Enstitüsü gibi ABD merkezli sivil toplum kuruluşları ile birlikte kavramı tarımsal ticaretin liberalleşmesine karşı bir duruş olarak koymuştur. Besin egemenliği küçük ölçekli sürdürülebilir tarımı korumaya olan ihtiyacı vurgular. Bunu ulusal besin pazarlarını; dämpingler gibi yolları kullanan adil olmayan ticaretten koruyarak, çiftçilerin toprak ve kredi gibi kaynaklara sahip olmasını geliştirerek, genetik, toprak ve su kaynakları üzerindeki haklarını, şirketlerin haklarına karşı koruyarak yapar. (Via Campesina, 2003)

Organik, "düşük endüstriyel girdiye dayalı sür-

Şirketlerin
küreselleşmesi
ve neo-
liberalizmin
saldırısı
çiftçiye ve
tüketiciye
yönelik
olarak çok
yönlü
olmaktadır.
Savunma
ve karşı
mücadele
de çok yönlü
olmak
zorundadır.

dürülebilir tarım" ve permakültür seçenekleri yaygınlaştırılmalı ve endüstriyel tarımdan bir an önce vazgeçilmelidir. Aksi takdirde çiftçiler kazandıklarının çoğunu endüstriyel girdi üreticilerine teslim edecekler, tüketiciler zararlı besinlerle beslenecek, doğanın tahribinin önüne geçilemeyecektir. Yerel toplumlar genetik kaynaklarına sahip olmalı, devlet kurumları da bunu desteklemelidir. Araştırmalar çiftçiye ve tüketicilere dönük olmalı, çiftçinin araştırmalara en başından itibaren katılacağı "katılımcı araştırma yaklaşımı" bütün araştırma enstitülerinde ve fakültelerde kabul edilmelidir. (Özkaya, Karaturhan, Boyacı, 2003:187-188) Hem ülkenin hem de bölgelerin besin açısından olabildiğince öz yeterliliğe ulaşmasına gayret göstermelidir. Blyoçeşitlilik gerçekleştirilmeye veya sürdürülmeye çalışılmalı, hayatın patentlenmesine karşı çıkılmalıdır.

Bütün ülkede kooperatifler desteklenmeli, bu kurumların girdi üretiminden, ürünleri işlemeye, pazarlamadan, finansman ve bankacılığa kadar her alanda çalışması için önlemler alınmalıdır. Demokratik ilkelere göre çalışan kolektif işletmeler de özendirilmelidir.

Kaynaklar

- Bello, W. (2002) *Dejglobalization: Ideas for a new World Economy*, Fernwood Publishing, Halifax, London'dan aktaran: Buckland, J. *Ploughing Up the Farm* (2004) Zed Books, Manitoba. S.113.
- Boratav, K. (2005) *Toprak Reformu Kongresi Bildirisi*, Ziraat Mühendisleri Odası ve Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Şanlıurfa (Samir Amin'den aktarma).
- Douthwaite, B. (2002), *Enabling Innovation- A Practical Guide to Understanding and Fostering Technological Change*, Zed Books, London.
- Dünya Bankası (2004) *Türkiye Tarım Reformu (1999-2002) Sonuçları Değerlendirmesi*, Ankara.
- Erdil, A. (2003) "Sürdürülebilir Kalkınma ve Küba" Birlikim içinde, Şubat 2003, sayı: 166, İstanbul.
- FAO (2000) *Agriculture: Towards 2015/30, Technical Interim Report*, April, 2000'den aktaran: Buckland, J. *Ploughing Up the Farm* (2004) Zed Books, Manitoba. S.44.
- FAO (2000) *Agriculture: Towards 2015/30, Technical Interim Report*, Nisan 2000'den aktaran: Buckland, J. *Ploughing Up the Farm* (2004) Zed Books, Manitoba. S.45.
- Freire, P., (1968) *Pedagogy of the Oppressed*, New York: The Seabury Press, (Türkçesi: Freire, P. (1991) *Ezilenlerin Pedagojisi*, Ayrıntı Yayınları).
- Griffin, K., A. Rahman Khan ve A. Ickowitz (2002) "Poverty and the Distribution of Land" *Agrarian Studies* içinde, editörler: V.K. Ramachandran ve Madhura Swaminathan, Zed Books, London ve New York.
- İzmir Tarım İl Müdürlüğü dosyaları.
- İzmir Ticaret Borsası, (2002) *2002 İktisadi Raporu*, İzmir.
- Norberg-Hodge, T. Merrifield ve S. Gorelik, (2000) *Bringing the Food*

Toprak reformunun mali açıdan uygulanabilmesi için kamulaştırılacak toprakların piyasa fiyatının altında kamulaştırılması gerekir. Yasal açıdan bu şu anda mümkün değildir. Dahası IMF, Dünya Bankası, AB vb. bütün uluslararası kuruluş ve oluşumlar böyle bir kamulaştırmaya şiddetle karşı çıkarlar ve Türkiye'yi sıkıştırırlar. Reformun gerçekleştirilmesi için çok güçlü bir halk desteği gereklidir. Bu yeterince sağlanamazsa reformu sadece Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da sınırlı olarak yapmak, finansmanını zengin köylüleri toprak miktarı ile artan oranda vergilendirerek sağlamak, diğer bölgelerde de vergi tedbirleri ile büyük toprakların satışını teşvik etmek, topraksız ve küçük üreticilerin kolayca toprak alabilmeleri için kredi sağlamak ve bunun için de bir toprak kurumu kurmak gerekebilecektir.

Bütün bunları yapabilmek için halkın, çiftçilerin, tüketicilerin desteği şart. Bunu sağlamak için de katılımcı öğrenim ve eylem yaklaşımının, Brezilya'da MST kuruluşunun uyguladığı Paolo Freire'in özgürleştirici eğitim anlayışının benimsenerek uygulanması yararlı olabilecektir (Freire, 1968).

Economy Home: *Local Alternatives to Global Agribusiness*, Zed Books, London.

- National Cotton Council of America, (Aralık 2003) www.cotton.org
- Norberg-Hodge, Helena; P. Goering ve J. Pegé (2001) *From the Ground Up- Rethinking Industrial Agriculture*, Zed Books, London.
- OECD (2001) *Agricultural Policies in OECD Countries: Monitoring and Evaluation 2001 Highlights*, OECD, Paris (www.oecd.org)'dan aktaran: Buckland, J. *Ploughing Up the Farm* (2004) Zed Books, Manitoba. S.110.
- Özkaya, T., O. Cayan, F. Işın ve A. Uzmay (2001) *Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları: Dünü-Bugünü-Geleceği*, TZOB, Ankara.
- Özkaya, T., B. Karaturhan ve M. Boyacı (2003) *Katılımcı Kırsal Değerlendirme Yaklaşımı- Menemen Projesi Uygulaması*, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Ankara.
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Pamuk Çalışma Grubu verileri
- TZOB (2003) *Pamuk Çalışma Grubu Raporu*, (www.tzob.org.tr)
- Trjnth, N. T. (2002) "Dealing with Agrarian Relations in the Process of Rural Development- Experience of the Communist Party of Vietnam" *Agrarian Studies* içinde, editörler: V.K. Ramachandran ve Madhura Swaminathan, Zed Books, London ve New York.
- Tolios, Y. (2005) *Çiftçi sendikaları Hareketi Paneli*, İstanbul 16 Nisan 2005 (yayınlanmamış konuşma) Xiaoshan, Z. (2002) "Economic and Social Vulnerability in Rural China" *Agrarian Studies* içinde, editörler: V.K. Ramachandran ve Madhura Swaminathan, Zed Books, London ve New York.
- Watkins, K. ve J.-U. Sul (2003) *Cultivating Poverty- The Impact of US Cotton Subsidies on Africa*, OXFAM Briefing Paper, n.30, Washington, (www.oxfam.org)
- Via Campesina (2003) *Food Sovereignty*, <http://www.aseed.net> (8 ağustos 2003'de) den aktaran: Buckland, J. *Ploughing Up the Farm* (2004) Zed Books, Manitoba. S.6.

tarım-gıda sisteminin küreselleşmesi ve çok uluslu şirketlerin artan önemi

1.Giriş

Ekonomi politikasıyla ilgilenen araştırmacı-lardan bazıları, tarım ve gıda sistemine gelenek-sel açıdan yaklaşarak, tarım sorununu gelişmek-te olan ülkelerin kırsal alanlarının ve aile işletme-lerinin karşılaştığı krizin açıklanması yoluyla ele almaktadırlar (Hisano,2000:3). Bu grubun yaptı-ğı ampirik çalışmalar son yıllarda oldukça ilerle-miş olup, ampirik çalışmalarında kullandıkları yaklaşım "Mal Sistemleri Analizi" olarak bilinmek-tedir. Bu grup, bir malın üretimi, dağıtımı ve tüke-timi üzerine etki eden faktörleri ve sistemin her aşamasındaki farklı sosyal ilişki türlerini ele al-mıştır. "Mal Sistemi Analizi", aile işletmeciliğinin sürekliliğini açıklayan en önemli yaklaşım olarak görülmektedir. Bu yaklaşıma göre şirketler, ya girdi sağlayarak ya da çiftçilerin ürünlerini satın alarak, üretimi doğrudan kontrol etmeden tarım-sal üretimin arttığı tespitinde bulunmaktadır. Gerçekte çoğu araştırmacı, dünya tarımında kü-çük ve orta ölçekli aile işletme sayılarının azaldı-ğını, tarımın sanayileşmesiyle birlikte büyük öl-çekli işletmelerinin ve plantasyonların arttığı tes-pitinde bulunmuşlardır. Tarım ürünlerinin ekimi, büyümesi, işlenmesi ve dağıtımı farklı aşamalara bölünmüştür. Bu durum sanayi sermayesinin tarıma daha çok aktarılmasına yol açmış, çiftçile-rin üretimdeki kontrolü azalmış ve sistemde yer alan şirketlerin karları önemli düzeyde artmıştır. Üstelik son yıllarda tarımsal girdi sağlayanlar, gı-da üreticileri, gıda dağıtıcıları ve perakende sek-töründe yoğunlaşma artmıştır. Bazı araştırmacı-lar, bu gelişmelerin tarım-gıda sistemindeki rekab-etli ortadan kaldırdığını belirtmektedirler. Dikey bütünleşme ve yatay bütünleşme, tarım gıda sis-teminde artan bütünleşmelerin iki farklı yolu ola-rak görülmektedir. Tarımda makineleşme ve ta-rımsal ilaçlarla sağlanan modernleşmenin ve bu süreçte kullanılan teknolojik paketlerin, tarımsal üretimde tarımın sanayileşmesi sürecinde öne-minin arttırdığı gibi, bu faktörler sektör içindeki üretim ilişkilerini büyük ölçüde değişime uğrat-mıştır. Tarım-sanayinin bütünleşmesini, tarım-gı-da sisteminin dikey bütünleşmesi izlemiş ve bu durum bir bütün olarak bölgelerin tarımsal sana-yi sistemlerinin uluslar arasılaşmasıyla sonuç-lanmıştır (Teubal, 1987: 317). Özellikle 1970 yıl-

lardan sonra çok uluslu gıda ve tarım şirketleri-nin sermayeleri, birçok nedenden dolayı merke-zileşmiş ve yoğunlaşmıştır. Bunun nedenlerin-den birincisi, büyük tarım sanayi şirketlerinin fa-aliyellerindeki büyük farklılıklar nedeniyle sana-yide daha büyük yatay bütünleşme gerçekleş-miştir. İkincisi de bu sanayide hem üretim hem de pazarlama ve perakendecilik aşamasında di-key bütünleşmeler gerçekleşmiştir.

Dünyada tarım-gıda sisteminin küreselleş-mesi sonucunda, özellikle ticaretin liberalleşme-sine yönelik yapılan anlaşmalar, IMF ve Dünya Bankası'nın yapısal uyum programları ve en önemlisi de büyük tarım gıda şirketlerinin üretim-den-perakendeciliğe kadar sahip oldukları avan-tajlar piyasa yoğunlaşmasını arttırmıştır (McMic-heal, 2001: 215-220).

Bu çalışmada tarım gıda sisteminin yeniden yapılanmasının ve küreselleşmesinin itici gücü-nün ne olduğu konusunu araştıracağız. Analizin temel unsuru Çok Uluslu Şirketler olmak zorun-dadır. Çünkü bu şirketler şu anda tarım ve gıda ürünlerinin nerede, nasıl ve kimin için üretilece-ğine karar vermektedirler (Heffernan and Hen-dricksen, 2002).

Şimdiye kadar, çoğu araştırmacı araştırma-nın bir unsuru olarak ulus devleti kullanmışlardır. Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler, Ros-tow'un modernleşme teorisi, Keynesyen ekono-mi ve hatta geleneksel Marsist ekonomi bile ekono-mik kaynakların kullanımını ve ekonominin kalkınmasını ulus devlet içinde ele almışlardır.

Tarım-gıda sisteminin küreselleşmenin art-ması sonucunda, bu sistemin ulus devlet temel-li yaklaşımlarla açıklanmasını olanaksız hale gel-miştir. Günümüzde ticaretin önemli bir kısmı ül-keler arasında değil şirketler arasında yapılmak-tadır. Herhangi bir ekonomik ajan ulus devlet ol-madan bunu başaramaz. Ayrıca ulus devlet bir çatışma yeri olarak da görülmektedir. Çünkü sosyal gruplar ve organizasyonlar devletten iste-diklerini elde etmek için daha fazla rekabet et-mektedirler. Çatışma bu aktörlerin ekonomik eşitlik, sosyal adalet, çevresel politika isteklerini kapsarken, bunun karşısında yer alan şirketler bir taraftan kontrollerini arttırmak istemekte, di-

Sibel Doğan *

Tarımda makineleşme ve tarımsal ilaçlarla sağlanan modernleşmenin ve bu süreçte kullanılan teknolojik paketlerin, tarımsal üretimde tarımın sanayileşmesi sürecinde önemini arttırdığı gibi, bu faktörler sektör içindeki üretim ilişkilerini büyük ölçüde değişime uğratmıştır.

ğer taraftan sanayi üretimi yoluyla sermaye birikiminin artırılmasını ekonomik büyümenin tek yolu olarak görmektedir. Devlet, belirli bir sosyal sınıfı ya da organizasyonu doğrudan kontrol edememesine rağmen, sermayenin çıkarına hizmet etmek için kapitalist toplumu kollamaktadır. Yukarıda tartışıldığı üzere, devletin temel dört görevi bulunmaktadır. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:

- Sermaye birikimi sürecini sürdürmek,
- Sosyal yasama sürecini devam ettirmek,
- Farklı sosyal gruplar arasındaki farklılıkları dengelemek,
- Hem sosyal hem de fiziksel koşulların iyileştirilmesi.

Bununla birlikte, küresel tarım-gıda sisteminin doğuşu ve küreselleşmenin daha da artması, devletin bu temel görevlerini gerçekleştirmesinde yetersiz kalmasına yol açmakta ve gerekli rolü üstlenmesini engelleyebilmektedir. Çok uluslu şirketler ulus devletin fonksiyonlarını azaltmaya çalışmaktadırlar. Ayrıca, çok uluslu şirketler, genel olarak devletlerin yasama ve politik faaliyetlerini kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışmaktadırlar. Fakat onlar yalnızca devleti değil, ulus üstü kurumları da etkileyebilmektedirler (AB, NAFTA, DTÖ, OECD). Çok Uluslu Şirketler, çok uluslu sermaye birikimine aracılık eden kurumlar olarak görülmektedir.

Politik kurumların yetersizliği ile oluşan problemler çok uluslu sermayedarların faaliyetlerin sınırlandırılmasına yol açmaktadır. Ulus devletlerin güçsüzlüğü alt sınıfların çıkarlarını da etkilemektedir. Ayrıca bu şirketler, devletin aracılık ve koordinasyonunu azaltıcı uluslararası düzenleme-

lere de başvurumaktadırlar. Çok taraflı yatırım anlaşması buna bir örnek olarak gösterilebilir.

Bu faktörlere bağlı olarak, bazı araştırmacılar Çok Uluslu Şirketlerin faaliyetlerinin düzenlenmesi gerektiğini belirtmekte bunun içinde küresel politik organizasyonların geliştirilmesini istemektedirler. Uluslararası arenaya artan ilgi ulusal ve yerel düzeydeki faaliyetlerin önemsememesi anlamına gelmemektedir. Yerel düzeyde işgücü ve toprağın üretim sürecine katılımı aynı kalacaktır. Üretim sürecine diğer bakış açısı, üretim sürecinin çok uluslaşması fakat iş gücü (çiftçiler, tüketiciler) ve toprağın (tarım arazisi ve doğal çevre) yerel düzeyde kalmasıdır. Gerçekte, küreselleşme sürecine yerelleşme ve bölgeselleşme eğilimlerinin artması eşlik etmektedir.

Tarımın küreselleşmesi yaklaşımını benimseyenler, tarım ve gıda ürünleri ticaretinde serbestleşmenin en iyi yol olduğu konusunda benzer görüşleri paylaşmaktadırlar. Bu niyetle 1995 yılında kabul edilen Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Tarım Anlaşması, küreselleşen tarım ürünleri ticaretinin hızlandırılmasını amacını taşımaktadır. Buna karşılık, tarım-gıda ürünleri ticareti hiçbir zaman serbestleşmemiştir. Çünkü gelişmiş ülkeler tarım sektörlerini yüksek tarife engelleriyle korumakta ve üretimi de yüksek sübvansiyonlarla desteklemektedirler. Ticari serbestleşme ve düzenlemeler, Tarım Anlaşması'nın yapısı ile birlikte çok uluslu şirketlerin çıkarlarını da garanti etmiştir. Ayrıca bu şirketler, tohum, makine, tarım kimyasalları ve içecekler ve şeker ticareti üzerinde de sahip oldukları avantajlar nedeniyle söz sahibi olmuşlardır. Örneğin, dünya muz ticaretinin yarısından fazlasını ABD menşeli iki şirket yaparken, öte yandan ABD hiç muz üret-

Tarım-gıda sisteminin küreselleşmenin artması sonucunda, bu sistemin ulus devlet temelli yaklaşımlarla açıklanmasını olanaksız hale gelmiştir. Günümüzde ticaretin önemli bir kısmı ülkeler arasında değil şirketler arasında yapılmaktadır.

Tablo 2. Çok Uluslu Şirketler ve Faaliyet Alanları

ŞİRKET TÜRLERİ	FAALİYET ALANI	ÖRNEKLER
Tarımsal kimya ve Tohum Şirketleri	Gübre, tohum, ilaç ve diğer üretim girdilerini üretenler	Monsanto, Dow, Dupont, Bayer, Sygenta gibi
Tarım Ürünlerini İşleyen Şirketler	Bu şirketler satın alırlar ve tarım ve hayvancılık ürünlerini işlemeye getirirler.	Cargill, ADM, Conagra/IBP, Tyson, Smithfield foods
Gıda İmalatçıları	Gıda ürünleri üretilir ve tüketicilere satılabilecek duruma getirirler.	Nestle, Philipp Moris, Unilever, Pepsi Co. Coca Cola gibi
Gıda perakendecileri	Nihai hale getirilen ürünleri tüketicilere satarlar.	Wal-Mart, Carrefour, Ahold, Metro gibi

Kaynak: Amin Toharat, "Rising Market Control of Transnational Agribusiness", http://www.networkideas.org/focus/dec2003/Market_Control.pdf, Erişim:15.02.2005.

memektedir. Bununla birlikte, serbest piyasa söylemi tekrar tekrar dile getirilirken, hem çok uluslu şirketler hem de ihracatçı ülkeler, Tarım Anlaşması'nı kendi çıkarları doğrultusunda gelişmesi yönünde çaba harcamaktadırlar.

Çalışmanın birinci bölümünde tarım-gıda sistemi ve özelliklerine değinilerek, bu sistemde yer alan çok uluslu şirketlerin faaliyetlerine üzerinde durulacaktır. İkinci bölümünde gelişmekte olan ülkelerde tarım gıda sisteminde yer alan aktörlerin çok uluslu tarım-gıda şirketleriyle doğrudan ve dolaylı ilişkisi ele alınıp, etkileşimin boyutları belirlenmeye çalışılacaktır. Son olarak da, Türkiye'deki çok uluslu tarım-gıda şirketlerinin tarım-gıda sistemindeki yerleri ve bu sistemde yer alan aktörlerle ilişkileri irdelenecektir.

2. Tarım gıda sistemi ve unsurları

Tarım-gıda sistemi, gıdanın ve tarımsal ürünlerin kim için ne miktarda ve hangi yöntemle üretileceğine dair bir dizi faaliyeti kapsar. Gıda üretilir, işlenir, dağıtılır ve satılır. (Fine, 1998:2). Tarım-gıda sistemi, yalnızca tarımsal ürünlerin ve gıdanın üretimini değil, girdinin sağlanmasını, işlenmesini, kullanılmasını, dağıtılmasını, taşınmasını, tarımsal ürünlerin ve gıdanın dönüşümüyle ilgili işlemleri de kapsamaktadır. Tarım gıda sistemi bir kum saatine benzetilebilir. En üstte tarımsal ürünleri üreten çiftçiler ve tarım işçileri yer alırken, en altta hem zengin hem de yoksul tüketiciler bulunmaktadır. En altta, aracı sayısında çok az veya yaptıkları her işlemde kar sağlayan parakendeci, işleyici ve girdi sağlayan çok uluslu şirketler yer almaktadır (Stomo, 2003). Tarım-gıda sistemine geleneksel politik ekonominin yaklaşımı, fiziksel varlıklarla tarımsal üretimi kontrol ederek sermaye birikimini oluşturmaktır. Tarım-gıda sisteminde bütünleşmesiyle birlikte, fiziksel olmayan varlıkların kontrolü ve sahipliği, arz zincirinde sermayenin yoğunlaşmasına izin vermek için rekabeti engelleyebilmekte ya da sermayeyi mobil finansal sermayeye dönüştürebilmektedir. (Pritchard, 2000). Gerek yerel tarım-gıda sisteminin dönüşmesinde gerekse birkaç büyük şirketin ve ticaret anlaşmalarının coğrafik iş bölümü, standardizasyon ve rekabet avantajlarına bağlı dünyayla tarım-gıda sisteminin nasıl doğrudan bütünleştiğinin anlaşılmasında küreselleşmenin önemli bir olgu olduğu düşünülmektedir. (Gereffi and Kaplinsky, 2001:3).

Küreselleşmeyle birlikte piyasaların bütünleşmesi, etkinliğin ve uzmanlaşmanın artması sağlanmıştır. Tarım gıda sisteminin küreselleşmesi, moleküler biyolojideki ilerlemeler nede-

niyle hızlanmıştır. Tarım-gıda sisteminde, ulaşım ve işleme sürecindeki teknolojik ilerlemeler nedeniyle küresel kaynakları kullanabilen tarım dışı sektörler, etkin bir duruma gelmişlerdir (Friedman and McMichael, 2000:93-117). Tarımın sanayileşmesi, finansal sermayenin yardımıyla hızlı yoğunlaşma, merkezileşme ve çok uluslu şirketlerin kordineli işlemleriyle gerçekleştirilmiştir. Çok Uluslu Şirketler şirketleri ise üretim maliyetlerini azaltarak daha rekabetçi bir duruma gelmişlerdir. Çok Uluslu Şirketlerin büyüklüğü ve sahip olduğu maliyet avantajları nedeniyle politik bir güç haline de geldikleri de söylenebilir. Örneğin DTÖ Tarım Anlaşması çok uluslu şirketlerin istekleri üzerine şekillendirilmiştir.

Tarım-gıda sisteminin büyük kısmı ise dikey olarak bütünleşmiştir. Tarım işletmeleri tarafında üç büyük Çok Uluslu Şirket; Cargill-Monsanto, Novartis/ADM/IBP ve ConAgra, hakimdir. Bu kümelenme biyoteknoloji şirketleri, tahıl ticareti yapanlar, işleyenler ve et üretenler ve işleyenlerle bağlantılıdır. Gıda işleme sektörüne, Nestle, Unilever ve Philip Morris hakimdir. Gıda satışına ise Tesco (UK), Ahold (Hollanda), Carrefour (Fransa) ve Walt-Mart (ABD) hakimdir (35th World Farmers' Congress, 2002).

Büyük ölçekli üretim ve dağıtıcı şirketlerin faaliyetleri, çeşitli toplumlarda sosyal ve kültürel yapıları önemli etkilerde bulunmaktadır. Örneğin, Kuzey Amerika ülkesi olan ABD'de dikey bütünleşme nedeniyle çiftçilerin üretim sürecinde karar alma etkinlikleri azalmış ve bu çiftçiler ücretle çalışan işçiler haline gelmişlerdir. Bazı çiftçiler kendilerini modern köle olarak tanımlamaktadırlar. Çok uluslu şirketler, bireysel karar alma sürecine, ulusal devletlere, kurumlara etki edecek kaynaklara ve politik güce sahiptirler. Böylece, tarımsal üretim ve pazarlamadan yalnızca büyük ölçekli üreticiler fayda sağlamaktadırlar. Bu şirketler sahip oldukları sermaye ile artan şekilde dikey bütünleşmeye gitmekte ve yatay olarak da kendilerine bağlı çalışanların sayılarını arttırarak küresel ekonominin diğer sektörlerinde olduğu gibi tarımda büyük bir güç haline gelmektedirler. Bu hakimiyet ise giderek artmakta ve derinleşmektedir.

Tarım ve gıda sisteminde aşağı ve yukarı yönde şirketler yoğunlaşma göstererek, monopol ve oligopol olma özelliği gösterirler. Bu yoğunlaşmaların sonucunda şirketler birleşir ya da başka şirketleri ele geçirerek farklı şirketlerden oluşan dikey bütünleşme oluştururlar. Sanayide-

**Tarımın
sanayileşmesi,
finansal
sermayenin
yardımıyla hızlı
yoğunlaşma,
merkezileşme
ve Çok Uluslu
Şirketlerin
kordineli
işlemleriyle
gerçekleştirilmiştir.**

ki yoğunlaşma küresel bir olgudur. Bu ise çiftçilerin karşılaştıkları en önemli sorunlardan biridir. Bu durumun önemli sonuçları vardır. Bunlar şöyle özetlenebilir:

● Yoğunlaşma, büyük sanayi kuruluşlarının ekonomik gücünü artırır. Çiftçiler, bu büyük şirketlere girdi satın almak ve girdi satmak için daha bağlı hale gelir. Bu durum çiftçinin tarımsal faaliyet içinde tek başına karar vermesini azaltır.

● Piyasanın normal işleyişi yoğunlaşmayla birlikte azalır. Tüketici ve üretici fiyatları arasındaki bağlantı azalır. Fiyatların belirlenmesinde arzın etkisi çok çok azalır. Böylece, tarımsal ürünlerin satış fiyatları tarımsal ürünlerin maliyetinin çok azını yansıtır.

Tarım-gıda sisteminin yoğunlaşması ve bütünleşmesiyle birlikte çok küçük sayıda alıcının, çok büyük sayıda satıcı üzerinde baskı kurduğu görülmektedir. Bununla işe; tarım gıda sisteminde riski minimize etmek ve karı maksimize etmek amaçlanmaktadır. Şirketler, ticari markaların ve patentlerin sahipliğini başka yerlere taşıyabilmekte ve faaliyetleriyle de küresel para akımını etkileyebilmektedirler (Dicken, 1998). Bununla birlikte, patentlerin, markaların uluslararası alanda yayılması ve mülkiyet haklarının diğer şekillerinin artması, tarım-gıda sisteminin küreselleşmesinin ve çok uluslu tarım gıda şirketlerinin kar stratejilerinin bir sonucudur. Ticari markaları ve patentleri düzenleyici anlaşmalar ile DTO Tarım Anlaşması küresel tarım gıda sisteminin yeniden şekillenmesine neden olmaktadır. Düzensiz ticari serbestleşme ve küresel finansal akım miktarının büyümesi ulusal ve yerel idareye olan güveni azaltmaktadır.

Ticari serbestleşme ve sanayi yoğunlaşmasının neden olduğu aşırı arz, tarımda krizin derinleşmesine yol açmaktadır. Tarım ürünleri ticaretinin serbestleşmesi ve yurtdışı piyasalara devlet müdahalesinin azalması fiyat ve kalitenin uluslararası piyasalara göre belirlenmesiyle sonuçlanmaktadır (Arce and Marsden, 1993: 293-311). Tarım-gıda sisteminde küresel olarak artan ölçekte faaliyet gösteren Cargill, ADM ve Monsanto gibi birkaç Çok Uluslu Şirketin rol aldığı bir yapılanmaya gidilmiştir. Bu şirketler yalnızca yurtdışı piyasalarda değil, küresel piyasalarda da etkinliklerini artırmışlardır. Cargill, Monsanto gibi tahıl şirketleri ve Tyson gibi hayvancılık üzerine yoğunlaşan şirketler yalnızca üretim yapmakla yetinmezler, gıdayı işler ve daha sonra perakendeciye taşırlar. Bu şirketlerin başarısı, yatay

ve dikey bütünleşmelerle piyasaya hakim olmalarına dayandırılmaktadır. Uluslararası gıda işleme ve gıda imalat sanayinde yoğunlaşmanın artması piyasaların daha az rekabetçi olmasıyla sonuçlanmıştır. Örneğin, piyasaya tarımsal girdi sağlayan şirketler diğer şirketlerle birleşmiş ve bu şirketler hem gıda işlemede hem de gıda sanayinde rol almaya başlamışlardır. Çok Uluslu tarım şirketlerinden biri olan Cargill, dünyada tahıl taşımak için gereken tahıl vinçlerine, demiryolu bağlantılarına, terminallere, mavnalara ve gemilere sahip olan en büyük özel şirkettir. Cargill dünya tahıl dağıtımının yüzde 80'ini kontrol etmektedir. Cargill tarım-gıda sistemine, tohum, gübre ve diğer tarımsal girdileri sağlayarak katılmıştır. Daha sonra, Monsanto ile 1998 yılında birleşmeye gitmiştir. Ayrıca Cargill, bu birleşmeyle genetik mühendisliği ve biyoteknoloji ürünlerinde dünya piyasalarında söz sahibi olmuştur. Cargill, bu bütünleşmeyle gıda işleme sürecinin tüm aşamalarında ve karını maksimize edecek üretim miktarını belirlemede önemli bir güç haline gelmişlerdir. Cargill'in bu boyutlarda dev bir şirket, ABD yönetimlerinin 1950'li yıllardan bu yana tahıl, gıda paketlenme alanında yaptığı sübvansiyonların etkisi bulunmaktadır (Öztuksavul, 2003). Geleneksel ekonomi politikasının tarım-gıda sistemine yaklaşımı var olan tarımsal üretimi kontrol ederek sermaye birikimini sağlamak olarak görülmektedir. Ama şimdi bu sistem Cargill gibi birkaç çok uluslu şirketin elindedir. Bu şirket devleri, tarım-gıda sistemin her basamağında varlık göstermektedirler. Bu şirketler tarım-gıda sisteminin aşamalarına bağlı olarak dört grup altında sınıflandırılabilirler (Tablo 2). Bunlar; tarımsal girdi sağlayan şirketler, tarım ve gıda ürünlerini işlemiden geçiren şirketler, gıda ürünlerini tüketiciye satabilecek duruma getirenler ve gıda perakendecileri olarak sıralanabilir.

Örneğin, Bayer, BASF, Dow, Dupont, Monsanto ve Syngenta küresel ilaç piyasasının yüzde 80'ini kontrol eder hale gelmişlerdir. Dupont ve Monsanto birlikte dünya soya tohumu piyasasının yüzde 44'ünü ve mısır piyasasının yüzde 65'ini kontrol eder hale gelmiştir. Monsanto, genetik değişikliğe uğrayan tohum piyasasının 2001 yılında yüzde 91'ini kontrol etmiştir. Aynı yıl Bayer, Hindistan tarımsal ilaç piyasasının yüzde 22'sini kontrol etmiştir. İki ABD odaklı çok uluslu şirket Chiquita ve Dole Foods, dünya muz ticaretinin yüzde 50'sini kontrol etmektedir. Örneğin, Nestle Pa-

Tarım-gıda sisteminin yoğunlaşması ve bütünleşmesiyle birlikte çok küçük sayıda alıcının, çok büyük sayıda satıcı üzerinde baskı kurduğu görülmektedir.

kistan UHT süt piyasasında monopol olmuş. Peru süt piyasasının da yüzde 80'nini kontrol eder hale gelmiştir (Ghosh, 2003).

Süper market ağları, büyük ölçekli gıda imalatçılarıyla birlikte dünyada önemini artırmıştır. Sanayileşmiş ülkelerde büyük süpermarketlerin artması, yoğunlaşmanın önemli bir göstergesi olarak görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelere 1980'li ve 1990'lı yıllarda hızlı kentleşme, gelirdeki artış ve alt yapının gelişmesi süpermarket ağlarının artışı sağlamıştır. Latin Amerika'da nüfusun yüzde 60'ı gıdayı süpermarketlerden almaktadır. Yabancı Çok Uluslu Şirketler, Wal-Mart, Carrefour, and Ahold gibi Çok Uluslu Şirketler yerel piyasalara mülkiyeti satın alma ve şirket birleşmeleri yoluyla girmektedirler. Bu durum piyasa sistemini kompleks hale getirmiştir. Örneğin, Şili'deki Hortifruti temel bir tarım ihracatçısı olarak küresel ve ulusal süpermarketlerle doğrudan bağlantıya girmiştir.

Gıda satın alma ve işlemede yoğunlaşma eğiliminin bir özelliği satın almaya dayalı arz ağlarının çok sayıda üreticiyle monopolcü bir piyasa yapısında anlaşmaya varmasıdır. Gıda sektörü, süpermarket ve büyük gıda işleyicileri, perakende piyasalarda güçlerini artırmakta ve küçük üreticilerin daha fazla rekabet baskısı altına girmelerine neden olmaktadır.

Ekonomistler için bunu açıklamak oldukça kolaydır. Örneğin Brezilya'da Carrefour ve Wal-Mart en büyük süt sağlayıcıları olan Nestle ve Parmalat'la bağlantı kurup perakende zincirini tek başlarına kontrol etmektedirler. Piyasalara, süper market ve gıda işleyicilerin hakim olması çiftçilere ödenen fiyatların giderek aşağıya çekilmesine neden olabilmektedir. Daha sonra birçok küçük üretici sektörün dışında kalmaya zorlanmaktadır (Farina 2002). Bu şirket devlerinden bazıları'nın yıllık satış gelirleri Tablo 3'de verilmiştir.

Çok uluslu şirketler şirketlerinin bu satış gelirlerinin büyüklüğünü anlamak için bir karşılaştırma yapılabilir. Örneğin Sahra Altı Afrika ülkelerinin 2003 yılındaki GSMH'ları toplamı 399.3 milyar ABD Dolarıdır (World Bank, 2002). Oysa Wal-Mart şirketinin 2004 yılındaki satış geliri 244.5 milyar ABD Doları olarak gerçekleşmiştir. Çok uluslu şirket kazançlarının artık ülkelerin hatta bölgelerin kazançlarına eşit olması, ekonomik anlamda ne ölçüde güçlendiklerinin önemli bir göstergesi olacaktır.

3.Çok Uluslu Şirketler gelişmekte olan ülkelerin tarım-gıda sistemi üzerine etkileri

Neoliberal politikalarla, liberallerin de karşılaştırmalı üstünlük olarak adlandırdıkları tarımda uzmanlaşmanın sağlanmasına yönelik zorlayıcı uygulamalara gidilmektedir. IMF, DB ve DTÖ gibi kurumlar, tarım ve gıda alanındaki düzenlemeleri, uluslar arası şirketler ve dünya güçlerinin çıkarları doğrultusunda gerçekleştirmektedirler.

1980'li yılların sonunda gelişmekte olan ülkelere görülen borç krizleri sonrasında, çok uluslu finansal kuruluşların gelişmekte olan ülkelere borç verme koşulları ağırlaşmıştır. Yapısal uyum programları altında, devletlerin, sosyal programlar için yaptıkları harcamalar kesilmiş, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi gündeme gelmiş, global ekonomiyle rekabet edemediği söylenen sektörlerde ise kamu yatırımları durdurulmuştur. (Ball, 2004:3).

Çoğu gelişmekte olan ülkede yapısal uyum programlarıyla birlikte, tanıma verilen sübvansiyonlar sonlandırılmış, tarım ve gıda ürünleri yerel pazarlar için değil ihracata yönelik üretim yapmaya zorlanmışlardır. Buradaki mantık gerçekte çok basittir. İhracat, borç servisi için döviz kazandırır ve bu da yurtiçi tarım ve gıda ürünleri talebini karşılamaktan daha önemlidir (The Agribusiness Accountability Initiative, Impacts of Corporate Power in the Food System).

Küreselleşmeyle birlikte, daha önce tarım ve gıda da yeşil devrimle birlikte gelişmekte olan ülkelere dikte edilmeye çalışılan kendi kendine yeterlilik, 1990'lı yıllarda değişmeye başlamış, en son olarak DTÖ'nün kurulmasıyla birlikte bu durum iyice su yüzüne çıkmıştır. Gelişmiş ülkelerin gücü kötüye kullanması, Tarım Anlaşmasıyla, gelişmiş ülkelerin kendi lehlerine istisnai kuralları uygulama hakkını elde etmeleriyle sonuçlanmıştır ki, bu da gelişmekte olan ülkelerin aleyhine gelişen bir durum olarak karşımıza çıkar. Tarım Anlaşması şu noktaları göz ardı etmektedir:

- Tarımda talebin esnek olmayışı. Gıdaya ulaşabilme, temel bir insan hakkıdır. Yalnızca satın alma gücüne sahip olanlar değil, herkesin gıdaya ulaşması gerekmektedir. Gıda talebi, tamamen piyasa koşullarına bırakılamaz.

- Tarımda arzın göreceli olarak esnek olmayışı.

- Çoğu çiftçinin politik ve ekonomik olarak güçsüz oluşu. Çiftçiler gıda sisteminde fiyat alıcıdırlar. Çoğu devlet, tarım sektörüne müdahale ederek, çiftçilerin fiyatlara üretim düzeylerini de-

Gelişmiş
ülkelerin
gücü kötüye
kullanması,
Tarım
Anlaşmasıyla,
gelişmiş
ülkelerin
kendil
lehlerine istisnai
kuralları
uygulama
hakkını elde
etmeleriyle
sonuçlanmıştır
ki, bu da
gelişmekte
olan ülkelerin
aleyhine
gelişen bir
durum
olarak karşımıza
çıkıyor.

Tablo 3: Tarım-Gıda Sisteminde Yer Alan Bazı Çok Uluslu Tarım-Gıda Şirketlerinin Satış Gelirleri

Dünyanın En Büyük Gıda İşleyicisi 5 Çok Uluslu Şirket	2003 Yılı Satış Gelirleri (Milyon ABD Doları)
1.Kraft Foods Inc.	21,097
2.Tyson Foods Inc.	21,894
3.Pepsi Cola Inc.	18,293
4.ConAgra Inc.	16,297
5.Nestle (ABD ve Kanada)	13,797
Dünyanın En Büyük 10 Perakendecisi	2004 Yılı, Yıllık Satış Gelirleri (Milyar ABD Doları)
1. Walt-Mart Stores	244,5
2.Carrefour (Fransa)	64,7
3.Ahold (Hollanda)	59,2
4. Kruger (ABD)	51,8
5.Metro (Almanya)	48,5
6.Costco (ABD)	38,0
7. Tesco (İngiltere)	39,5
8. Albertsons (ABD)	36,6
9. Rewe (Almanya)	35,2
10.Aldi (Almanya)	33,7
Dünyanın En Büyük Tarım Kimyasalları Üreten 9 Çok uluslu Şirket	2003 Yılı, Yıllık Satış Gelirleri (Milyar ABD Doları)
1.Sygenta (İsviçre)	5,507
2. Bayer (Almanya)	5,394
3. BASF (Almanya)	3,569
4.Monsanto (ABD)	3,031
5. Dow (ABD)	3,008
6. Dupont (ABD)	2,024
6. Sumitomo Chemical (Japonya)	1,141
7. MAI (İsrail)	1,035
8. Nufarm (Avustralya)	801
9. Arysta (Japonya)	711

Kaynak: Marry Hendrickson and William Heffernan "Concentration of Agriculture Markets". February 2005, http://www.agribusinesscenter.org/docs/Kraft_1.pdf, Erişim Tarihi: 25.04.2005, ETC Group; Agrow World Crop Protection News, 25 August 2004, PJB Publications Ltd.

ğıştırmek yoluyla uyum sağlamalarına yol açarlar.

● Tarımsal sistemde dikey ve yatay birleşme: Çok sayıda küçük şirket, gıda zincirinin her bir parçasında baskındırlar.

Bugün gelişmiş ülkelerde en iyi tanımıyla tarımın sanayileşmesi süreciyle adlandırılan yapısal dönüşüm devam etmektedir (Toharat, 2004). Tarım sektöründe faaliyet gösteren az sayıda çokuluslu şirket, şirket evlilikleri yoluyla, tohumdan üretime ve pazarlamaya kadar tüm gıda sektörünü denetimleri altına almaya çalışmaktadırlar. Özelleştirmeler yoluyla birçok ülkenin yerel piyasasını ele geçirmektedirler. Örneğin, Amerikan Monsanto firması Güney Afrika Cumhuriyeti'nde daha önce kamuya ait olan tohum kooperatifini satın almıştır. Bu durumda ülke kendisi tohum üretemez ve stoklayıp, dağıtamaz duruma gelmiştir. Biyoteknoloji konusunda faaliyet gösteren firmaların başında gelen Monsanto,

Cargill's International adlı uluslar arası tohum ticareti yapan şirketi bünyesine katarak Üçüncü Dünya Ülkelerinin çiftçilerine kısa sürede ulaşmayı garanti altına almıştır. DuPont's şirketi dünyada yaygın bir ağa sahip Pioneer Hi Bred International firmasını satın alarak 100 ülkede faaliyete başlamıştır (Başkaya, 2003).

DTÖ Tarım Anlaşması, gelişmekte olan ülkelerin tarım ve gıda ürünlerinin gelişmiş ülkelerin ürünleriyle dünya pazarlarında rekabet edebilmesini sağlayacak önlemleri kapsamıştır. Bu önlemler, pazara girişin artırılması, ihracat sübvansiyonları ve yurtiçi desteklerde indirimden oluşmaktadır. Oysa Tarım Anlaşması, gelişmiş ülkelerin tarıma yaptıkları harcamaları azaltılmasında, pazara giriş fırsatları yaratılmasında başarısız bir adım olmuştur (FAO, 2002).

Tarım ve gıda sektöründe hem ülkeler arasında, hem ülke içinde hem de alt sektörlerde re-

Tarım sektöründe faaliyet gösteren az sayıda çok uluslu şirket, şirket evlilikleri yoluyla, tohumdan üretime ve pazarlamaya kadar tüm gıda sektörünü denetimleri altına almaya çalışmaktadırlar.

kabet oldukça serttir (McLaughlin, 2002). Bu şirketlerin çoğunun gelişmekte olan ülkelerde kendi tarım alanları ve çiftlikleri vardır. Sahip oldukları sermaye ve bilgi birikimi yoluyla şirketler, gelişmekte olan ülkelerdeki küçük üreticileri piyasadan dışlayarak onların piyasa paylarını ve topraklarını ele geçirebilmektedirler. Küçük üreticiler üzerindeki bu tehdit bütün dünyaya hakim olmuş durumdadır. Çok Uluslu Şirketlerin bu gücü neredeyse, devletler kadar uluslar arası rekabette söz sahibi olmalarını da kolaylaştırmıştır. Düşük gelirli bir ülke gıda ihracatı sanayini geliştirmeyi başarsa, (bu başarıyı da genellikle zengin toprak sahipleri ve yabancı şirketler yoluyla elde edebilir), ölçek ekonomileri hem küçük çiftçilerin hem de yoksul tüketicilerin durumlarını kötüleştirmek eğilimindedir. Üstelik, gıda üretiminin daha sermaye yoğun hale gelmesi, toprak ve su kirlenmesi ve kimyasal girdinin aşırı kullanımıyla doğal kaynakların tahribine yol açabilmektedir.

Tarım-gıda sisteminde arazi, su, enerji, bilim, teknoloji araştırma, çevre, iklim ve hava gibi arz yanlı faktörlerle nüfus, tüketim, beslenme ve ticaret gibi talep yanlı faktörler sürekli ilişki içersindedir. Çok Uluslu Şirketler tamamıyla, kar amaçlı tarımsal üretim yapmaktadırlar. Gelişmiş ülke merkezli bu şirketler, gelişmekte olan ülkelerde büyük toprak sahipleriyle birlikte hareket etmektedirler. Bu birleşme, küresel ekonominin tam olarak bir aynasıdır.

Çok Uluslu tarım şirketleri piyasa güçlerini kullanarak, girdi fiyatlarını artırmakta, adaletsiz satın alma şartları yaratarak yerel şirketleri piyasadan dışlamakta ve çiftçilerden ürünlerini daha ucuza satın almaktadırlar. Arz fazlalığı ve ticaret kurallarındaki değişimler dahil, piyasa gücünün yanlış kullanılması fiyatların aşağıya doğru düşmesine neden olabilmektedir. Çok Uluslu Şirketler tarafından satın alınan kahve, şeker, süt, buğday ve çay gibi tarım ürünlerinin fiyatlarında önemli düşüşler görülmüştür. Çiftçinin aldığı fiyatlar ve perakende satış fiyatları arasındaki fark giderek büyümekte, Çok Uluslu Şirketlerin piyasa gücü ise buna paralel olarak giderek artmaktadır. Dünya Bankası, tarım ürünleri alım ve perakende fiyatları arasındaki farkın ihracatçı ülkelere maliyetinin her yıl 100 milyar ABD Dolarından fazla olduğunu tahmin etmektedir (Morisset, 1997). Çok Uluslu Şirketler milyonlarca küçük ölçekli tarım işletmesinin yaşamını sürdürmesini tehdit etmektedir. Örneğin, Nestle ve Parmalat Brezilya'da 50.000 süt üreticisini piyasa dışında bırakmıştır. Bu, piyasa dışında kalan çiftçilerin tümünün işsiz kalması anlamına gelmektedir.

Çok Uluslu tarım işletmeleri yoksul insanların haklarını ihlal edebilmektedirler. Örneğin, 2003 yılında, Hindistanda en az 12 bin çocuk, Bayer, Monsanto, Syngenta ve Unilever gibi çok uluslu şirketlerin pamuk tohumu işletmelerinde çalışmıştır. Fakat Çok Uluslu Şirketler, bu işleri yaparken ulusal kanunları ihlal etmemeye özen göstermektedirler. Ulusal kanunlar genellikle yoksul ülkelerde adaletsiz olarak uygulanmaktadır. Ayrıca Çok Uluslu Şirketler, ev sahibi şirketlerle aralarındaki yasal ayrımı ihlal ederek sorumluluktan da kaçınabilmektedir. Çok Uluslu Şirketler; emek, çevre, kamu sağlığıyla ilgili kanunların gücünü zayıflatarak, o ülkede çiftçilerin uygulanmasına neden olabilmektedirler. Dünyada tarımda çalışan 1.3 milyar insan ve tarıma bağlı yaşayan 2.5 milyar kişi olduğu tahmin edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, çalışanların yüzde 50'den fazlası ise tarımda istihdam edilmektedir (Food Inc., 2003:14). En yoksul ülkelerde bu oran yüzde 85'lere kadar ulaşabilmektedir. Tarım, dünyadaki yoksul insanlara temel besin sağlar ve ayrıca da dünya nüfusunun büyük kısmı için temel gelir kaynağını oluşturur. Bundan başka, açlık ve yoksullukla savaşmada da önemli bir rol üstlenir. Tarımın kırsal toplumlar için çevresel, kültürel ve sosyal olarak anlamı büyüktür.

Tarım-gıda sistemi sanayileşmekte, küreselleşmekte ve yoğunlaşmaktadır. Çok az sayıdaki çok uluslu şirket bu işin öncülüğünü yapmaktadır. Bu şirketler hem ulusal piyasalarda hem de küresel piyasalarda üstün duruma gelmişler çoğu gelişmekte olan ülkede de tarımda dönüşümlerin yaşanmasına nereden olmuşlardır.

Gelişmiş ülkelerde, Çokuluslu Şirketlerin yoğunlaşmasının artması ve gelişmekte olan ülkelerde düzenlemelerin azalması nedeniyle, bu ülkelerde piyasa güçlerini arttırma fırsatını vermişlerdir. Bu olayları kanıtlamak oldukça güçtür. Gelişmekte olan ülkeler, onları araştırmak konusunda oldukça zayıf bir donanıma sahiptirler. Çok Uluslu tarım şirketleri, piyasa güçlerini çeşitli yollarla kötüye kullanmaktadırlar. Bunlar şöyle özetlenebilir:

- Üretici fiyatlarının aşağıya çekilmesi,
 - Girdi fiyatlarının yukarıya çekilmesi,
 - Patentlenmiş teknolojilerin elde tutulması,
 - Rekabeti önlemek,
 - Daha çok adil olmayan satın alma uygulamalarına başvurmak,
 - Fiyat belirleyici kartellerin oluşturulması.
- Tarım-gıda sisteminde yoğunlaşma düzeyi-

Tarım-gıda sistemi sanayileşmekte, küreselleşmekte ve yoğunlaşmaktadır. Çok az sayıdaki Çok Uluslu Şirket bu işin öncülüğünü yapmaktadır.

nin artması, üreticilerin çok az sayıdaki şirkete mallarını satması anlamına gelmektedir. Bu ise şirketlerin örgütlü olmayan ve rekabet edecek donanımına sahip olmayan üreticilerin fiyatlarını kılmasıyla sonuçlanmaktadır. Araştırmalar göstermiştir ki, Çok Uluslu Şirketler fiyatlar üzerine agresif görüşmeler yoluyla büyük miktarlarda yaptıkları alımlar için düşük fiyatlar teklif edebilmektedir. Bu şirketler, çiftçilerin rekabetçi fiyatlarından daha aşağıya ürünlerini satın alabilmektedirler. Fiyatların kınlanması nedeniyle geliri azalan üretici verimliliği artırıcı, maliyeti düşürücü yatırımları yapamaz duruma gelmektedir. Ayrıca bu şirketler, çiftçiye rekabetçi fiyatlardan daha aşağıya fiyat vererek, karlarını artırabilmekte ya da rekabet edenlerin piyasa paylarını ele geçirebilmektedirler (Bülent, 2005).

Devletler, topluma zarar verici piyasa gücünü önlemek konusunda sorumluluğa sahiptirler. Fakat rekabet otoriteleri piyasa gücünün yanlış kullanımına engel olmak konusunda yetersiz kalabilmektedir. Ayrıca, çiftçiler tarımsal girdileri oldukça yoğunlaşmış bir piyasadaki satın almaktadırlar. Bu girdilerin maliyeti ise, son yıllarda giderek artmaktadır. Özellikle ticaret yapan çiftçiler iki yönlü olumsuzlukla karşılaşmaktadırlar. Birincisi, çiftçiler tarım gıda şirketlerine girdi için daha fazla ödeme yapmakta ikincisi de bu çiftçiler ürünleri satarken daha düşük fiyata satmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerde piyasalar serbestleştirilmeden önce, çoğu çiftçi tarım girdileri için devlet sübvansiyonlarına güvenmekteydiler. Şimdi ise, bu sübvansiyonlar azaltılmış ya da tümüyle kaldırılmıştır. Çiftçiler için bu girdilerin maliyeti daha da artmıştır. Aynı zamanda DTÖ'nün fikri mülkiyet haklarına dair kuralları ticari tohum sanayindeki yoğunlaşmayı artırmıştır. DTÖ kuralları yeni ticari tohumların geleneksel çeşitlerinden daha pahalı olması anlamına gelirken, lisans ödemeleri ve çiftçilerin kullanımını kısıtlayıcı sözleşmeler yapılmaktadır.

Fikri Mülkiyet Hakları, tarımda daha yüksek tohum fiyatlarının oluşmasına neden olmaktadır. 2002-2003 yılları arasında Hindistan'da Monsanto'nun genetik değişikliğe uğrayan pamuk tohumlarına ödedikleri paranın geleneksel olan tohumlardan 200-300 kat daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır.

Ticari tohumları satın alan çiftçiler sözleşmeler yoluyla aynı şirket tarafından daha yüksek fiyatlı diğer tarım kimyasalları pestisid ve herbisidleri almaya zorlanırlar. Çünkü kimyasallar olmaksızın, ürün büyüyemeyecek ve verimliliği azalacaktır. Küçük ölçekli çiftçiler, bu girdi paket-

lerini satın almak için zorunda kalmaktadırlar.

Fikri Mülkiyet hakları üzerine DTÖ kurallarının dünya ölçeğinde yaygınlaşması, dünya gıda arzı üzerine önemli bir kontrol getirmiştir. Yaşayan bir organizmanın geni manipüle edilerek, şirket o bitki çeşidi üzerine sahipliği garanti edebilmekte ve bazen de bitki çeşitlerini sahiplenebilmektedir. Tarımsal teknolojiler üzerine patent hakkı 17-20 arasında değişmekte, çok uluslu şirket rekabeti engelleyebilmekte ticari olarak üretilen tohumların piyasasında monopol oluşturmaktadır. Örneğin, tarımsal teknolojiler üzerine ABD şirketlerinin 6'sı patentlerin yüzde 74'nü elinde tutmaktadırlar.

Çok uluslu şirketlerin doğru olmayan davranışları şöyle özetlenebilir:

- Üretim için ödemeyi geciktirmek,
- Son dakikada fiyatları düşürmek,
- Anlaşılan miktardan daha azını satın almak,
- Üretici fiyatları hakkında şeffaf olmayan bilgiye sahip olma.
- Arz listesinden çiftçileri çıkarmak için tehdit etmek,
- Kredilere yüksek faizler bindirme,
- Yeterli bir bilgilendirme olmaksızın kalite standartlarını değiştirmek.

Küreselleşme ve ticaretin serbestleşmesiyle kırsal nüfusun çok az bir kısmı Çok Uluslu tarım gıda şirketleri ve süpermarketler yoluyla doğrudan global tarım-gıda sistemine bağlanmıştır. Bunu başaramayan kırsalın diğer tarafındaki, gıda güvencesi sorunu yaşamakta ve yaşamlarını sürdürmek için tarım dışı işlerde çalışmaktadırlar. Bu durum, kırsaldan kentlere sürekli göç edilmesine ve geçimlik tarım insanının azalmasına ve doğal kaynakların tahrip edilmesine yol açmaktadır.

4. Türkiye'nin tarım-gıda sisteminde çok uluslu şirketlerin yeri

Türkiye'nin tarım gıda sisteminin küreselleşmesi 1980'li yıllardan sonra gerçekleşmiştir. Gerçekte yabancı sermayenin Türkiye'deki tarım ve girdi pazarına girişi 1950'li yıllara kadar uzanmaktadır. Örneğin, Unilever'in nehati yağ üretimine başlamasının yanı sıra, Coca Cola da gazlı meşrubat üretimi ve dağıtımını yapmıştır. Ayrıca Ciba Geigy, Bayer, Sandoz ve Pfizer gibi uluslararası şirketlerde gübre ve tarım ilaçları üretiminde faaliyet göstermeye başlamıştır. Ancak Coca Cola ve Unilever haricinde, Türkiye'de tarım, gıda işleme ve içecek imalatı sektörlerinde bulu-

Küreselleşme ve ticaretin serbestleşmesiyle kırsal nüfusun çok az bir kısmı Çok Uluslu tarım gıda şirketleri ve süpermarketler yoluyla doğrudan global tarım-gıda sistemine bağlanmıştır.

nan toplam 13 yabancı şirketin pazar payları 1980'li yıllara kadar önemsiz düzeydedir. küçük ölçekli ve yerel özelliklere sahip tarım ve gıda sektörünün, bu niteliğinin 1980'lere kadar çok değişmemesi, nebatî yağ sektörü dışında uluslararası yatırımların önemsiz miktarlarda olmasının yanı sıra, özel sektörde faaliyet göstermemesiyle açıklanabilir (Yenal, 2001:38).

1980'li yılların başında ithal ikameci sanayileşmeye dayalı kalkınmacı politikaların yerini ihracata yönelik büyüme politikalarının almasına paralel olarak tarım ve gıda sektörünün yeni bir yapılanmaya gittiği söylenebilir (Kendir, 2002: 283). Yeni yapılanmayla birlikte, tarımda desteklenen ürün sayısı daraltılmaya çalışılmış ve tarımsal KİT'lerin bazıları özelleştirilmiştir. IMF ve DB'nin talepleri ile DTÖ Tarım Anlaşması ve AB'ye giriş sürecinin gereklilikleri 1980'li yıllardaki bu dönüşümü hızlandırmıştır. 1980'li yılların başında ekonomi politikalarındaki değişim sonrasında, ekonominin liberalleşmesi hem yurt içi hemde yurt dışındaki özel sektörün var olan devlet işletmelerini almasını ya da yeni işletmeler kurmasını teşvik etmiştir. Bunun sonucunda devletin-sermaye ile doğrudan ilişkisi kırılmış, sermaye-köylü ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin bazı sermaye grupları, giderek büyüyen ölçeklerde, Çok Uluslu Şirketlerle ortaklıklara girerek et, süt ve sütlu mamüller üretimi, gıda paketleme, sebze ve meyve işlenmesi ve dondurulması, çay üretimi, tam ve yarı hazır gıda üretimi, gıda pazarlaması ve perakendeciliği gibi sahalarda faaliyet göstermeye başlamışlardır (Yenal, 2001:42-43).

1980'li yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkelerde uygulanan yapısal uyum programlarının en önemli etkisi çevreye, toprak ve iklim koşullarına uyumlu tarım politikalarının terk edilerek, Çok Uluslu Şirketlere bağımlı hale gelinmesidir [5]. Türkiye'de uygulanan yapısal uyum programları sonucunda da tarım-gıda sisteminde benzer sonuçlar görülmeye başlanmıştır. Özel-

likle tarımda varlık gösteren Tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi ve yabancı sermayeyi teşvik edici yasal düzenlemeler, çok uluslu şirketlerin faaliyetlerinin 1980 sonrasında artmasına neden olmuştur.

Tarımsal özelleştirmeler, üretici örgütülüğünün niteliksel olarak yetersiz, pazarlama kanallarının sağlıklı olduğu Türkiye kırsal yapısında; birçok alt sektörde benzer sonuçlar üretmiştir. Bu çerçevede, kamunun çıktısı (et – süt vb) pazarından ayrılması sonrasında genellikle yerli ortaklı çokuluslu şirketler piyasaya girmekte, piyasanın paylaşımı ile rekabete kapalı yapılar doğmakta, bu ortamda gerileyen hammadde fiyatları nedeniyle üretici gelirleri azalmakta, tarımsal üretim yapıları zayıflamakta ve süreç içerisinde, sonunda yerli ortağın da ayrılması ile sektör yabancılaşmaktadır (Oral, 2004). Tablo 4'de tarım ve gıda sisteminde yer alan Çok Uluslu Şirketler ve yerli ortakları verilmiştir.

Bu gelişmelere paralel olarak bütün sanayinde, devlet monopolü 1991 yılında kaldırılmıştır. Hemen sonra, bazı bütün yabancı bütün imalatçıları Türkiye piyasalarına girdiler. Örneğin, Philips, Philip Morris Şirketi ve Sabancı Holding Şirketi ve RJ Reynolds 1993 yılında sigara imalatçılığına başlamışlardır. 2003 yılında, bütün sanayinde, yüzde 93'ü yabancı sermayeli 12 yabancı şirket vardır (Türk Hazine, 2004). TEKEK, devlet işletmesi, yalnızca şark sigaralarının yüzde 100'ünü üretmektedir. Bununla birlikte TEKEK, karışık sigaraların imalatında özel işletmelerle rekabet etmektedir. TEKEK, filtresiz sigara üretiminin yurtiçinde yalnızca küçük bir bölümünü üretmektedir. Sigara üretimi 9 fabrikada gerçekleştirilmekte ve bunların 6'sı da TEKEK'e aittir.

İçecek sanayinde devlet monopolü varken bu durum şimdi değişmiştir. Alkollü içecekler sanayinde devlet monopolü 2003 yılında sona ermiştir. Bira ve şarap özel sektör tarafından imal edilmektedir [6]. Bira sanayi iki özel firma ve devlet işletmesinden oluşmaktadır (TEKEK). 2003

**Özellikle
tarımda varlık
gösteren
Tarımsal
KİT'lerin
özelleştirilmesi
ve yabancı
sermayeyi
teşvik
edici yasal
düzenlemeler,
Çok Uluslu
Şirketlerin
faaliyetlerinin
1980 sonrasında
artmasına
neden olmuştur.**

Tablo 4. Tarım Sektöründe Üretim ve Perakende Zincirinde Küreselleşme

Ana Kuruluş	Alt Kuruluş	Ortak Kuruluş
Sabancı Holding	Marsa, Danone, Carrefoursa	Kraft-Jacobs, Suchard (Philip Morris bünyesinde); Carrefour, Danone
Koç Holding	Tat, Pastavilla, Maret, Fidan Tohum, Makro Marketler Grubu	Nestle
Tefken Holding	Pınarlı, Çam, Yem Besici A.S.	Yadex
Yimpaş	Yimpaş Marketler, Aytac	APU, Pasilac, UFU, I.F.C
Ülker	Ülker, Besler, Akgıda, Pakyağ	D.C.I, Cerestar, Al Tawfeck, Corn For Fund., U.E.R. United Eur Bank

Kaynak: Gökhan Günaydın, 20. Yüzyılda Türkiye'de Özelleştirme Gerçeği, TMMOB, Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, 25-26 Mayıs 2005.

yılının ortalarında, alkollü içecekler sanayinin, yüzde 50'si yabancı sermayenin elindedir.

SEK'in özelleştirilmesinin ardından, boşaltılan kamu alanı, çöküşlü şirketler ile onlarla ortaklık kuran veya kurmayan yerli sermaye tarafından doldurulmuştur. İzleyen süreçte, küçük firmalar, büyük sermaye grupları tarafından satın alınarak bünyelerine katılmışlardır. Son aşamada ise, yerli ortağın çekilmesi ile piyasa yabancı ortağa kalmaktadır.

Türkiye'nin en önemli tarım ürünlerinden biri olan şeker pancarı üretimi, Haziran 2001 tarihinde yürürlüğe giren Şeker Yasasıyla kotalara bağlanmıştır. Şeker Yasası kotaların belirlenmesini Şeker Üst Kurulu'na devrederek, Cargill şirketine önemli bir pazar alanı yaratmıştır. Nitekim Şeker Yasası'ndan sonra pancar kotaları azaltılmış, pancar üreticilerine verilen devlet desteği sonlandırılarak, fiyatlar maliyetlerin altında belirlenmeye başlanmıştır. Buna karşın Cargill şirketi, kurduğu tatlandırıcı fabrikalarının sayısını arttırmış, genetik tohum kullanımını yaygınlaştırmıştır (Turhan, 2003). Türk Şeker'e ait, 26 şeker fabrikasının 2006 yılında özelleştirilmesi amaçlanmaktadır.

Tarım-gıda sisteminin küreselleşmesinin sonuçlarından biri olan piyasa yoğunlaşmasının Türkiye tarım-gıda sektörü içinde geçerli olmasıdır. Gıda sanayinde çok sayıda sanayi kolu bulunmakla birlikte, çok az sayıda şirket piyasaya hakimdir. En büyük dört şirket piyasada önemli paya sahiptir. Belirli dallarda yoğunlaşmanın fiyat oluşumunu ve etkinliği etkileyip etkilemediği bilinmemektedir.

Gıda sanayinde en yüksek şirket yoğunlaşmasının nişasta ve içecek dallarında olduğu görülmektedir (Tablo 4). Bu dallarda en büyük dört şirketin piyasa payı yüzde 70'tir. Balık, tütün, tahıl işleme ve şeker işleme dallarında en büyük dört şirketin piyasa payı, yüzde 60'dan daha fazladır. Bazı dallarda ise görece olarak çok sayıda işletme varken, piyasa hakimiyeti bazı birkaç şirketin elindedir. Örneğin, süt ürünleri sanayinde 100 işletme vardır ancak 4 büyük şirket, piyasa payının yüzde 50'sinden fazlasına elinde tutmaktadır (Türk Hazine, 2004).

Tarım-gıda sisteminin son aşaması olan perakendecilik aşamasında da Türkiye'de önemli değişimler meydana gelmiştir. Türkiye'de ilk modern süpermarketler, 1950'li yılların ortalarında kurulmuş, 1980'li yıllardan itibaren süpermarket sayılarında artışlar meydana gelmiştir (Codron ve diğerleri, 2004:58-602). Süper ve hiper marketler şu anda modern perakendecilik sektörü

olarak Türk tüketicilerin gıda harcamalarındaki payının yüzde 40'ını oluşturmaktadır. 1980'li yıllardan önce Migros dışında süpermarket tarzında faaliyet gösteren perakendeci şirketlerin hepsi yerli sermaye ile kurulmuş işletmeler oluşturmıştır. 1980'li yılların sonlarına gelindiğinde yabancı şirketler Türkiye perakende sektörüne girmeye başlamıştır (Yenal, 2001:50). Perakende sektörünün yapısı nüfusun yoğunluğu tarafından belirlenen gıda tipleri tarafından önemli ölçüde etkilenmektedir.

Bütün gıda perakende piyasasında modern süper marketlerin payı, 2005 yılının sonuna kadar yüzde 50'lere ulaşmıştır. Hipermarket ve süpermarketlerin modern perakendecilikteki yeri, Türk gıda harcamalarının yüzde 40'ını oluşturmaktadır. Perakende sektörünün yapısı nüfusun büyük kısmı tarafından tüketilen gıda çeşidi tarafından büyük ölçüde etkilenmektedir. Düşük gelir grupları için, beslenme ihtiyacının yüzde 55'ini ekmek, ilave olarak yüzde 15'ni pirinç, patates ve makarna ürünleri kısmını oluşturmaktadır (Agriculture and Agri-Food Canada, 2004). Bu gelir grubu Türk nüfusunun büyük kısmını oluşturmaktadır.

Modern süpermarketler ve indirim bölümleri geleneksel bakkal dükkanların yerini almıştır. Diğerleri, küçük manav perakencileri, bakkal, kasap gibi küçük ölçekli işletmelerdir. Son yıllarda perakende sektörüne yönelik yatırımlar orta-ölçekli şehirlerde yoğunlaşmıştır. Alışveriş alışkanlıkları, turizmin faaliyetlerinin yoğun olduğu yerlerde değişmiştir. Gelecekte, hipermarketler, süpermarketler ve indirim zincirlerinin ülkenin daha zengin ve daha büyük kent alanlarında daha da önemli olacağı beklenmektedir.

Gıda perakendeciliğini elinde tutan Migros, ABD menşeli Wall-Mart ile görüşürken, Tansaş Migros'a satılmış ve Gima'da Sabancı'ya satılmıştır. Almanya'dan Metro ve Real, İngiltere'den Booker, ve Fransa'dan Carrefour yatırım yapmaktadır. 2003 yılından itibaren görülmeye başlayan ekonomik iyileşme ve artan gıda satışları Uluslararası alanda yeni yatırımcıların yerel ağları satın almasını teşvik etmiştir. Örneğin, Tesco (İngiltere) 2003 yılında Kipa'yı satın almıştır. Carrefour 1993 yılında Türkiye'ye gelerek, 2001 yılına kadar Kipa'dan sonra Türkiye perakende piyasasından en fazla pay sahibi olan şirket olmuştur. AB ile gerçekleştirilen Gümrük Birliği Anlaşması ve 2001 yılındaki AB üyelik prosedürü yabancı yatırımcının gıda sektörüne yönelik yatırımlarını hızlandırmıştır. Çiftçiler, ticaret yapanlar ve işleyicilerin arasındaki ilişki piyasa ve söz-

Tarım-gıda sisteminin küreselleşmesinin sonuçlarından biri olan piyasa yoğunlaşmasının Türkiye tarım-gıda sektörü içinde geçerli olmasıdır. Gıda sanayinde çok sayıda sanayi kolu bulunmakla birlikte, çok az sayıda şirket piyasaya hakimdir.

Tablo 4: 2001 Yılında Tarım-Gıda Sanayindeki Yoğunlaşma

Faaliyet Kodu (ISIC Rev 3)	Sanayi Faaliyetin Adı	Şirket Sayısı	CR4	CR8
1532	Nişasta ve Nişasta Ürünleri	6	95.8	100
1553	Bira likörü ve bira	8	77.2	100
1554	Yumuşak İçecekler ve Mineral sular	54	75.0	84.7
1552	Şaraplar	13	73.5	91.5
1551	Aritılmış, damıtılmış ve ispiro	13	71.3	95.5
1512	İşlenmiş balık ve balık ürünleri	16	68.1	84.6
1600	Tütün Ürünleri	25	66.7	88.5
1544	Makarna ve erişte	19	61.6	81.8
1543	Kakao, Çikolata ve Tatlandırıcı	85	61.4	82.1
1520	Süt Ürünleri	114	51.8	66.1
1549	Diğer gıda ürünleri	113	38.3	58.1
1542	Şeker	39	35.9	53.4
1541	Kek ve kek ürünleri	372	35.5	54.5
1514	Sebze ve hayvansal yağlar	95	35.1	48.9
1511	Et ve et ürünleri üretimi	99	34.7	50.3
1513	İşlenmiş ve korunmuş sebze ve meyveler	234	20.0	29.4
1531	Hububat tane ürünleri	264	18.1	27.5

Kaynak: DİE, 2004.

leşmelerle kurulmaktadır. Sözleşmeli çiftçilik, Türkiye'de tarım sektörünün alt dallarında çok yaygın değildir. Örneğin, süt ürünleri, et, ayçiçeği zeytinyağı ve bitkisel yağ sanayinde çoğu işleyici 1980'lerden beri hammadde temininde açık piyasaya güvenmektedir. Bu ürünlerin piyasa yapısı küçük ölçekli arızılar ve küçük işletmecilerle oldukça çeşitlidir. Bu ürünlerin pazarlama kanalları farklıdır. Yerel piyasalardan yerel toplayıcılarla bölgesel ve belediyelevelik toptan satış piyasalarına getirilen bu ürünler, ticaret yapanlara ve çoğu küçük ölçekli işleyicilere getirilmektedir. Bu durumda, toplamının, stoklamanın, pazarlamanın ve taşımanın maliyeti oldukça yüksek olabilmektedir. Tarımsal malların kalitesi ve fiyatı zaman ve mekana göre oldukça farklıdır. Örneğin, düşük süt arzı ve düşük kaliteli süt sektörde büyük problem oluşturarak oluşturmaktadır. Üretilen süt ürünlerinin yüzde 80'i işleme birimlerine getirilmemekte fakat ulusal ve bölgesel piyasalarda uygun olmayan hijyenik şartlar altında satılmaktadır. Tarım ürünlerinin işlenmesinde daha çok küçük ölçekli işletmelerin hakim olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan, Türkiye'de bazı sektörlerde

sözleşmeli çiftçilik yoluyla dikey bütünleşme, tarımsal ürünlerinin işlenmesi aşamasını da kapsamak zorundadır. Örneğin, bağ bahçe ürünlerinden olan domates ve fasulye tarımında, zamanla sözleşmeli çiftçilik artmıştır. Şeker pancarı üretimi yalnızca sözleşmeli çiftçilik yoluyla yapılmaktadır. Meyve ve sebze üreticileri sözleşmeli çiftçiliğe ve spot alım piyasalarına güvenmektedirler.

Ticareti yapılan taze ürünlerin, toptan piyasalarda tacirler tarafından satılmaktadır. Modern perakende zincirinin gelişmesiyle birlikte Türkiye'nin gıda ürünleri piyasasının da değişmesine yol açmıştır. Yaşanan süpermarketleşme,

Türkiye'de gıda üreticileri için önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bu sonuçlar arasında, tarım ve dikey bütünleşme eğilimlerinin kuvvetlenmesi ve dolayısıyla da sermaye yoğunlaşmasının giderek hız kazanmasıdır (Yenal,2001:51).

Türkiye'nin tarım ve gıda sektöründe yaşanan bu dönüşümler, genel itibarıyla dünyadaki değişimlere paralel gitmektedir. Yaşanılan ekonomik krizler, ekonominin dışı açılmasına yönelik düzenlemeler ve yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştırıcı adımlar, tarım ve gıda sektöründe önemli değişimler yaşanmasına neden olmuştur. Tarım ve gıda sisteminde özelleştirilmelere hız verilmesi ve devletin Breeton Woods kurumlarının zorlamalarıyla sektörden çekilmesi sonucunda çok uluslu şirketler, gerek özelleştirilen KİT'leri satın alarak ya da yerli firmalarla ortaklıklar kurarak bu sisteme yön vermeye başlamışlardır.

5.Sonuç

Tarım-gıda sisteminin küreselleşmesi sonucunda, tarım piyasalarında yoğunlaşma artmış ve Çok Uluslu Şirketler dikey ve yatay bütünleşmeler yoluyla tarım-gıda sistemini yönlendirmeye başlamışlardır. Ulus devletlerin gücünün za-

Ticareti
yapılan
taze ürünler
toptan
piyasalarda
tacirler
tarafından
satılmaktadır.
Modern
perakende
zincirinin
gelişmesiyle
birlikte
Türkiye'nin
gıda ürünleri
piyasasının da
değişmesine
yol açmıştır.

yıllaması ve çok uluslu şirketlerin artan sermaye birikimi ve sahip oldukları avantajlar nedeniyle, yalnızca bulundukları ülkelerde değil, diğer ülkelerin de tarım gıda sisteminde önemli değişiklikler yaratmışlardır. Son 20 yıldır küreselleşme sonucunda tarım piyasalarının şekli değişmiş, üretim zincirinde çiftçilerin karar alma güçleri de o oranda azalmıştır. Bunun nedeninin tarım gıda sisteminin yoğunlaşması ve küreselleşmesi gösterilmektedir.

Dünyada tarım-gıda sisteminin küreselleşmesi sonucunda, özellikle ticaretin liberalleşmesine yönelik yapılan anlaşmalar, IMF ve DB'nin yapısal uyum programları ve en önemlisi de büyük tarım gıda şirketlerinin üretimden-parekencilığe kadar sahip oldukları avantajlar piyasa yoğunlaşmasını artırmıştır.

Çalışmada tarım-gıda sisteminin yeniden yapılanmasının ve küreselleşmesinin itici gücünün çok uluslu şirketler olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Çünkü bu şirketler, şu anda tarım ve gıda ürünlerinin nerede, nasıl ve kimin için üretileceğine karar verebilmektedirler.

Tarım-gıda sisteminin küreselleşmesini ulus devlet temelli yaklaşımlarla açıklık getirmek oldukça güç görünmektedir. Çünkü bu yaklaşımlar, ekonomik kaynakların kullanımını ve ekonominin kalkınmasını ulus devlet içinde ele almışlardır. Küreselleşme ile birlikte devletlerarasındaki ticaretten ziyade, şirketler arasındaki ticaretin önem kazandığı görülmektedir. Küreselleşme sonucunda bu dev şirketler, ulus devletlerin ekonomik ve siyasi faaliyetlerini kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışmaktadır.

Tarımın sanayileşmesi, finansal sermayenin yardımıyla hızlı yoğunlaşma, merkezileşme ve çok uluslu şirketlerin koordineli işlemleriyle gerçekleştirilmiştir. Tarım-gıda sisteminde şirketler aşağı ve yukarı yönde yoğunlaşma göster-

rek, monopol ve oligopol olma özelliği gösterirler. Bu yoğunlaşmaların sonucunda şirketler birleşir ya da başka şirketleri ele geçirerek farklı şirketlerden oluşan dikey bütünleşme oluştururlar. Ayrıca, patentlerin, markaların uluslararası alanda yayılması, tarım-gıda sisteminin küreselleşmesinin ve çok uluslu şirketlerin kar stratejilerinin bir sonucudur.

Bu şirketler, tarım-gıda sisteminin aşamalarına bağlı olarak dört grupta sınıflandırılabilirler. Bunlar; tarımsal girdi sağlayan şirketler, tarım ve gıda ürünlerini işlemekten geçiren şirketler, gıda ürünlerini tüketiciye satabilecek duruma getirenler ve gıda perakendecileri olarak sıralanabilir. Örneğin Cargill, dünya tahıl ticaretinin yüzde 80'ini gerçekleştirmektedir. Monsanto ise, 2001 yılında genetik değişikliğe uğramış Dünya tohum piyasasının yüzde 91'ini kontrol etmiştir.

1980'li yılların sonunda gelişmekte olan ülkelerde görülen borç krizleri sonrasında, çok uluslu finansal kuruluşların gelişmekte olan ülkelere borç verme koşulları ağırlaşmıştır. Yapısal uyum programları altında, devletlerin, sosyal programlar için yaptıkları harcamalar kesilmiş, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi gündeme gelmiş, küresel ekonomiyle rekabet edemediği söylenen sektörlerde ise kamu yatırımları durdurulmuştur.

Çoğu gelişmekte olan ülkede yapısal uyum programlarıyla birlikte, tarıma verilen sübvansiyonlar sonlandırılmış, tarım ve gıda ürünleri yerel pazarlar için değil, ihracata yönelik üretim yapmaya zorlanmışlardır. Buradaki mantık gerçekte çok basittir. İhracat borç seviyesi için döviz kazandırır ve bu da yurtiçi tarım ve gıda ürünleri talebini karşılamaktan daha önemlidir. DTÖ Tarım Anlaşması'yla bu durum iyice su yüzüne çıkmıştır.

Gelişmekte olan ülkelere çok uluslu şirketler, artan sermaye birikimleri ve genişle-

Yapısal uyum programları altında, devletlerin, sosyal programlar için yaptıkları harcamalar kesilmiş, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi gündeme gelmiş, küresel ekonomiyle rekabet edemediği söylenen sektörlerde ise kamu yatırımları durdurulmuştur.

Tablo 5: Perakende Gıda Sektörünün Trendi(Satışa Göre % payı)

	1999	2000	2001	2002	2003*
Hipermarketler(2500 m ² 'nin üzerinde olanlar)	6.5	8	9.5	9.6	10
Bütün Süpermarketler(100-2500 m ²)	17	20	25	27.5	31
Marketler(50-100m ²)	12.5	10	9.5	9.4	9
Bakkallar(50 m ² 'den düşük olanlar)	49.5	48	42	40.5	36
Diğerleri	14.5	14	14	13	14

Kaynak: I. Sirmioğlu, Turkey retail food report 2004, USDA FAS, GAIN Report, 2004, pp. 3.

me stratejileri doğrultusunda yerel piyasaları gerek yerel şirketlerle ortaklıklar kurarak, gerekse tek başlarına ele geçirmeye başlamışlardır. Ekonomileri tarıma dayalı olan gelişmekte olan ülkelerde hüküm süren geçimlik tarzındaki üretim, bu dev şirketlerle rekabet edemez duruma gelmişlerdir. Çünkü bu şirketler, sahip oldukları sermaye, teknoloji ve bilgi birikimi sayesinde yerel piyasalarda boy göstermeye başlamışlardır. Çiftçilerin büyük kısmı tarım-gıda sisteminde, şirketlere girdi sağlamadan perakende aşamasına kadar bağımlı duruma gelmişlerdir.

1980'li yıllara kadar Türkiye'de tarım sektöründe desteklenmiş bunun sonucunda ülke bitkisel ve hayvansal üretimde kendine yeter bir duruma gelmiştir. 1980'li yıllardan sonra, diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi ülke borç batağına girmiş ve uluslararası finansal kurumlar borç vermenin koşullarından biri olarak tarım sektöründe serbestleşmenin gerçekleştirilmesi dayatmasında bulunmuşlardır.

Bu gelişmelere paralel olarak tarımsal KİT'ler özelleştirilmeye başlanmış, sübvans

edilen ürün sayısı azaltılmış ve hatta 2001 yılında ürün destekleri üretime ve fiyata yapılan desteklemeden doğrudan çiftçiye parasal transferi amaçlayan destekleme sistemine dönüştürülmüştür.

Devletin tarım piyasalarına yön vermekten çekilmesi ve tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi, çok uluslu şirketler şirketlerinin Türkiye'de faaliyet alanlarını genişletmiştir. Dünyada ve Türkiye'de tarım-gıda sisteminin küreselleşmesi sonucunda, bir yaşam şekli olan tarımın amacı tamamıyla farklılaşmıştır. Daha önce bu sistemde var olan devlet köylü ilişkisi yerini sermaye köylü ilişkisine bırakmıştır.

Türkiye'nin tarım-gıda sisteminde dikey bütünleşme olmasa bile, tarımsal üretimin giderek çok uluslu şirketler, onların yerli taşeronları veya büyük sermayedarların denetimine geçeceği beklenmektedir. Bu, sözleşmeli çiftçilik aracılığıyla Çok Uluslu Şirketlerin üretim sürecini kontrol etmesiyle doğrudan olabileceği gibi, melez tohumluk ve bunun gerektirdiği girdilerin dağıtımı yoluyla dolaylı da gerçekleşebilir.

Kaynakça

- 35th World Farmers' Congress, Gizah, Cairo, Egypt. 25-31 May 2002. *Industrial Concentration in The Agri-Food Sector*, <http://www.ifap.org/Cairo/yuzde20Conference/concentration.html>
- Agriculture and Agri-Food Canada (2004). *Agri-food country profile Turkey*, March 2004, Ottawa.
- ARCE, A. and T. MARSDEN. (1993) "The Social Construction of International Food: A New
- BALL, Jennifer A., (2004), "The Effects of Neoliberal Adjustment On Woman's Relative Employment in Latin America, *International Journal of Social Economics*, Volume:31, s.3.
- BAŞKAYA, Cengiz, *Şirketleşen Tarım*, <http://www.ozguruniversite.org/gunceCB.htm>
- BÜLENT, Ali, "Sözleşmeli Üreticilik: Tütcüncüyü Yabancı Şirketlere Bağımlı Kılacak", 19 Ağustos 2005.
- CODRON, J.M., Z.Boushina, F.Fort, e.coudal and A.Puechi, (2004), "Supermarkets in low-income Mediterranean countries: impacts on horticulture systems", *Development Policy Review*, 22 (5).
- DICKEN, P., (1998), *Global Shift*, London:Paul Chapman Publishing.
- EMEKSİZ, Faruk ve diğerleri, "Türkiye'de Tarımsal Ürünün Pazarlama Kanalları ve Araştırın Değerlendirilmesi", <http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/6K050580merfarukemeksiz.pdf>, Erişim tarihi:19.09.2005.
- FAO, "Trade Reforms and Food Security", http://www.fao.org/documents/show_cdr.asp?url_file=DOCREP/005/Y4671E/y4671e0e.htm, Erişim:12.05.2005.
- FINE, B., (1998), *The Political Economy of Diet. Health and Food Economy*, London:Routledge.
- Food Inc., (2003), "Corporate Concentration From Farm To Consumer", UK Food Group, s.14.
- FRIEDMAN, H. and MCMICHEAL, P., (1989), *Agriculture And The State System: The Rise And Fall of National Agriculture, 1870 To The Present*, *Sociologia Ruralis*, 29:93-117.
- GEREFFI, G. and KAPLINSKY, R. (eds), (2001) *The value of value chains: spreading the gains from globalisation*, *IDS Bulletin* 32(3), July 2001.
- GHOSH, Jayati (2003), "Corporate Agriculture: The Implications for Indian Farmers. *Corporate agriculture: The implications for Indian farmers*"
- GÜNAYDIN, Gökhan, "Neoliberal Liman Yılların Tarım Sektöründe Yaratığı Tahribat", *Teori Dergisi*, 19.10.2005. <http://www.zmo.org.tr/odamiz/bizden.php?kod=2238>
- HEFFERNAN, William and HENDRICKSON, Mary, 2002, "Global Food System: A Research Agenda", Report to the Agribusiness Accountability Initiative Conference on Corporate Power in the Global Food System, High Ligh Conference Centre, Hertfordshire, United Kingdom, <http://www.foodcircles.missouri.edu/global.pdf>
- HISANO, Shuji, "Globalization and Localization of Agriculture: From Political and Socio-economic Perspective", Presented at the Federal University of Vicosa, Brazil, August 7, 2000. s.3. http://www.macroscan.com/fel/dec03/pdf/Corp_Agri.pdf, Erişim tarihi:12.05.2005.
- KENDİR, Hülya, (2002), "Küreselleşen Tarım ve Türkiye'de Tarım Reformu", *Türkiye'de Kapitalizmin Yeniden Yapılanması ve Devletin Rolü*, PRAKSİS Üç Aylık Sosyal Bilimler Dergisi, 2002, s. 283.
- MCLAUGHLIN, Martin, (2002), "Transnational Corporations and Global Food System", January 1, www.agribusinessaccountability.org/pa/ge/236/i, Erişim Tarihi:25.01.2005.
- MCMICHEAL, Philip, (2001), "The impact of globalisation, free trade and technology on food and nutrition in the new millennium", *Proceedings of the Nutrition Society*, 60.
- MORISSET, J., (1997). *Unfair Trade? Empirical evidence in world*

commodity markets over the past 25 years. Foreign Investment Advisory Service. www.worldbank.org/html/dec/Publications/Workpapers/WPS1800series/wps1815/wps1815.pdf

ORAL, Necdet, (2004) "Tarım Nasıl Çökertiliyor", 10 Kasım, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=1166

ÖZTUKSAVUL, Armağan, "Tarım Reformu Kimler İçin", www.anti-mai.org.tr, Erişim tarihi: 22.05.2003.

PRITCHARD, B., (2000), "The Tangible And Intangible Spaces Of Agro-Food Capital", Paper presented at the International Rural Sociology Association World Congress X. Rio De Janeiro, Brazil.

REARDON, Thomas, Julio A. Berdegue, (2000), "Concentration in the Processing and Retail Segment of the Agri-food System and Latin America and its effects of the Poor", Reports of the International Workshop, 27-28 November, Santiago, Chile, Santiago: RIMISP and East Lansing: Michigan State University

Research Agenda." *Economic Geography* 69:293-311.

Sale of the Century? The WTO's 4th Ministerial Briefing No:2, The World Trade System: Winners and Losers, <http://www.foe.org.au/download/wtosale2.rtf>, Erişim Tarihi: 20.10.2005.

STUMO, M., (ed), 2000, "A Food and Agricultural Policy for the 21 st Century, The Organization for Competitive Markets", Lincoln, NE. Available at <http://www.competitivemarkets.com/book.htm>, Erişim tarihi: 19.02.2005.

TEUBAL, Miguel, (Summer 1987), "International of Capital and Agri-industrial Complexes: Their Impact on Latin American Agriculture", Latin American Perspectives, Vol. 14, No.3, Agriculture and Labor.

The Agribusiness Accountability Initiative, "Impacts of Corporate Power in the Food System", <http://www.agribusinessaccountability.org/page/13>, Erişim tarihi: 16.09.2005.

TOHARAT, Amir, "Rising Market Control of Transnational Agribusiness", http://www.networkideas.org/focus/dec2003/Market_Control.pdf, Erişim tarihi: 15.02.2005.

TURHAN, Şebnem, "Üreticinin Kaderi Cargill'in Elinde", Evrensel, 03.06.2003, <http://www.evrensel.net/03/06/06/ekonomi.html>, Erişim tarihi:

Dipnotlar

[1] Firmaların hangi tür rekabetçi ortamlarda bulunduklarını belirlemede izlenen yöntem, yoğunlaşma oranı tarafından ortaya konulmaktadır. Yoğunlaşma ile işletmelerin tam rekabet, tekeli piyasaya ve bunlar arasında kalan piyasalardan hangisi içinde yer aldığı belirlenir. Yoğunlaşmaya neden olan faktörler; ölçek ekonomileri, pazara giriş engelleri, kamu ve diğer politikalar ve tesadüfi değişkenlerdir, bkz, Faruk Emeksiz ve diğerleri, "Türkiye'de Tarımsal Ürünlerin Pazarlama Kanalları ve Araçların Değerlendirilmesi", <http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/6tk05/0580mertarukemeksiz.pdf>, Erişim tarihi: 19.09.2005.

[2] Sale of the Century? The WTO's 4th Ministerial Briefing No:2, The World Trade System: Winners and Losers, <http://www.foe.org.au/download/wtosale2.rtf>, Erişim Tarihi: 20.10.2005.

12.05.2005.

Türk Hazine, Yabancı Sermaye İstatistikleri, 2004, <http://www.treasury.gov.tr>, Erişim tarihi: 09.10.2005.

W.T. Vorley, "The Chains Of Agriculture: Sustainability And The Restructuring of Agri-Food Markets", WSSD Paper, London: International Institute for Environment and Development.

World Bank, "Growth of Output 2001", http://devdata.worldbank.org/wdi/pdfs/table4_1.pdf, Erişim tarihi: 25.06.2005.

www.sendika.org, Erişim tarihi: 11.09.2005.

YENAL, Zafar, (2001), "Türkiye'de Tarım ve Gıda Üretiminin Yeniden Yapılanması ve Uluslararasılaşması", Toplum ve Bilim, 88 (Bahar), 2001, s.38.

1- Firmaların hangi tür rekabetçi ortamlarda bulunduklarını belirlemede izlenen yöntem, yoğunlaşma oranı tarafından ortaya konulmaktadır. Yoğunlaşma ile işletmelerin tam rekabet, tekeli piyasaya ve bunlar arasında kalan piyasalardan hangisi içinde yer aldığı belirlenir. Yoğunlaşmaya neden olan faktörler; ölçek ekonomileri, pazara giriş engelleri, kamu ve diğer politikalar ve tesadüfi değişkenlerdir, bkz, Faruk Emeksiz ve diğerleri, "Türkiye'de Tarımsal Ürünlerin Pazarlama Kanalları ve Araçların Değerlendirilmesi", <http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/6tk05/0580mertarukemeksiz.pdf>, Erişim tarihi: 19.09.2005.

2- Sale of the Century? The WTO's 4th Ministerial Briefing No:2, The World Trade System: Winners and Losers, <http://www.foe.org.au/download/wtosale2.rtf>, Erişim Tarihi: 20.10.2005.

3- Yatay bütünleşme, üretim sürecinin verilen bir noktada bütünleşmesine denir. Dikey bütünleşme, bir sanayiye bir şirketin sahip olması veya üretim zincirinin her aşamasına birleşmelerle kontrol etmesidir.

4- Thomas Reardon, C.T. Timmer and Julio A. Berdegue, "Supermarket Expansion in Latin America and Asia", <http://www.ers.usda.gov/publications/aib794/aib794f.pdf>

5- Necdet ORAL, "Tarım Nasıl Çökertiliyor", 10 Kasım 2004, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=1166

6- DPT, 2004

<http://www.foe.org.au/download/wtosale2.rtf>, Erişim Tarihi: 20.10.2005.

[3] Yatay bütünleşme, üretim sürecinin verilen bir noktada bütünleşmesine denir. Dikey bütünleşme, bir sanayiye bir şirketin sahip olması veya üretim zincirinin her aşamasına birleşmelerle kontrol etmesidir.

[4] Thomas Reardon, C.T. Timmer and Julio A. Berdegue, "Supermarket Expansion in Latin America and Asia", <http://www.ers.usda.gov/publications/aib794/aib794f.pdf>

[5] Necdet ORAL, "Tarım Nasıl Çökertiliyor", 10 Kasım 2004, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=1166

[6] DPT, 2004

kırsal dönüşüm programlarının ekonomi politiği

1- Giriş

"Kırsal dönüşüm" tartışmasına başlarken, öncelikle bu kavramdan ne anlaşıldığının ve karnımızca ne anlaşılması gerektiğinin altını çizmekte fayda var: Kırsal dönüşümden sıklıkla anlaşılan, kapitalizme geçişle birlikte hızlanan endüstriyel gelişmenin doğal sonuçlarından biri olan kır-kent eşitsizliğini dengeleyecek yönde bir takım reformların yapılması, böylelikle kırın geri kalmışlığının bir ölçüde giderilmesidir. Bu dönüşümün "program"lara bağlanma zorunluluğu ise az gelişmiş kapitalizmde kırdaki pre-kapitalist yapıların kendiliğinden çözülmemesi veya çözülememesidir.

Kırsal dönüşüm kavramı üzerinde düşünürken gözden kaçırılmaması gereken nokta ise, bu dönüşümün "dönüşen" ve "dönüştüren" tarafları olduğu, bu taraflar arasındaki ilişkinin, kır-kent arasındaki ilişkinin eşitsizliği boyutunda bir eşitsizlik içerdiği ve bu eşitsizliğin sonucunda dönüşenin edilgen, dönüştürenin ise etkin bir kimlik kazandığıdır. Daha açık ifade etmek gerekirse, kapitalist sistemde kırsal dönüşüm, temelde kırın değil, merkezi sermayenin çıkarları doğrultusunda yürütülür ve kırdaki nüfus için de facto daha iyi hayat şartları sağlanması anlamına gelmez.

Kırsal dönüşüm kavramına bugüne değin farklı iktisadi ekoller farklı açıklamalar ve öneriler getirmiştir. Makalenin ikinci bölümü bu birikimin kısa bir özeti ve eleştirisine ayrılmıştır. Bizim bu çalışmadaki amacımız, kapitalizmin doğal işleyişinin bir sonucu olan ve temelinde kır-kent eşitsizliği yatan kırsal az gelişmişliği ve bu durumun sonucunda ortaya çıkan "kırsal dönüşüm" kavramının içeriğini, eşitsiz gelişme yasası ile açıklamaktır. Bu doğrultuda, makalenin üçüncü bölümünde, ikinci bölümde oluşturulan eleştirel arka planın üzerine teorik bir katkı konmaya çalışılacak, dördüncü bölümde ise eşitsiz gelişme yasasının uluslararası içeriği doğrultusunda, kırsal dönüşüm programlarının uluslararası nitelikleri, bu uluslararası programların "dönüştüren" ve "dönüşen" tarafları arasındaki eşitsizlik ve dönüşüm programlarının ardındaki genel siyasi saikler incelenecektir.

2- Kırsal Dönüşüm Tartışmaları

Geç kapitalistleşen ülkelerde, kırsal kesimdeki pre-kapitalist [1] üretim ilişkisi ve biçimlerinin, kapitalist ekonomiye geçiş sürecinde, hatta kentsel alanda kapitalist dönüşümün büyük ölçüde tamamlanmasından sonra dahi varlıklarını devam ettiriyor olmaları sosyal bilimlere, özellikle iktisat bilimini uzun süre meşgul etmiş bir durumdur. Gerçekten de, kentlerde kapitalist üretim ilişkilerinin gayet derinleştiği, üretimin tamamına yakınının merkezileşmiş sermaye tarafından, ücretli emek kullanılarak ve kâr amacıyla, pazara yönelik yapıldığı pek çok ülkede dahi, kırdaki halen pre-kapitalist dönemden kalma tabiiyet ilişkileri, geçimlik üretim gibi olgular varlıklarını devam ettirebilmektedirler.

2.1- Kalkınma İktisadı: İkili Yapı Kuramı

Kalkınma iktisadı konuyu, kentlerin modernleşerek gelişmesi ve tarımın geri kalması olarak ele almaktadır. Bu ekole göre, Batı'nın iktisadi gelişme yolu kentlerde izlenirken kırsal kesim (ki bu kesime kalkınma iktisadı literatüründe çoğunlukla "geleneksel" kesim adı verilmektedir), modern olmayan ilişkiler ve mülkiyet sistemleri, geleneklerine bağlı köylü tipolojisi gibi sebeplerden dolayı geri kalmakta ve ortaya "ikili yapı" denen durum çıkmaktadır [2]. Kalkınma iktisadının az gelişmişliğe getirdiği genel çözüme paralel olarak, kırsal kesimin kentlerin peşinden kalkınma yoluna girmesi için bu alanlara dışarıdan müdahale edilmesi gereklidir. Yani kentsel kesimden kırsal kesime teknoloji aktarılacak, böylece geleneksel üretim çözümlü yerini tarım makineleri ve suni gübre kullanımı gibi modern teknikler ile donanmış, yüksek verimli tarımsal üretime bırakacaktır.

Sunulan çözümün, uygulandığında eşitsizliği çözme açısından işe yaramamış olması bir yana, içerdiği ciddi mantıksal hatalar vardır. Her şeyden önce, kır ile kentin gelişme düzeyleri arasındaki farklılığın sebebi, kırın gelenekçiliği değil, kentsel ilerlemenin endüstriyel devrimle birlikte hızlanarak aray açmasıdır. Kentten kıra teknoloji aktarımının sağlanabilmesi için zaten bu teknolojinin öncelikle kentte üretiliyor olması (veya ithal edilmesi) lazımdır. Ancak aynı ekol doğrultu-

Nevzat Evrim
Önal*

Kalkınma
İktisadının
az gelişmişliğe
getirdiği
genel çözüme
paralel olarak,
kırsal kesimin
kentlerin
peşinden
kalkınma yoluna
girmesi için bu
alanlara
dışarıdan
müdahale
edilmesi
gereklidir.

*Beykent Üniversitesi
Araştırma Görevlisi

sunda oluşturulan kalkınma planları, endüstriyel sektörün, yani kentin gelişmesini daima öncelikli hedef olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla, endüstriyel gelişme tamamlanana değin, kalkınma planı bu eşitsizliği devam ettirecek, hatta daha da derinleştirecektir.

İkinci mantıksal hata ise, "geleneksel sektör" olarak tanımlanan kırsal nüfusun homojen bir bütün olarak ele alınmasıdır. Bu bakış, kapitalist ekonomiye geçişten çok önce dahi eşitsiz bir yapı sergileyen kırsal toprak mülkiyetini tamamen göz ardı etmektedir. Birinci ve ikinci mantık hataları birbirine bağlandığında, kentten kıra aktarılan teknolojinin sağlayacağı faydaların tüm kırsal nüfus çapında eşit paylaşılacağı sonucu çıkar ki bu sonuç, gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Kentlerde kapitalist birikim ve gelişme süreci belirli bir noktaya geldikten sonra kıra teknoloji aktarıldığı doğrudur; ancak bu aktarım, hem iç eşitsizliklerin zaten mevcut olduğu kırsal nüfusta bu eşitsizliklerin derinleşmesi ve küçük köylülüğün geçimlik üretime daha da fazla mahkum edilmesi, hem de dış eşitsizliğin, yani teknolojiyi aktaran kent ile alan kır arasındaki eşitsizliğin borçlanma nedeniyle artması ve kemikleşmesi anlamına gelmiştir.

2.2 Klasik Marksizmin Tasfiye Tezi ve Narodnikizmin Cevabı

Konu, Marksist iktisatta da önemli bir tartışma başlığı olmuştur. 20. yüzyılın başında Kautsky'nin getirdiği, geçimlik üretimin tedrici olarak tasfiye olacağını öngören açıklamalara, daha sonra Chayanov neo-narodnik olarak tanımlanabilecek küçük köylülük tezi ile karşı çıkmıştır.

Kautsky'nin kırsal dönüşüm tartışmasına getirdiği en önemli katkı, köylülüğün işçi olarak tanımlanabilmesi için mülkiyetten tamamen kopmasına gerek olmadığını tespit etmesidir. Daha sonra Lenin [3] tarafından da benimsenen bu konuma göre, küçük köylü ailesi aslında emek satmaktadır ve kendi toprağında yaptığı geçimlik üretim yalnızca kendini yeniden üretmesine ufak bir katkı sağlamakta, ancak varlık koşulunu oluşturmamaktadır. Bu açıdan bakıldığında tarımsal üretime endüstriyel kapitalizmde geçerli olan, büyük işletmenin küçüğü ortadan kaldırarak daha da büyümesi ve üretimin merkezileşmesi süreci oluşmamakta, büyük ve küçük üreticiler birbirlerini tamamlayan bir yapı içinde varlıklarını sürdürmektedirler [4]. Kautsky'nin modeline göre kırsal kesimdeki pre-kapitalist yapılar, bu yapıları devam ettiren ve genel anlamda küçük köylülük olarak tanımlanan nüfusun, içinde bulundukları hayat şartlarını terk edip kente göçmesi ile zamanla çözüleceklerdir.

Kautsky'nin er ya da geç tasfiyeyi öngören tezine karşı Chayanov'un ise tarımsal üretimin kapitalist olmadığı, ücretli emekten tamamen bağımsız bir "köylü üretim tarzı" çerçevesinde kendini yeniden ürettiğini iddia eder [5]. Bu üretim tarzındaki sosyal ilişkiler üretim biriminin, yani köylü ailesinin iç ilişkilerinden ibarettir. Feodal ve kapitalist üretim tarzları bu üretim tarzına dışsaldır. Chayanov'a göre köylülük, ekonomik olarak farklılaşmamış, homojen ve diğer üretim tarzları karşısında olağanüstü bir kararlılık gösteren bir yapıya sahiptir [6].

Dolayısıyla, Chayanov'un tezine göre pre-kapitalist kırsal yapılar kentsel kapitalizm ile yan yana, sonsuza değin var olabilirler, zira tarımın kapitalist sisteme dahil edilmesi için büyük, merkezi ve ücretli emek istihdam eden işletmelere gerek yoktur. Kapitalist sistem köylü üretim tarzını ticari sermaye ile dolaşım alanında hegemonyası altına alacak ve baskıcı borç ilişkileri ile her köylü ailesini birer fason hammadde üreticisine dönüştürecekler [7].

Chayanov'un tezinin temel sorunu tanımlanan "köylü üretim tarzı"nda yatmaktadır. Bu tanım köylülüğü tamamen tarihin dışına koymakta, her zaman varolmuş ve her zaman var olacak bir yapı olarak görmektedir. Bu tanıma göre, feodal sistemde kral için, Asyatik toplumda sultan için ve kapitalist toplumda pazar için üreten köylü arasında hiçbir fark yoktur [8]. Dahası, Chayanov'un tezinde bir ailenin iç işleyişinin incelenmesi tarımsal üretimin tamamının incelenmesi anlamına gelir zira köylülük bu homojen ve atomistik köylü ailelerinin n adedinin toplamından ibarettir [9]. Bu tarih dışı köylülük, tüm tarihsel sistemlere dışarıdan dahil olmakta (dolayısıyla bu sistemleri, onlarla ilişkiye girerken kendisi için dışsal kabul etmekte) ve toplumsal bölüşüm birikim ve üretim ilişkilerine de sadece dışsal bir faktör olarak dahil olmaktadır [10].

2.3 Bağımlılık Ekolü ve Eşitsiz Değişim

Az gelişmişlik başlığını sadece tarımsal açıdan ele almasa da, bağımlılık ekolü çerçevesinde, bilhassa Andre Gunder Frank'ın ürettiği az gelişmişlik tezlerinin incelenmesi, uluslar arası eşitsizliğe getirdiği bakış açısından önemlidir. Frank, Lewis ve benzerlerinin kalkınma teorilerini cepheden karşısına alarak [11], gelişmişlik ve az gelişmişliğin, dünyanın kapitalist gelişme sürecinin birbirlerinden ayrılmaz ama diyalektik açıdan çelişkil sonuçları olduğunu öne sürer. Frank'a göre az gelişmişliğin sürgit yapısının anlaşılabilmesi için kapitalizmin tarihsel ilerici bir role sahip olduğu düşüncesinin tamamen terk edil-

Kautsky'nin
kırsal dönüşüm
tartışmasına
getirdiği en
önemli katkı,
köylülüğün
işçi olarak
tanımlanabilmesi
için mülkiyetten
tamamen
kopmasına
gerek olmadığını
tespit
etmesidir.

mesi gerekmektedir [12].

Frank'a göre, "uydu" olarak tanımlanan periferik iktisadi yapılar, artığa el koyan metropoliten merkez tarafından sürekli olarak sömürülmektedir. Periferik ekonomilerin gelişmesi merkezin hükmü altındadır ve merkez, kendi gelişme hedefleri doğrultusunda periferi sürekli olarak sömürür. Böylelikle periferik ekonomilerin endüstriyel gelişimi engellenir ve bu bölgeler birinci ürün ihraç eden bir konumda kalırlar. Bu uluslar arası işbölümüne dayalı ticari sistemi devamlılık kazanır çünkü bu dikey "artığa el koyma zinciri", metropoliten sermaye birikiminin kendisini yeniden üretme koşuludur [13].

Frank'ın tezi iki açıdan önemlidir: Birincisi; Frank'a göre, çoğunlukla tarımsal hammadde üreten periferik ekonomik yapılar, değişim için üretmeye başladıkları anda dünya kapitalist sistemine dahil olmuş, dolayısıyla kapitalleşmiş olurlar. İkincisi ise, metropol-uydu ilişkisi olarak kavramsallaştırılan yapının [14], gerek gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler, gerek ulus-altı, kentsel ve kırsal bölgeler arasında eşitsiz, ancak değişime dayalı bir ilişki biçimi olarak tanımlanmasıdır.

Frank'ın tezinin içerdiği sorunsal da temel olarak burada yatmaktadır: Frank'a göre gelişmiş kapitalist ülkeler ile azgelişmiş kapitalist ülkeler arasında, üretilen artığa ticari ilişkiler ile el konması şeklinde ortaya çıkan bir sömürü ilişkisi mevcuttur. Geleneksel Marksist "sömürü" tanımının dışına çıkmış olması ve sınıfsal analiz yerini büyük ölçüde ulusal analiz ikame edilmiş olması bir yana [15], emperyalizmin sadece ticaret ilişkileri üzerinden anlaşılıyor olması da, en net ifadesini aşırı biriken sermayenin, eksik birikime doğru ihracında bulan geleneksel emperyalizm tanımından sapılması manasına gelmektedir.

3- Eşitsiz Gelişme

Yasası ve Kırsal Dönüşüm

Bu çalışmanın başında da belirttiğimiz üzere, kırsal dönüşüm kavramının kökeninde kırsalın aleyhinde olan kır-kent eşitsizliği vardır. Bu eşitsizlik, kapitalizme geçiş takiben yaşanan endüstri devrimi ile birlikte, pre-kapitalist toplumda kırsalda olan üretim merkezinin kente kaymasının bir sonucudur. Kapitalizm, doğum yeri olan İngiltere'de [16], toprak mülkiyetinde bir merkezleşme ile; büyük toprak sahibi, kiracı kapitalist çiftçi ve topraksız kır işçisi üçlemesi ile, toplumsal bir üretim sistemi olarak ortaya çıkmıştır. Endüstri devrimi, artan tarımsal verimliliğin kente aktardığı artı değer (ve sömürgeleştirilmiş ülkelerden aktarılan artı değer) ile, artık kırsal ihtiyaç

duyulmayan emek fazlasının da kente göçerek endüstrinin ihtiyaç duyacağı işçi sınıfını oluşturması sayesinde hayat bulmuştur.

Bu noktadan sonra kapitalizm yeni coğrafyalara, daima kapitalist bir merkez ile girilen ticari, finansal ve siyasi ilişkilerin etkilerini taşıyarak yayılmıştır. İngiltere'den Batı Avrupa'ya, Batı Avrupa'dan da, sömürgelerden başlamak üzere bütün dünyaya yayılan sistem, bu süreç içerisinde İngiltere'de yaşanan özgüllüğü tekrarlamamış, yayıldığı yerlerde dönüşüm kentlerden başlayarak, çoğunlukla doğrudan endüstri devrimine yönelik hamleler ile gerçekleşmiştir. Dolayısıyla kapitalist ilişkiler öncelikle kentlerde kurulmuş, kırsal alana kentlerden yayılmıştır.

Sermaye, doğası gereği sürekli bir yayılma güdüsü taşımaktadır. Ancak bu yayılma, sadece mekansal bir genişlemeye değil aynı zamanda üretim ve mülkiyet ilişkilerinin kurumsallaşması çerçevesinde yaşanan bir derinleşmeye de işaret etmektedir. Genişlemekte olan sermaye kırsal üretim biçiminde hiçbir değişiklik yaratmayabilir. Köylünün ürettiği artı değere sadece dolaşım alanında, tüccar ve tefeci tarafından el konulabilir ve kırsal dönüşüm belirli bir süre boyunca sadece köylü üretiminin metalaşması, dolayısıyla dolaşım alanında el konulabilecek bir niteliğe bürünmesi seviyesinde kalabilir. Ancak genişleme dünya coğrafyasıyla sınırlıdır ve kapitalizm, yayılmaya devam edebilmek için, eşitsiz bir biçimde de olsa üretim ilişkilerini derinleştirmek zorundadır.

Kırsal dönüşüm kavramı tam olarak da bu fenomene işaret etmektedir: Erken kapitalistleşen ülkelerde kırsal üretim artık tamamen kapitalist olarak tanımlanabilir çünkü bu ülkelerde kapitalist sermaye ve üretim ilişkileri kırsal üretimi de tamamen içerecek derecede derinleşmiştir. Ancak dış ülkelerle girilen ilişkiler vasıtasıyla kapitalistleşen ülkelerde kapitalizm kentlerden başlayarak ortaya çıktığı için, kırsal kapitalist dönüşüm yavaş ilerlemiş, hatta kimi örneklerde kapitalizm kırsal pre-kapitalist yapılarda hiçbir biçimsel değişikliğe neden olmamıştır. Bu ülkelerde kırsalda pre-kapitalist ilişkilerin çözülmemesi, kendisini geçimlik üretim, gizli işsizlik gibi, rasyonel kapitalist sistemlerde var olmayacak bir dizi fenomen ile gösterir. Küçük köylülüğün varlığını sürdürüyor olması tartışması da tamamen bu biçimsel durağanlığa işaret etmektedir.

Dolayısıyla geç kapitalistleşen ülkelerde, kırsal bölgelerde pre-kapitalist üretim ve mülkiyet biçimlerinin varlıklarını sürdürüyor olmalarının sebebi, bu ülkelerdeki azgelişmiş kapitalizmin,

Geç kapitalistleşen ülkelerde, kırsal bölgelerde pre-kapitalist üretim ve mülkiyet biçimlerinin varlıklarını sürdürüyor olmalarının sebebi, bu ülkelerdeki azgelişmiş kapitalizmin, bu yapıları çözecek yeteneğe sahip olmamasıdır.

bu yapıları çözecek yeteneğe sahip olmamasıdır. Bu konuda ekonomik ve siyasi olmak üzere iki ayrı başlıkta yetersizlik söz konusudur.

Ekonomik yetersizlik; geç kapitalistleşen ülkelerde az gelişmiş sermaye birikiminin, kırsal alanı kârlı bir biçimde dönüştürecek güce sahip olmaması ile ortaya çıkar. Dolayısıyla sermaye tarafından doğrudan üretim sürecine dahil edilerek kapitalist bir temelde istihdam edilmeyen bu kırsal üretim olanakları eski yapılarını korur ve küçük köylü mülkiyeti yapısı çerçevesinde geçimlik üretimde kullanılırlar.

Siyasi yetersizlik ise, burjuva devriminin pre-kapitalist mülkiyet ve tabiyet ilişkilerinin üzerine tutarlı biçimde gidecek siyasi güce sahip olmasından dolayı ortaya çıkar, zira geç kapitalistleşen ülkelerde burjuva devrimi çoğunlukla dış dinamikler doğrultusunda (bu dinamikler güdümünde, veya bu dinamiklere karşı verilen ulusal bir tepki olarak) şekillenir ve mevcut pre-kapitalist güç odaklarının da (örneğin büyük toprak sahipleri) bir kısmını içinde barındırır. Muhtelif ülkelerin ne denli kapitalistleşmiş veya halen ne denli feodal olduklarına dair tartışmaların hepsinin temelinde bu siyasi yetersizlik vardır. Burjuva devrimleri, kırsal üretimi dolaşım alanında sisteme dahil etmek ve metalaştırmak konusunda çok hassastırlar [17], ancak buna yönelik önemler alındıktan sonra, kapitalist üretim ve mülkiyet ilişkilerinin kırsal bölgelerde de, eski mülkiyet ve üretim biçimlerini ortadan kaldırarak derinleşmesi, kapitalist sistemin ekonomik ve siyasi yetkinliği çerçevesinde gerçekleşir, bu yönde tepeden inme bir müdahale yapılmaz. Böylelikle, az gelişmiş kapitalizm, dönüştüremediği pre-kapitalist yapıları iktisadi düzlemde dolaşım alanında kendisine tabi kılar ve eklemlerken siyasi düzlemde de popülist bir demagoji ile içerir.

Genel sistem kapitalistleştikten sonra pre-kapitalist kırsal yapıların ne zaman ve ne ölçüde yokolacağı, kentsel sermaye birikiminin gelişmişliği-az gelişmişliği ile ilgili bir sorundur, zira kapitalist üretim ilişkilerinin bir ülkede, kırsal alanda ne denli derinleşebileceği, doğrudan doğruya o ülkenin kentsel sermaye birikiminin dönüştürücü gücüne bağlıdır. Dolayısıyla, ilişkilerin derinleşmesinin yavaşlığını, hatta zaman zaman bu derinleşmenin hiç gerçekleşmiyor olması fenomeni "küçük köylülüğün beka stratejilerine" veya muhafazakar çileşliğine bağlandığında sürecin aktörleri yanlış tayin ediliyor demektir. Değişimin yavaşlığının sebebi muhafazakar/çileş köylünün direnci değil, az gelişmiş kapitalizmin yarattığı sınırlı kentsel birikiminin kırsal yapıyı dönüştürme yeteneğinin ki-

sitli olmasıdır.

Kırsal dönüşümün farklı ülkelerde, hatta ülkeler içerisinde farklı kırsal bölgelerde homojen olmayan bir biçimde, kimi bölgelerde diğerlerine göre daha hızlı veya yavaş ilerliyor, hatta zaman zaman duruyor olması, ancak kapitalizmin doğasında olan eşitsiz gelişme kavramı ile açıklanabilir. Uluslararası boyutta bakıldığında, eşitsiz gelişme, erken ve geç kapitalistleşen ülkelerin eşitsizliği ve bu eşitsizliği sürekli kılan emperyalist ilişkiler ile kendisini gösterir. Bunun sonucu olarak, dünyanın büyük çoğunluğunu oluşturan geç kapitalistleşmiş ülkeler, farklı düzeylerde az gelişmiş bir kapitalizm ile malüldürler ve bu az gelişmişliğin derecesi, aynı zamanda kendi içindeki pre-kapitalist yapıları dönüştürebilme/dönüştürmememe konusunda da belirleyicidir.

Benzer şekilde, farklı ulus altı alanlar açısından da pre-kapitalist yapıların öncelikle hangi bölgede yıkılıp, hangi bölgelerde varlığını sürdüreceğini belirleyecek olan temel etken, bu bölgelere müdahil olacak ve dönüştürücü bir etki taşıyacak olan sermaye birikiminin ne denli kârlı olduğunu bildirir. Sermaye birikimi, kırsala öncelikle teknoloji ve eğitim, sonrasında da doğrudan doğruya (ya tarımsal kredi ve da doğrudan yatırım biçiminde) sermaye "ihraç" ederek; bir yandan da gerek emek tasarrufu sağlayan tarım teknolojileri, gerekse de merkezleşen toprak mülkiyetinden dolayı kırdan kopan nüfusu kendi bünyesinde istihdam ederek pre-kapitalist yapıları çözecek, ancak hepsinden önemlisi bunu, bölgeler arasında bir eşitlik gözetmeden, kendi kârlılık hedefleri doğrultusunda, eşitsiz bir biçimde yapacaktır.

Bu süreçte aynı zamanda tarımsal artığa "geleneksel" yoldan el koyan tefecinin yerini banka formunda gelişmiş finans kapital; tüccarın yerini de tarımsal üreticiyi doğrudan doğruya sözleşmeler ile kendisine bağlayıp bir fason üretici haline getiren, tarımsal ürünleri girdi olarak satın alan gıda, tütün gibi sektörlerdeki tekeller alacaktır. Tarımsal üretimi girdi olarak kullanan sektörlerin monopsonist güçlerini kullanarak tarımı sıkıştırma yetenekleri çoğunlukla gözardı edilen ve önemli bir özelliktir [18]. Bu özellik, çok uluslu gıda tekelleri bir tartışma başlığı haline geldikçe daha da önem kazanacaktır.

4- Piyasa Dışı Müdahaleler ve Sermaye İhracı

Az gelişmiş kapitalizm, kırsaldaki pre-kapitalist yapıları, kendi birikimi ölçüsünde çözebilir. Kapitalist sistem dahilinde, bu sınırın ötesinde bir çözülme yaşanabilmesi için, ulusal sermaye birikiminin yetersiz kaldığı konuda piyasa dışı bir

Kırsal dönüşümün farklı ülkelerde, hatta ülkeler içerisinde farklı kırsal bölgelerde homojen olmayan bir biçimde, kimi bölgelerde diğerlerine göre daha hızlı veya yavaş ilerliyor, hatta zaman zaman duruyor olması, ancak kapitalizmin doğasında olan eşitsiz gelişme kavramı ile açıklanabilir.

dönüştürücü müdahale gereklidir. Bu dışsal müdahalelerin literatürdeki ortak ismi "kırsal dönüşüm programları"dır.

"Program" kelimesi, anlamsal açıdan serbest piyasa mekanizmalarının dışında ve ötesinde bir planlılığa işaret etmektedir. Teorik olarak, böyle bir dönüştürücü programın öznesinin devlet olması beklenir. Örneğin devlet, korumacı ve destekleyici bir tarım politikası izleyerek kırsaldaki pre-kapitalist yapıların çözülmesini yavaşlatabilir, hatta durdurabilir, bunun karşılığında mevcut destekleri geri çekerek çözülmeyi hızlandırabilir. Yine de, devletin etkisi en fazla çözülme için gerekli zemini hazırlamak olabilir, zira nihai olarak pre-kapitalist yapıları çözecek olan özne sermaye birikimidir.

Ancak, az gelişmiş kapitalist ülkeler uluslararası sisteme eklemlendikleri ölçüde, uluslar arası bir takım öznelerin etki alanlarına da dahil olurlar. Bu özneler IMF, Dünya Bankası veya Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası bir kurum olabileceği gibi, bilanço aktifleri toplamı geç kapitalistleşmiş pek çok ülkenin GSMH'sından fazla olan Çok Uluslu Şirketler de olabilir. Kırsal dönüşüm konusunda ulusüstü özneler kırsalı dönüştürmeyi hedefleyen programlara krediler sağlayarak, Çok Uluslu Şirketler de ulus-altı kırsal alanlara doğrudan yatırımlarla müdahil olarak pre-kapitalist yapıların çözülmesini hızlandırabilirler [19].

Her iki durumda da, dönüştürücü faktör sermaye ihracı ve yabancı sermayeye tabiidir. Bu faktör, doğrudan veya dolaylı olarak kırsal dönüşüme neden oluyor olabilir. Sözgelimi, Dünya Bankası'ndan bir kırsal dönüşüm programı için alınan yapısal uyum kredileri veya benzer hedefli yerel projeler için sivil toplum kuruluşlarına aktarılan fonlar doğrudan bir dönüştürme hedefi içerirken; IMF ile yapılacak bir stand-by anlaşması için verilen bir niyet mektubunda, borçlanmanın ön şartı olarak taahhüt edilen devletin tarım politikaları dolaylı bir dönüştürücü etki yaratabilir.

Ayrıca, Çok Uluslu Şirketler, az gelişmiş uluslararası sermaye birikiminin çözmediği pre-kapitalist yapıları, serbest piyasaya içkin yollardan, sahip oldukları gelişkin birikim ile daha etkin bir biçimde çözebilirler. Tarım sektörüne suni gübre, tarım ilacı ve (günümüzde bütün bunlardan daha önemli olan) tohum satan tekeller tarımsal yapıların kendilerini yeniden üretme kabiliyetlerini üretim aşamasından sıkıştırırlar. Benzer şekilde, tarımsal sektörde alıcı olarak ilişkiye giren gıda, tütün ve benzeri sektörlerde faaliyet gösteren te-

keller ise monopsonist güçleri ile yeniden üretim mekanizmasını, tarımsal ürünün satılması aşamasında sıkıştırırlar [20]. Bu süreç, iktisadi mekanizmalar açısından ulusal sermaye birikiminin kırsal pre-kapitalist yapılara ile girdiği ilişki ve bu yapılar üzerinde yarattığı dönüştürücü etkiden farklı değildir. Ancak Çok Uluslu Şirketlerin ellerinde bulundurdıkları birikimin miktarı ve gelişkinliği, yarattıkları etkinin de çok daha derin ve geniş çaplı olmasına neden olmaktadır.

Piyasa mekanizmaları dışında yapılan müdahaleler ele alınırken dikkat edilmesi gereken nokta, bu müdahalelerin, müdahalede bulunan öznenin ekonomi-politik tercihleri doğrultusunda gerçekleşeceğidir. Sözgelimi, devlet müdahaleleri devletin sınıfsal karakterini yansıtırken, IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların doğrudan ya da dolaylı müdahaleleri bu öznelerin kurumsal varlık amacı olan, sermaye ihracının kolaylaştırılmasını hedefleyecektir.

5- Sonuç

Kırsal dönüşüm konusu gerek bir bütün olarak, gerekse Türkiye özelinde iktisat bilimini ciddi biçimde meşgul etmiş ve etmeye devam edecek bir konudur. Kırsal dönüşüm kavramının altında, geçimlerini tarımsal üretimden sağlayan geniş nüfus kitlelerinin bulunması, konuyu gerek iktisadi gerekse siyasal açıdan çok hassaslaştırmaktadır.

Pre-kapitalist kırsal yapılar herhangi bir zeminde savunulamayacak kadar geri [21], kötü yaşam şartları sunan; eğitimsizlik, temel sosyal hizmetlerden yoksulluk, bağnazlık ve verimsizlik içeren; ortadan kalkmaları insani gelişmenin bir parçası olması gereken oluşumlardır. Bir ülkede bu tarz yapıların varlığı, kapitalist sistemin az gelişmişliğinin göstergesidir, zira bu durum, kapitalist sermaye birikiminin, bu yapılar tarafından istihdam edilen üretici güçleri kendi bünyesinde, daha verimli ve karlı biçimde istihdam edemiyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Ancak, dikkat edilmesi gereken husus, bir önceki bölümde altı çizilen noktadır. Kırsal dönüşüm, dönüştürücü özne her kim ise onun ekonomik ve siyasal eğilimlerini ve temsil ettiği sınıfın çıkarlarını bünyesinde barındıracaktır. Dolayısıyla yaşanacak dönüşümün sosyal açıdan yıkıcı olmaması için, dönüşümü yönetecek öznenin, dönüşecek ve muhtemelen bu süreç içerisinde topraktan kopacak kırsal nüfus başta olmak üzere bütün halkın çıkarlarını gözardı etmeyecek bir perspektif taşıması gereklidir.

Kırsal dönüşüm, dönüştürücü özne her kim ise onun ekonomik ve siyasal eğilimlerini ve temsil ettiği sınıfın çıkarlarını bünyesinde barındıracaktır.

Dipnotlar

Literatürde sıklıkla kullanılan terim "feodal"dır. Biz bu terim yerine "pre-kapitalist" kavramını kullanmayı tercih ediyoruz, zira konumuz açısından, kapitalizm öncesi kırsal yapıları kapitalizm sonrası varlıklarını sürdüren kırsal yapılardan ayrıran temel özellik, kapitalizm öncesi dönemde kırsal üretimin özyeterliliği ve geçimlik bir yapı arz ediyor olmasıdır. Bu üretim biçiminde artık ürüne el konma yolu da zora dayalıdır. Bu saydığımız özellikler sadece feodal toplumlarda değil, diğer kapitalizm öncesi toplumlarda da mevcuttur. Tarihsel ve coğrafi farklılıklar, her ülkenin kapitalizme geçiş sürecinde ortaya çıkar ve eşitsiz biçimde kendilerini gösterirler ve bu çalışmanın sınırlarının dışındadırlar. Ancak konu üzerinde detaylı bir inceleme için bkz. Hindness ve Hirst, 1975

Jorgenson, 1961, s.311

Lenin, 1996, s.37

Banaji, 1980, s.77

Chayanov, 1966, s.1

Patnaik, 1979, s.375

Chayanov, 1966, s. 257

Bernstein, 1979, s.421

Aslında Narodnizmin küçük köylülük tanımı görüşünde Marx'ın "Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i" eserinde yaptığı köylülük tanımına benzerdir. 18 Brumaire'de Marx "Küçük köylüler, üyelerinin hepsi aynı koşullar içinde yaşayan ama birbirleri ile gerçek ilişkiler içerisinde bulunmayan muazzam bir kitle oluşturur." (2002, s.122) der. Bu noktaya kadar yapılan tanım, Chayanovyan tanım ile de örtüşür görünmektedir. Ancak hemen ardından Marx, küçük köylülüğün mevcut üretim tarzı ile girdiği ilişkinin niteliklerini incelemeye başlar ve bahsedilen küçük köylülüğün izole bir üretim tarzı olarak tanımlanmadığı da açıklığa kavuşur.

Chayanov'un detaylı bir eleştirisi için bkz. Patnaik, 1979 ve Ennew, Hirst ve Tribe, 1977

Frank, 1969

Frank, 1969, s.4-15

Frank, 1967, s.7; Goodman ve Redoliff, 1982, s. 32-35

Metropol-uydu ilişkisi aslında kalkınma iktisadının "ikili yapı" kavramı ile fazlasıyla benzerdir. Bu benzerlik, Frank'ın büyük ölçüde tem-

silicisi olduğu bağımlılık ekolünün, kalkınma iktisadına eleştirel bir çıkışla, ancak aynı temelden beslenmelerinin bir sonucudur. Kalkınmacı bakış ikili yapı kuramında modern sektörün geleneksel sektörü ilerletici etkisini öne sürerken, bağımlılık ekolü merkezi metropolün çevresindeki uyduları ticari kanalla sömürerek geri bırakması veya eşitsiz gelişmelerine sebep olmasına işaret etmektedir.

Bettelheim, 1972, s. 301

Bu çalışmanın sınırları dışında olan bir başka başlık da kapitalizmin nerede doğduğu üzerinde yapılan ve en temel anlamda "Brenner tartışması" olarak bilinen konudur (Ashton ve Philpin, 1995). Bize göre bu konuda ortaya konmuş en tutarlı çalışma Ellen Meiksins Wood'un "Kapitalizmin Kökenleri" başlıklı eseridir. (2003)

Burjuva devrimlerinin hemen hepsinde ilk yapılan reformlar arasında kırsal üretime parasal vergi getirilmesi vardır. Marx bunu 18 Brumaire'de şöyle açıklar: "Devlet vergisi, dolayısıyla, kent ile kır arasında değişimi sürdürmek için gerekli bir zorlama aracıydı. Yoksa, küçük toprak sahibi köylü (...) kendi kendinden hoşnut bir kır adamı olarak kentli ile tüm ilişkisini keserdi." (2002, s.127) Aynı fenomen Bernstein tarafından Afrika ülkelerinde "doğal" ekonominin yıkılması sürecinde gözlenmiştir (1979, s.422). Ayrıca bkz. Banaji, 1980, s.47.

Tarımsal girdi kullanan sektörlerde oluşan tekellerin Monopsonist güçleri ile tarıma etkilerine ilk işaret eden Kautsky'dir. Bkz. Banaji, 1980, s.88

Farklı ulus-üstü kurumların tarımsal dönüşüm süreçlerine etkileri bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Mevcut çerçevede biz sadece ulus-üstü kurumlar ile çok uluslu şirketler arasında niteliksel bir ayrım olduğuna, birinci grubun doğrudan sermaye ihrac etmekten çok sermaye ihracı için gerekli ortamı hazırlamak gibi bir misyona sahip olduğuna işaret etmekle yetineceğiz.

Bernstein, P-M-P döngüsünün P-M ve M-P adımlarında ayrı ayrı meydana gelen, ancak tek bir süreç olarak işleyen bu durumu "basit yenden üretimin sıkıştırılması" olarak tanımlamaktadır; 1979, s.427

Dolayısıyla Chayanovyan neo-popülizm bünyesinde aynı zamanda gerici bir mantık taşımaktadır.

kitap tanıtımı

BÜYÜYEN KENTLER BÜYÜYEN GIDA SORUNU

Politika Gündemindeki Kent Tarımı

**Ulaşılabilir Yaşam Derneği
Kent Tarımı Projesi**

Editörler: Nico Bakker, Marielle Dubbeling, Sabine Gundel, Ulrich Sabel-Koschella, Henk de Zeeuw

Kent tarımının sürdürülebilir kentsel kalkınma için kabul edilebilir bir katkı sağlayacağı konusundaki tartışmalar son dönemde hız kazanmıştır. Bu kavram; belediyeler, ulusal ve uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler düzeyinde artan sayıdaki politika belirleyici ve uzmanın ilgisini çekmektedir.

Bu kitap, söz konusu tartışmalarla ilgili bilgi kaynaklarını yaymayı amaçlayan 6 kalkınma örgütünün ortak çalışmasıdır. BMZ ve GTZ gibi kuruluşların yaptığı alan çalışmaları ve değerlendirme makaleleri ETC tarafından derlenmiştir. Kitapta yer alan sonuçlar, Havana'da (Küba) 10-15 Ekim 1999 arasında gerçekleştirilen, DSE, CTA ve SIDA tarafından organize edilen ve ETC tarafından teknik destek sağlanan uluslararası atölye çalışmaları süresince yapılan görüşmelere dayanmaktadır. Yerel koordinasyonu AC-PA ve WHH sağlamıştır.

Kitap iki ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar, kent tarımının belirli özelliklerine ışık tutan değerlendirme makalelerinin yer aldığı ilk bölüm ve Asya, Afrika, Latin Amerika ve Avrupa kı-

talarından derlenen ve sahip olduğu yaklaşım sistemi içerisinde, kent tarımının farklı politik, ekonomik, demografik ve ekolojik koşullar altında incelenmesini amaçlayan örnek çalışmaların yer aldığı ikinci bölümdür.

Bölümler çoğunlukla yazarlar tarafından oluşturulan gruplarca yazılmıştır. Özellikle örnek çalışmalar kaleme alınırken, çoğunlukla birinci elden doğru bilgi sağlayan yerel yazarlardan yardım alınmıştır. Kitap okuyucuya istediği bölümü istediği sırada okuyabileceği bir yapı sunmaktadır. Bununla birlikte, değerlendirme makaleleri tarımla ilgili bilginin artan ölçüde aktarıldığı bir sıralamayı takip etmekte ve kavramın sürdürülebilir kent içi ve kent çevresi kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Yoksulluk ve işsizlikle mücadelenin en güçlü biçimde verilmesi gerektiği kentsel alanlardan dünya çapında örneklerin verildiği ve kent tarımı kavramının en detaylı açıklamalarının yer aldığı değerlendirme makalelerini içeren bu kitap, ülkemiz açısından büyük bir eksikliği gidermektedir.

Yapıcılar türkü söylüyor - I KAPİTALİZMİ ANLAMAK

Değer Teorisi: Kapitalizmde İçsel İlişkilerin Örgütleyicisi

Fuat Ercan

Sınıf Çözümlemelerinin Med Cezirleri, Marks, Weber Ve Ötesi

Özgür Narin

Kapitalizmde Krizler:

Dünden Bugüne

Melda Yaman Öztürk

Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Mekânsal Farklılaşmalar Ve Devletin Dönüşümü

Şebnem Oğuz

Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması

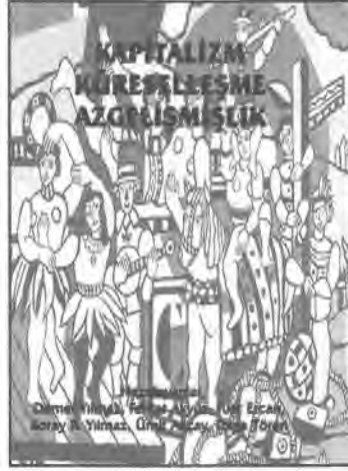
Özgür Öztürk

Hizmet Emeği ve Marxist Değer Teorisi

Gaye Yılmaz

Yanılsamalar Alanı Olarak Tüketim Toplumu

Özgün Biçer

Yapıcılar türkü söylüyor - II KAPİTALİZM KÜRESELLEŞME AZGELİŞMİŞLİK

Küreselleşme Sürecindeki Yerellikler: Homojenleşme ve Farklılaşma/ Güç ve Eşitsizlik İlişkileri Üzerine

Fuat Ercan

Geç Kapitalistleşme Sürecinde Özgüllükler

Melda Yaman Öztürk

Eleştirel Bir Kalkınma Anlayışına Doğru; Ölçek Sorunu Bağlamında Kalkınmayı Yeniden Düşünmek

Koray R. Yılmaz

Ortodoks Kalkınma Yazınında Devlet

Özlem Tezcek

Yoksulluk Söylemi

Ferhat Akyüz

Sermaye Örgütleri Nasıl Çözümlemeli: Bir Çerçeve Girişimi

Ebru Deniz Ozan

Türkiye Ekonomisinin Kaldoryan Birikimli Büyüme Modeli Çerçevesinde İncelenmesi: 1980-2000

Seçil Paçacı

Anti-Kapitalist Hareketlere Bakışta Değer Teorisinin Sunduğu Olanaklar ve Türkiye Örneği

Fuat Ercan - Şebnem Oğuz

Yapıcılar türkü söylüyor - III TÜRKİYE'DE KAPİTALİZMİN GELİŞİMİ

Türkiye'de Kapitalist Sermaye Birikiminin "Ulusal" Dönüşümü

Mehmet Türkey

1929 Büyük Buhran Sonrası Meksika'da Korporatist Populizm Ve Türkiye'de Solidarist Devletçilik Karşılaştırması

Aslı Odman

Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması

Tolga Tören

Türkiye'de 1960'lı Yıllar: Popülizm Mi? Sınıf Mücadeleleri Mi?

Ş. Gürçağ Tuna

Uygun Adım Devrim: Türkiye'de Sol'un Orduya Bakışı

Özgür Mutlu Ulus

Sanayileşme Deneyimine Bakarken

Kurtar Tanyılmaz

1980'ler Türkiye'sinde Devletin Yeniden Yapılandırılması

Ali Rıza Güngen

1980 Sonrası Uygulanan Vergi Politikalarının Sınıfsal Karakteri

Ferimah Yusufi Yılmaz & Özlem Tezcek

Türkiye'de Kapitalizmin Süreklilik İçinde Değişimi (1980-2004)

Bilgi-Kuramsal Bir Çerçeve

Fuat Ercan

iktisat OKUNUR!

dergisi AYLIK DERGİ

İKTİSAT DERGİSİ DAĞITIM NOKTALARI

İSTANBUL

PANDORA KİTABEVİ

MEPHİSTO KİTABEVİ

PUSULA ROBINSON KİTABEVİ

SİMURG KİTABEVİ

GENÇ MEPHİSTO-KADIKÖY

İMGE

SEYHAN

SEMERKAND ADANA

KARAHAN KİTABEVİ

KİTAPSAN KİTAP KİRTASIYE LMT. ŞTİ.

BURSA

EKİN KİTABEVİ

ESKİŞEHİR

İNSANCIL KİTABEVİ

DENİZLİ

YAPRAK KİTABEVİ

ANKARA

DOST KİTAPEVİ

TURAN KİTAPEVİ

ABONELİK İÇİN dergi@ifmc.org.tr ADRESİNE E-POSTA ATMANIZ YETERLİ

Cumhuriyet Caddesi Ceylan Apt. No.27/6 Taksim 34437 İstanbul-Türkiye
Tel: +90 (212) 250 50 34 - 252 61 30 Fax: +90 (212) 255 17 73 e-posta: bilgi@ifmc.org.tr

Türk Tarımını ve Hayvancılığını Koruyan Güç!

50. yıl

Tam 50 yıldır tarım ilaçları ile Türk tarımının koruyucu gücü olan Hektaş, 2005 yılından itibaren veteriner ilaçları ile Türk hayvancılığının da yanında.

Hektaş Ticaret T.A.Ş.

Gebze Organize Sanayi Bölgesi, İhsan Dede Caddesi, 700. Sokak, Gebze 41480 Kocaeli
Tel: (0-262) 751 14 12 (pbx) Faks: (0-262) 751 14 22 - 751 37 30 www.hektas.com

Hektaş bir iştirakidir.

Hem sizin özel avantajlarınız var,
hem de **"İktisatlılar Evi"**nin.

İktisat Fakültesi
Mezunları Cemiyeti
üyelerine özel IFMC
Kredi Kartı'nızla hem
CardFinans'ın sunduğu
tüm avantajlardan
yararlanacak, hem de
kredi kartınızı kullan-
dıkça, hiçbir ek ödeme
yapmaksızın "İktisatlılar
Evi"ne destek sağla-
caksınız. (Finansbank, IFMC
Kredi Kartları ile yapılan
harcamaların belirli bir oranını,
"İktisatlılar Evi" destek fonuna
bağış olarak aktarmaktadır.)

Her Karınca, IFMC
Kredi Kartı kullandıkça,
"İktisatlılar Evi" kısa
sürede hayat bulacak...

- "CardFinans avantaj işareti" gördüğünüz üye kuruluşlarda* çok özel indirim ve taksit avantajlarından yararlanırsınız.
- Kartınızı kullandıkça ParaPuan kazanırsınız.
- ParaPuan'larınızla istediğiniz havayolundan bedava uçak bileti ya da Varan'dan otobüs bileti alırsınız.

